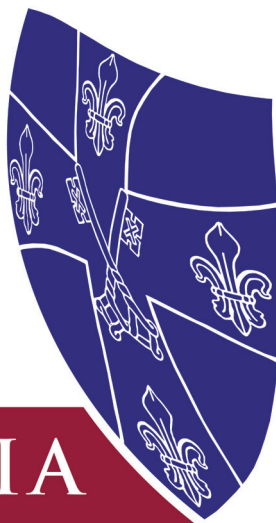

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM

BÖLCSESZ

AKADÉMIA

PÉCS, 2013

ÚJ SZÉCHENYI TERV

Pécsi Tudományegyetem

Bölcsész Akadémia

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM

Bölcsész Akadémia

Szerkesztette:

BÖHM GÁBOR és FEDELES TAMÁS

Pécs, 2013

A Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi
Kar Tudományos Diákköri Tanácsának kiadványa

Az angol összefoglalókat gondozta: Czeferner Dóra

A kötet megjelenésére TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0029 Tudományos képzés
műhelyeinek támogatása a Pécsi Tudományegyetemen c. program keretében
kerül sor.

A kötet megjelenését támogatta:

Nemzeti Fejlesztési Ügynökség
www.ujszechenyiterv.gov.hu
06 40 638 638

A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai
Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

© A Szerzők
© A szerkesztők

Tartalom

Előszó	7
<i>Langó Péter</i> : „Nem emlékszem, hogy vidámabb embereket láttam volna”. A magyar honfoglalás korát érintő régészeti kutatások fő irányvonalai	9
<i>Csukovits Enikő</i> : Esettanulmány Nyugat-Európa középkori magyarság- képéhez. Nagy Lajos nápolyi hadjáratai a magyar-párti krónikás, Domenico da Gravina szemével	28
<i>Kékesi Kun Árpád</i> : A színháztudomány hasznáról és káráról, avagy tanítható-e a színházértés?	43
<i>Csépe Valéria</i> : Az emberi agy változásai a hagyományos és digitális kultúrában	59
<i>Fülöp Márta-Nagy Tamás</i> : Életünk egy versengő világban: a győzelem és vesztes pszichológiája	73
<i>É. Kiss Katalin</i> : Mit adhat a magyar nyelv és a magyar nyelvészet az általános nyelvészetnek?	97
<i>Kulcsár Szabó Ernő</i> : Hogyan történik a hangulat? A hangoltság „materialitásának” irodalmi fenomenológiájához	111
<i>Fehér M. István</i> : Megértés, szót értés, egyetértés. Filozófusok közti viták, különös tekintettel a Gadamer–Derrida találkozóra	125
A kötet szerzői	166
A PTE Bölcsészakadémia 2012–2013 két szemeszterének programja	173

Előszó

.....

A Bölcsészettudományi Kar a Pécsi Tudományegyetem legnagyobb hallgatói és oktatói létszámmal rendelkező kara, ahol számos tudományos műhely keretein belül magas színvonalú tudományos tevékenység zajlik. A minőségi munka fenntartása, színvonalának további emelése a karon folyó tehetőség gondozó műhelyek alapvető feladata, amely természetszerűleg a kar és az egyetem számára egyaránt nagy relevanciával bír. Különösen aktuális és fontos a humántudományok szerepének markáns megjelenítése, hiszen a jelenlegi tudománypolitika elsődleges preferenciáját a közvetlenül hasznosítható eredményeket produkáló műszaki és természettudományok, valamint a matematika és az élettudományok képezik.

A Pécsi Tudományegyetem Bölcsész Akadémia 2012–2013 című előadás-sorozata (a PTE BTK Kari Tudományos Diákköri Tanácsa szervezésében) a nagyközönség – köztük a középiskolások és tanáraik – számára kívánta bemutatni a bölcsészeti- és társadalomtudományi kutatások legújabb eredményeit, a sokak által ismert Nyitott Egyetemmel rokon formában. A program keretében olyan nemzetközileg is elismert tudósok mutatták be legújabb kutatási eredményeiket, akik más felsőoktatási intézményekben, kutatóhelyeken tevékenykednek. A szemeszterenként 10 előadásból felépülő program során a hallgatóság több tudományterület, az irodalom, filozófia, pszichológia, kulturális antropológia, régészet, történelem egy-egy izgalmas szegmenséből kaphatott ízelítőt. A 60 perces előadások azonban nem csupán a kvalifikált szakemberek, az egyes tudományok iránt elkötelezett egyetemi polgárok (hallgatók és oktatók) számára nyújtottak tartalmas időtöltést. A tudományos-ismeretterjesztő jellegű előadások a széles látókörű, ismereteket gyarapítani kívánó diákok és tanáraik körében éppen úgy érdeklődésre tartottak számot, mint az új tudományos eredményekre nyitott művelt nagyközönség soraiban. Az előadásokat követően a hallgatóság a témával kapcsolatos kérdéseit is megfogalmazhatta. Rendezvényünk nagy népszerűségnek örvendett (az átlagos hallgatóság 60 fő volt), ezért a tavaszi szemeszterben Campus kredites kurzusként is meghirdetésre került.

Jelen kötet összesen nyolc előadás szerkesztett változatát tartalmazza, mely jól szemlélteti törekvéseinket, hiszen régészeti, történelmi, irodalmi, nyelvészeti, pszichológiai és filozófiai témák egyaránt olvashatók lapjain. Annak reményében nyújtjuk át e gyűjteményes munkát a Tisztelt Olvasóknak, hogy hamarosan az újabb Bölcsész Akadémia szemeszterek előadásain találkozhatunk.

Pécs, 2013. június 30.

A szerkesztők

Langó Péter
.....

„Nem emlékszem, hogy valaha is vidámabb embereket láttam volna”

*A 10. századi magyarok képe a kortárs és a későbbi
feldolgozások tükrében¹*

“I cannot remember seeing more joyful people before”
Major Tendencies Concerning the Archaeological Research
of the Hungarian Conquest of the Carpathian Basin

The report of Monk Heribald is peculiar because of the fact that it describes the 10th century Hungarians in a rather different way than the majority of the contemporary chronicles does. Views related to the appearance and the military campaigns of the Hungarian in the 10th century Europe proves to be still controversial. While the Hungarian people talk about successful and glorious military campaigns, authors of foreign nations remember to robberies and destruction on the occasion of these events. It must be regarded as a fact that the Hungarian tribes' conquest of the Carpathian Basin has always been one of the most essential subjects of the Hungarian historical study. It was regarded as an important reference point of the 19th century national romanticism with the emphasis placed on the eastern roots of the Hungarian tribes as well as on the occupation of the militant nomadic ethnic group. This period has also become an integrated part of the national identity. In the course of the time, numerous attempts have been made in order to map the eastern roots (and the original homeland of the Hungarian tribes). Researches have also been carried out in order to estimate and study the archaeological findings in the territory of Hungary. The earlier approaches basically supported the idea that ethnical peculiarities can be interconnected with certain types of the subjects. However, this idea has already been discredited by many scholars. Several questions have recently been approached from brand new perspectives in the mirror of the new findings. This is the direct result of the modern research methods as well. Among these questions, we may mention the dressing culture, questions related to Christianity and to the previous religious elements, the evaluation of Hungarian invasions of Europe or the amount of the obtained

---

¹ A tanulmány az MTA BTK 28.317/2012 programjának támogatásával született. Ezúton szeretném megköszönni: Bálint Csanádnak, Fedeles Tamásnak, Kovács Lászlónak, Lánczky Istvánnak, Merva Szabinának, Takács Miklósnak, Türk Attilának; Révész Lászlónak Sudár Balásznak, Szabados Györgynek, Szentpéteri Józsefnek, és Zsidai Zsuzsannának az esszé megírásában nyújtott segítségét.

precious metal. These days, not only the Hungarian experts but also the foreign scholars are highly interested in the Hungarian Conquest of the Carpathian Basin as well as in the 10th century material culture of this region. The new research perspectives and the related views have led to two basic facts. On the one hand, they have coloured the picture about our ancestors. On the other hand, it provides a possibility to demonstrate the contemporary research trends.

„Bizony, igen tetszettek, nem emlékszem, hogy valaha is vidámabb embereket láttam volna a kolostorunkban, higgyétek el nekem. Ételt és italt ugyanis bőkezűen adtak nekem, hiszen amit állhatatos pincemesterünktől azelőtt nagy nehezen tudtam csak kikönyörögni, hogy akár csak egyszer is inni adjon, amikor szomjaztam, azok kérésemre bőkezűen adtak nekem” – mesélte Heribald barát a Sankt Gallenbe visszatérő, a hadi mozgások elől a közeli Wasserburgba húzódó társainak a magyarokkal való találkozását. A szerzetes beszámolója és Ekkehard részben ebből készített színes elbeszélése az egyik legközvetlenebb visszaemlékezés 10. századi őseinkről.

A kortárs nyugat-európai évkönyvek szürke, számos esetben felnagyított túlzásokkal terhelt rövid megjegyzéseivel szemben Ekkehard barát krónikája színes és élénk történetet közölt a magyarok 926-os hadjárataról és Sankt Gallenben tett „látogatásáról”. Heribald és a magyarok esetét szórakoztató formában elbeszélő szerző alapján más képet alkothatunk hadviselő eleinkről, mint sok más kortárs kútfőből. Az elbeszélés részletesen kitért a magyar csapatok hadi mozgására: „Az ellenség ugyanis nem együtt vonult, hanem csapatonként támadta meg a városokat és a falvakat [...] az erdőkből is százasaival vagy olykor még kisebb csapatokban törtek elő az ott rejtőzők [...] sűrűn küldtek felderítőket, hogy igen alaposan átkutassák az erdőket [...] gyorsabban, mint bárki hinné, harcra készen csatasorba álltak, ahogy szoktatták őket [...] közeledett ugyanis az éjszaka, és elhallgattatván a kürtöket és az embereket a Kostanzba vezető úton távoztak”. Emellett olvashatunk a fosztogatás gyakorlatáról: „Szent Gál kőoltárát érintésre sem méltatták, mivel korábban már gyakran csalatkoztak az efféle dolgokban, hiszen semmit egyebet nem találtak bennük, mint csontokat és hamvakat [...] közülük ketten felmászta a haranglábra, úgy gondolván, hogy annak csúcsán lévő kakas aranyból van [...] egyikük előrehajolt, hogy azt lándzsájával leszakítsa [...] Szent Otmár ezüsttel bevont cibóriumát is lecsupasztották.” Ekkehard a magyarok szilaj viselkedését is taglalja: „a másik [...] a keleti szárny csúcsára ment és nekikészülődött, hogy szükségét végezze, hátraesve azonban lezuhant... a tisztek, elfoglalván a kolostor udvarát, gazdagon lakmározta [...] a

lerágott csontokat tréfálkozva egymáshoz dobálták [...] túláradó jókedvükben táncoltak és birkóztak a főemberek előtt.” A zsákmány elszállításáról így írt: „a lehető leggyorsabban birtokba vették a mezőt és a síkságot, s a csatasort – a körülményekhez képest – serényen felállítva, a kocsikat és az egyéb mállhat körbe elhelyezve egymást váltva őrködtek az éj folyamán, és a fűvön elterülve csendes borozgatással és alvással töltötték az időt”.

Ekkehard barát krónikája más, a magyarok hadi vállalkozásairól szóló, beszámolókkal ellentétben kevésbé kárhoztatta eleinket és nem démoni ellenségként ábrázolta a magyarokat, hanem bemutatta a katonák emberi arcát. Azokban az időkben gyakrabban emlegették ugyanis „az átkozni való magyarok” hadát úgy, mint akik „gonosz szívvel rosszat forraltak” és „perzselő tűzzel mindent elpusztítottak” és „marcangoló kardjaik” segítségével a „keresztényeket fogságba vetették, az egyházakat pedig – megszejtelenítve a szent kultuszokat – tűzzel elemésztették”. A magyarokról szóló korabeli költemények („Nem ismernek jogot,¹ az életet rablások közt élük,¹ és az összes napot¹ vétkek közt töltik”), vagy imádságok („Krisztus hitvalló Isten jámbor szolgálja, Geminianus könyörögve kérjed, hogy a csapástól, melyet mi nyomorultak megérdemlünk, az egek királyának kegyelméből megszabaduljunk. Már Attila idejében a kapukat kitárván szabadítottad meg az alattvalókat. Most mi, bár rossz szolgák, kérünk, hogy védj meg bennünket a magyarok nyilaitól. Legfőbb patrónusok, szüntelenül kérjétek, a tiszta szolgákkal együtt könyörögvén, az Urat”) egyaránt mutatják ezt a félelemmel párosuló ellenszenvet, amit a 10. századi nyugati írástudók éreztek Árpád népe iránt. Sok esetben nem gondolkodtak másként a Bizánci Birodalom kolostoraiban sem. Ezt tükrözi az ifjabb Szent Basileios az egyik tanítványával történt párbeszéde is: a tanítvány ekként fakadt ki őseinkre: „miért járnak mindig szerencsével ezek a mocskos népek”? A szent válaszában kiemelte, hogy a keresztények bűnei miatt „küldte az Úr ezt a népet, és ezért jár szerencsével, fejbe verve minket, mint a száraz ideg, mert szörnyű dolog a bűn”.

A magyarok a keresztény krónikások szemében sokszor Isten büntetéseként, Góg és Magóg apokaliptikus hadaként jelentek meg. Az Ezékiel próféta jövendölte sereget a 10. századi egyházi írók így sokszor eleinkkel azonosították. Szerencsénk voltak azonban olyan klerikusok is, akik személyiségük, érdeklődésük miatt másféleképpen közelítettek az eddig számukra ismeretlen néphez. Ellentétben azokkal, akik csak keserű átkaikat szórták a magyarokra, e kivételek az átlagos krónikásnál komolyabban szerették volna megismerni ezeket a félelmetes harcosokat, úgy ahogy azt III. Abd al-Rahman (az „Allah hitét győzelemre vivő”) kalifa tette, aki „megszemlélte” a katonái által elfogott magyarokat. Az „eredeti külsejükben és ruházatukban”

az uralkodó elé rendelt foglyok először felvették „az iszlám vallást, majd a kalifa besorozta őket testőrei közé”; ennek ellenére a kordovai uralkodó véleménye eleinkről sommás volt: „a magyarok népét ki kell irtani”!

A nyugat-európai szerzetesek azonban nem voltak még ennyire sem érdeklődők és általában nem volt rájuk jellemző az a gesztus, amit a 942-es hispániai hadjárat egyik beszámolója említett egy elfogott magyar katona kapcsán: „szóltunk hozzá és ő is szólt hozzánk, de sem ő nem értett bennünket, sem mi őt”. Akadtak azonban más írók is, akik részletesebben foglalkoztak eleinkkel, mint például azon – a minden bizonnyal Verdun közelében lévő Montfaucon kolostorában íródott – levél szerzője, aki Dado-nak Verdun püspökének nem csak beszámolt a kalandozókról, hanem vadságuk okát is meg kívánta magyarázni. A Szent Gremanus közösséghez tartozó szerzetes a magyarok nevét és eredetét a német hungar ~ éhség etimológiából kiindulva egy történethez kötötte: „Igen hatalmas éhínség tört be egykor egész Pannóniába, Isztriába és Illíriába és a szomszédos népekre. Amikor már a tömeg pusztulása csoportosan történt, e területek fejedelmei megfontolás alapján elhatározták, hogy számolják össze az egyes családokat, és az egyes családokból a családfők annyi embert tartsanak vissza, amennyien megítélésük szerint meg tudnak menekülni az éhínség veszélyétől. A maradék megszámlálhatatlan sokaságot pedig – nemre és korra való tekintet nélkül – kitagadták, majd elhagyott és ismeretlen vidékre vetődtek, mivel vezetőik azzal fenyegetőztek, hogy meg fogják gyilkolni azokat, akik közülük visszafordulnának. Azok tehát övéik által kegyetlenül cserbenhagyva, miután hosszú időn keresztül a hatalmas pusztaságokon át vándoroltak, végül a Maeotis-mocsarához értek. Ott pedig miután e tömeg nagyobb része az éhségtől elpusztult, néhányan, akik erősebbek voltak és jellemükben tette készebbek, vadászatba kezdtek, mivel az a terület vadakban, madarakban és halakban rendkívül termékeny volt, és a zsákmányolt vadak húásával táplálkoztak, bőrével ruházkodtak. Ily módon hatalmas sereg nőtt belőlük, és az éhség alapján, amit elviseltek, hungrinak nevezték el őket.” Hasonló népetimológiák nem voltak ismeretlenek ebben az időszakban: Paulus Diaconus a langobardi ~ hosszú szakállúak, Widukind a sax (kard) ~ szász (*saxones*) megnevezését említhetjük. Ide tartozik a 14. századi krónikakompozíció népetimológiás adata, bár azt forrásunk elítélően említi. Orseolo Péter király kegyetlenségének egyik jele a neki tulajdonított kijelentés: „Ez a szó, hogy Hungaria a szolgaságból, az angariából származik, ezért illő is, hogy szolgaságban éljenek.”

A Verdun püspökének írt munkáról a filológusok megállapították, hogy írója ismerte a Regino Világkrónikáját és annak magyarokkal kapcsolatos sorait. Regino egyike azoknak a nyugati krónikásoknak, akik az elsők közt ad-

tak hírt a magyarok feltűnéséről. A prümi (majd Trierben élő) egyházi vezető leírása szerint a magyarok: „Nem emberek, hanem vadállatok módjára élnek. Ugyanis állítólag nyers húst esznek és vért isznak; az embereket, akiket elfognak, a szívét darabkákra vágva mintegy orvossággként felfalják, semmilyen könyörtület nem hajtja meg őket, a kegyesség nem indítja meg szívüket. A hajukat egészen bőrig, késsel vágják. Lovaikon szoktak járni, gondolkozni, álldogálni és beszélgetni. Gyermeküket és szolgálkat nagy szorgalommal tanítják nyilazni. Természetük dölyfös, lázadó, csalárd és szemtelen, hiszen ugyanazt a vadságot nevelik bele az asszonyokba, mint a férfiakba. Mindig hajlamosak idegenek elleni vagy otthoni felkelésre; természetből fogva hallgatók, s készebbek a cselekvésre, mint a beszédre.” Regino soraiban az első híradásokból szerzett szóbeszéddek és az első találkozások adta fenyegetés féltelme keveredik a tudós szerzetes olvasmányélményeivel. Az apát magyarokról írt gondolatai „nagy karriert” futottak be. Regino beszámolója és a magyarokkal kapcsolatos véleménye a középkori nyugat-európai történetírás egyik jellegzetes vonására hívja fel a figyelmet: a frank szerzetesek idegen-képére. Ezt az attitűdöt akkor értelmezhetjük pontosan, ha összevetjük a prümi apát magyarokról írt passzusát a Rajna-vidéket érintő viking betörésekkel kapcsolatos beszámolójával. A két (882, 892) súlyos károkat okozó betörés ellenére, amikor az északiak „gyilkoltak, raboltak, gyújtogattak”, s számos az apátság-hoz tartozó szerzetest is kardélre hánytak, Regino beszámolója visszafogott és tényszerű a viking hadjáratokkal kapcsolatban. A vikingekkel szemben – akik ténylegesen kárt okoztak az apátságnak és a tágabb régióknak, konkrét emberi és anyagi veszteségekkel és sérelmekkel – a krónika születésekor a Rajna mentén még nem jelentek meg magyar hadak. A vikingek azonban e beszámolóknak mégsem tűntek a magyarokhoz hasonló vadembereknek, az északiak jellemzését nem kísérték olyan pejoratív leírások, mint a magyarokat. Ennek oka abban keresendő, hogy míg a dánokról valós tapasztalatai voltak, addig a hallomásból ismert magyarokat a szkítákkal azonosítva egy az Exordia Scythia leírásából átvett fantasztikus diskurzus részévé tette. A kirekesztő szemléletű németországi krónikások véleménye a magyarokról, mint ismeretlen népről jórészt negatív közhelyekből épült fel. A művelt írástudók által így megalkotott generikus ellenségkép részeként kialakított konstrukció tele volt előítéletekkel és torzításokkal, hasonlóan ahhoz, ahogy ezek a szerzők még szintén „bálványimádó” „vad szlávokat” leírták. A korabeli szerzők az általuk ismert világ kegyetlen jelenségeit, mint például az északi népek támadásait jobban bele tudták illeszteni világképükbe (voltak, akik a szászokat is tőlük származtatták), mint az ismeretlen vidékek lakóit (még ha azok nem is voltak olyan harciasak, mint a vikingek).

Regino kirekesztő ellenségképe tehát nem a tapasztalaton, hanem az antik történetírás toposzain alapult. A szomszédos népek megismerésében a sokszor olyan finom és összetett kapcsolatrendszer bemutatására képes antik népismeretből kinövő írásos hagyomány pedig, a távoli népek bemutatását sokszor mesés elemekkel átszótt képzetekkel társított negatív közhe-lyekbe sűrítette össze. E munkákban Szkítia és az azon túli terület a Fantázia Birodalmaként élt tovább. A 10. században egy 6-7. századi kompiláció: az Exordia Scythia, valamint Iustinus Világkrónikája és Ammianus Marcellinus történeti munkái voltak azok az alkotások, amelyek alapvető keretek közé foglalták a keleti, nagyállattartó népekről kialakított 10. századi nyugat-eu-rópai elképzeléseket.

A keleti lovasok megjelenése és hatalmuk kiterjedése a közép-európai te-rületek irányába a kortársak szemében alátámasztani látszottak az irodalmi hagyományból ismert félelmeket. Kimondottan igaz volt ezt követően, hogy a hunok a 4. század második felében megérkeztek a Római Birodalom hatá-raihoz: az addig ismeretlen törzsszövetség nem csak komoly hatalmi átren-deződést okozott a germán fejedelemségek szabdalta kelet-európai síkságon, de feltűnése által keletkezett hullámok elérték Ammianus Marcellinus római íróasztalát is. Az „egykori katona és görög férfi” a 4. század végén befejezett munkájában ugyan csak röviden írt a hunokról, azonban visszaemlékezései komoly hatással voltak a fentebb említett történeti hagyományra és így for-málták azt a szemléletet, hogy miként kell gondolkodni a steppei lovasokról. A művelt katonatiszt, annak ellenére, hogy megbízható és tárgyilagos szer-zőként írt a Római Birodalom kései történetéről, a hunokkal kapcsolatban hasonlóképp járt el, mint elődei a szkíták, és más távoli, csak hallomások-ból ismert népek kapcsán. Ammianus szerint a „Meotis ingoványai túl” lakó hunok vadsága „minden képzéletet felülmúl”. „Nyughatatlanul kóborolnak a hegyekben, erdőkben, és csecsemőkortól fogva hozzászoknak a hideg, az éhség és szomjúság elviseléséhez.”, ruháik „vászonból, vagy erdei rágcslók összevarrt irhájából készítik”. A római katona szerint a hunok nyilaik „he-gyét csodálatos művészettel odaillesztett éles csontokból készítik”, hasonló-képpen, mint a Tacitus szerint a „szörnyen vad” és „gyalázatosan szegény” fennusok, akik „vas híján csontheggyel” látták el vesseiket. A messzi vidé-kek alsóbbrendűnek tartott lakóiról kialakított, mesés balhiedelmekkel tele-tűzdelt toposzok tehát a klasszikus görög-latin nyelvű történeti munkákból hagyományozódtak tovább a későbbi korokra, s vezetettek a 10. századra oda, hogy a kegyetlen „szkíta-utódokat” a kortársak a magyarokban ismerjék fel.

A fentebb idézett, Dado püspöknek írt levélben megfogalmazott éhínség-ről is több álláspont alakult ki, amik mutatják az egykorú forrás értelme-

zésének nehézségeit. Felmerült az, hogy ez a rész egy, az avarokat érintő szárazság átörökített írásbeli hagyományából származna. Az avarok kései időszakban történt vélt, vagy valós elszegényedését az éghajlati változásokkal magyarázó történeti hipotézis szerint tehát a Frank Birodalom nyugati részéig jutott el a hír: hogy Kárpát-medence gazdálkodását a 8. században egy komoly száraz időszak befolyásolta, ami kihatott az itt élők életkörülményeire is. A Dado-levélben megfogalmazott névmagyarázat azonban nem csak egy, a Kárpát-medencéhez közvetlenül társítható eseménysorozattal magyarázható. Valószínűbbnek tűnik, hogy ezen elképzelés is egy toposzhoz kötődik. Annak az irodalmi hagyománya, hogy egy közösséget a Meotis-ig úznek, ugyanis szintén a hunokkal kapcsolatos elbeszélésekkel köthető össze. Iordanes gót történetíró szerint, ugyanis amikor a gótok ősei „Schytia földjére” vonultak, az uralkodó „alattvalói között néhány varázslónőt talált”, akiket a király „arra kényszerített, hogy a pusztaságban bolyongjanak”. „Amikor ezek a pusztaságban kóborlókat meglátták a tisztátalan lelkek, s ölelésben egyesültek velük, ezt az igen vad fajt hozták a világra, amely először mocsarakban lakott; és ez a kicsi, rút, hitvány és emberszerű nép arról volt ismert, hogy az emberi beszédet csupán utánozni tudta.” Iordanes munkájának lenyomata érhető tetten Hariger lobbesi apát munkájában is. Utóbbi szerző ugyanis a művében az általa a magyarok elődeinek tartott hunokat az éhínség idején a Római Birodalomból kiűzött zsidóktól eredeztette.

A krónikásokkal ellentétben azonban a korabeli réalpolitikusok akkor sem tartottak semmi kivetnivalót abban, hogy a magyarokkal szövetkezzenek. E szövetségekötés nem volt ellenére Berengárnak, akinek „Dursac és Bugat” magyar vezetők „igen jó barátai voltak” és a magyar szövetségeseket itáliai uralmának megerősítésére vette igénybe, arra biztatva őket, „hogyha szeretik őt, rohanják meg ellenségeit”. Theotmar salzburgi érseknek pedig a pápához írott levélben kellett magyarázkodnia, „hogy a magyarokkal a katolikus hitet megsértettük, és kutyára vagy farkasra és pogány dolgokra tettünk esküt, és békét kötöttünk velük, és hogy pénzt adtunk nekik, hogy Itáliába törjenek”. A magyarokkal való egyezkedésre az egyházi vezető szerint csak azért volt szükség, mert „ugyanis keresztényeinket, akik tőlünk távol élnek, mindig fenyegették és mértéktelen üldözéssel sújtották, nem valami értékes anyagból álló fizetőeszközt adtunk nekik, hanem csak a mi len ruháinkat, azért hogy valamelyest mérsékeljük vadságukat és elérjük, hogy üldözésüinktől nyugtunk legyen”. Karintiai Arnulf császár ugyanis „a magyarokat, ezt a kapzsi, vakmerő, a mindenható Istent nem ismerő, minden gonoszságban járatos, csak gyilkolásra és rablásra vágyó népet hívta segítségül”. Hasonló módon kereste a magyarok szövetségét „igen nagy félelemtől vezérelvén” Arnulf ba-

gor herceg is (akinek apja 907-ben a magyarok ellen a pozsonyi csatában halt meg), aki a „feleségével és a fiaival a magyarokhoz menekült”, miután „Konrád király ellen lázadt”. Az évekig tartó magyarországi száműzetést követően később visszatért Bajorországba, hogy megszervezze fejedelemségét. A latin krónikákban azonban mégis csak pár soros kurta megjegyzések árulkodnak herceg Magyar Nagyfejedelemség területén való tartózkodásáról, azonban az Arnulf herceg környezetében lévő írástudók vagy nem számoltak be ezen időszak tapasztalásairól, vagy ha mégis, akkor azok a beszámolók – a tággabb érdeklődés hiányában? – nem hagyományozódtak tovább a középkori krónikákban. A részletesebb előadások hiányának dacára tény, hogy Arnulf számára menedékként szolgáló magyar fejedelmi udvar alkalmas volt arra, hogy a herceg igényeit évekig kielégítse.

A nyugat-európai irodalmi hagyománytól eltért a korabeli bizánci állam-szemlélet. A Makedón-dinasztia időszakában Bizánc egyik virágkorát érte, aminek csúcsa a 10. század végére, a 11. század első harmadára tehető. A bizánci vezetők politikai gondolkodása és ebből adódóan a az idegen népekkel kialakított kapcsolatrendszere a késő antikvitás örökségét vitték tovább. A konstantinápolyi udvarban a „divide et impera” elvét (vagy ahogy azt akkoriban arrafelé mondhatták: *διαίρει και βασιλεύει*) alkalmazva már a közép-bizánci időszak kezdetétől gyakran fogadtak olyan követéseket, mint a keleti türköket, az avarokét vagy a magyarokét. A szemléletet jól tükrözi Arethas Leó császárhoz írt beszéde, amikor a türköknek nevezett magyarok kapcsán kiemeli, hogy „ez a nép, melyet még nem használtunk, nem is ismertünk”. Hasonló módon érvelt Bíborbanszületett Konstantinos császár is, aki kiemelte, hogy: „Olyan egyezséget kell velük kötni, hogy ahol a császárnak szüksége van rájuk, szolgálatot tegyenek”. A különböző steppei népeket sok esetben nem csak fogadott- és a hozzájuk küldött követek beszámolóí alapján igyekeztek megismerni, de gyakran alkalmaztak kémeket is, amint az a Niképhoros Phokas idején szerkesztett hadügyi értekezéséből is kiderül, mely szerint „nemcsak a bolgárok ellen lehet kémeket alkalmazni, hanem a többi szomszédos nép ellen is, így Besenyőországban, Turkiában”, azért, hogy „azok szándékaiból semmi sem legyen ismeretlen számunkra”. A bizánci hadseregbe előszeretettel sorozták be magyarokat, gyakran hadifoglyokat akiket börtönükből elővezetve a császár „drága ruhába öltöztetett, aztán testőreivé és védelmezőivé téve, magával vitte őket az asszírok ellen, vagy a Birodalom más hadjárataiban: így például 935-ben „Longobardiában”. A magyarok a császári testőrség tagjai közt is szerepeltek kazárokkal együtt. A bizánci császár szolgálatába szegődő idegenek saját képességeiket kamatoztatva azonban nem csak katonaként (akiknek azonban nem mindig tudtak

megfelelő módon parancsolni, amint az Athanasios életrajzban szereplő eseményből is kiderül) tehettek szert jövedelemre, hanem alkalomadtán polgári karriert is befuthattak. Hasonló módon a türkök bizánci szolgálatba szegődéséhez, szívesen alkalmaztak olyan személyt is, akik hadifogolyként, vagy más úton magyarok közt élt, de „hazakerülése után elszegődött Makedonia katonai kormányzójának szolgálatába”. A római örökség, e tekintetben is tovább élt: a Birodalom szívesen vette mindazok szolgálatait, akik tudásukat és karriervágyukat Bizánc érdekében kamatoztatták és ezt honorálta is. A bizánci udvar másik jellemvonása volt a különböző népek vezetőinek a birodalomhoz kötése és e csoportok vezetőinek a különböző anyagi szolgáltatások, luxusjavak, „barátság” és imaginárius rokonság révén való semlegesítése: így előfordult, hogy több magyar főember császári keresztapasággal „és a patrikiosi méltósággal megtiszteltetvén, sok pénz uraként tért vissza hazájába”. Elmondhatjuk tehát, hogy a bizánci politika elit nyitottabb volt, mint a nyugatiak nagy többsége, s ezért igyekeztek mind jobban megismerni e népek erényeit és gyengéit is.

A bizáncihoz hasonló szemlélet jellemezte a muszlimokat is. Az iszlám terjesztése – hasonlóan a keresztény térítéshez – ekkor is gyakran békés eszközökkel történt, miközben a muszlim kereskedők, a zsidó sorstársaikhoz hasonlóan, sokszor az iszlám központi területeitől és saját hittestvéreiktől távol, idegen környezetben telepedtek le. Az iszlám befogadó szemlélete elsősorban a gyakorlati szempontokat emelte ki egy-egy népcsoport kapcsán és nem pedig vallási hovatartozás alapján vont mérleget. Az utazók általában kereskedők voltak, s mint ilyenek jóval gyakorlatiasabb szemlélettel közelítettek azokhoz a népekhez, akikkel kapcsolatot kerestek. Szemben az országaik és templomaik kifosztását megelőző keresztényekkel, akik a magyarok megjelenését balsorsként kezelték, az iparos és kereskedő muszlimok csak jóval ritkább esetben kerültek konfliktusba honfoglaló eleinkkel. Az Iszlám földjéről érkezők elsősorban gazdasági hasznot reméltek a magyarokkal kialakított kapcsolatokból, míg a nyugatitól eltérő kulturális hagyományokból adódóan is jóval gyakorlatiasabb leírást nyújtottak a honfoglalókról, nem egy esetben pedig a mai nemzeti önképünknek is tetsző képet festetve eleinkről. A Dzsajháni-hagyomány körébe tartozó források közül a Marvazi által írt munka szerint „A magyarok szép külsejű emberek és nagy testűek. Vagyonosak és szembetűnőek, amit kereskedelmüknek köszönhetnek”. Hasonlóképp írt „A Világ határai” címet viselő munka ismeretlen szerzője is, aki szerint a magyarok „Szemrevalók és félelmetesek.”, valamint „Nagyon gazdag emberek, de közönségesek”. Amint azonban kérdéses, hogy a nyugat-európai szerzők elfogultsága mellett munkáikat milyen mértékben befolyásolták

a toposzok, hasonló nehézség felmerül az iszlám írók munkái kapcsán is. Gardízi munkájában hasonlóképpen szól a besenyőkről akik „vagyonos emberek” és „arany- és ezüstedényeik, sok fegyverük és ezüst öveik vannak”, és al-Marvazi is úgy ír róluk, hogy „rendelkeznek arannyal, ezüsstel fegyverekkel”. A muszlim kereskedők szemében tehát általános tulajdonságként tűnt fel a steppei népek gazdagsága.

A magyarokról festett negatív képet a keleti írók közül leginkább a bagdadi kalifa küldöttének, Ibn Fadlánnak a művében olvashatunk, aki a baskírok kapcsán (őket a modern kutatás a keleten maradt magyarokkal azonosította) azt írta ugyanis, hogy „a türkok közül a leggonoszabbak, a legpiszkosabbak s a legvakmerőbbek”. A forrás említ egy olyan esetet is, amikor egy muszlim hitre tért baskír (magyar?) azzal borzongatta a bagdadi vendéget, hogy tetveket fogdosva ruhájából „körmével szétmorzsolja, azután megnyalja; mikor engem (ti. Ibn Fadlánt) meglátott, azt mondta: Kitűnő!”. Az egzotikusan ható történet mindenestre megragadta görög származású Jakút figyelmét is, aki átvette ezt a történetet a volgai bolgár követségről beszámoló elődje munkájából. A 10. és a 13. századi szerzők fantáziája, elfogultságuk más népek egyes képviselői iránt és azok néha közönségesnek ható viccelődése kapcsán tehát ugyanúgy hatott, mint a nyugati kortársak esetében.

A magyarokkal szomszédos területek népei, ugyanúgy mint a fent említett források szerzői, különböző módon viszonyultak az újonnan érkezettekhez. A horvátok egy része kezdetben ellenséges lehetett a magyarokkal szemben, ugyanis „folyamatosan fosztogatják őket a frankok, türkök és besenyők”. Rövid idő elteltével azonban ez megváltozhatott, mivel „Frankország, azaz Szászország nagy királyának alattvalói” a „kereszteletlen horvátok” számos esetben „összeházasodnak a türkökkel, s velük jó barátságban élnek”. Hasonló lehetett ez a szerbekkel is, akik kapcsán a Bíborbanszületett császár munkája (amit természetesen nem a császár írt, de az ő útmutatásai szerint állítottak össze) megjegyezte, hogy a „rómaiak császára igyekszik ajándékokkal megnyerni Péter fejedelmet, hogy vegye magához a türköket, és támadjon rá Bulgáriára”. E passzus egyben rámutat a bolgárokkal való kapcsolat hektikus voltára is. A 9. századtól kezdve ugyanis hol szövetségesek, hol ellenfelek voltak; a viszony folyamatosan változott, a pillanatnyi bizánci - bolgár, reláció fényében. Az érintett területek: a Kárpát-medence és az Al-Duna, valamint Paristiron, Trákia és Makedónia között több rétegű kulturális kapcsolatrendszer alakult ki és a kereskedelem is virágzott. Utóbbira Szvjatoszláv szavai is utalnak, amikor a Duna-deltánál fekvő rész kapcsán kiemeli a különböző áruk kapcsán, hogy „a csehektől és a magyaroktól ezüst és lovak” érkeztek oda. Voltak olyan személyek is, akik „bolgár származású, de magyar neve-

léssel” bírtak, mint például a Cremonai Liudprand által említett Saleccus, aki még a pápával is „fölkötebb bizalmas” kapcsolatot tudott kialakítani.

A Magyar Nagyfejedelemség határától „négy nap útra volt” Besenyőország, ami arra utal, hogy jóval kiterjedtebb gyepük lehettek a két államhatalom területe között. A legfrissebb kutatások is felvetették annak lehetőségét, hogy kelet felé a Magyar Fejedelemség politikai határa a Kárpátokon túl a Dnyeszterig terjedt, amire e térség régészeti leletei és azok kronológiai összefüggései utalhatnak. A magyar és a besenyő kapcsolat általában rugalmasan alakulhatott és e kapcsolat a 10. századtól kizárólag fegyvertársi minőségben adatolható. A magyarok óvakodtak a besenyők ellen hadi vállalkozásba kezdeni, ahogy az egy bizánci követnek is tudtára adták: „mi nem kezdünk ki a besenyőkkel, mert nem bírunk velük harcolni, minthogy nagy ország az, nagyszámú nép és gonosz fickók; többé ilyen beszédet ne mondj nekünk, mert nem kedvünkre való az”. Maszúdi híradása arról számolt be, hogy a besenyők és a magyarok együtt harcoltak a bizánciak ellen. Hasonló szövetség jött létre, amikor Szvjatoszláv „a már rabigába ejtett bolgárokkal együttműködve, szövetségesekként magukhoz vették a besenyőket és a nyugaton. Pannoniában megtelepedett türköket”.

A kijeviekkel való jó kapcsolatot a Szvjatoszlávval közösen kezdeményezett hadi vállalkozáson túl a 11. századi írásos források is adatolják. Az orosz őskronika szerint ugyanis a 10. század végén a kijevi fejedelem „Vlagyimir békében és szeretetben élt a környező fejedelmekkel: a lengyel Boleszlávval, a magyar Istvánnal”. A magyar uralkodónak a Hildesheimi évkönyvek szerint rusz testőrsége volt, aminek az élén egy ideig Imre herceg is vezetett. Varégek azonban már a 10. században is éltek a Kárpát-medencében, amire az egyik 10. századi székesfehérvári sírlelet is utal. A magyarok közül pedig akadtak olyanok, akik a rusz druzsinához csatlakoztak, mint például az a három magyar testvér, akik közül az egyik éppen ura, Borisz védelmében esett el, míg a másik két testvérét az ortodox egyház szentként tiszteli.

A Kárpát-medence északi részén, az egykori Morávia területén lakó slávok és magyarok viszonya, a magyar bejövetelt követően harmonikusan alakult, amire utal Theotmár püspök említett levele is utal: „Ők fogadták magukhoz a magyarok nem csekély sokaságát, és borotválták le azok szokása szerint teljesen saját átkeresztényeik fejét”. A két csoport harmonikus kapcsolatát jelzik a felvidéki temetők is (Nyitra-Lupka; Nyitra-Sindolka, Csekej, Tornóc), ahol a morva kori temetkezések a magyar foglalást követően nem szakadtak meg, hanem tovább éltek, sőt több esetben egészen az Árpád-házi királyok időszakáig használták azokat az itt élő közösségek. A cseh területek irányában szintén jó kapcsolatokat építhettek ki a magyarok, amire jól utal

Ibrahim ibn Jakub feljegyzése a prágai vásárokon résztvevő magyarokról, akik szállásaikról „áruikkal” jönnek a magyar, zsidó és muszlim kereskedők. A krónikás hagyomány pedig Szent István rokonának írja le az egyik 10. századi cseh szentet.

Komolyabb ellentétek nyugati irányba mutatkoztak, ahol a határvidék sokszor inkább elválasztott, mint összekötötte az adott területeket. A magyar és a Keleti Frank- majd Német-római Birodalom közötti határ a 10. században többször változott, azonban az itt kialakuló „clusa”-k (gyepük) területén a nyugati uralkodó meghagyta „őreinek, hogy senkit se engedjenek át, míg alapos vizsgálat útján meg nem tudják, hogy kicsoda”, félvén attól, hogy a magyarok ezeken a helyeken a „súlyos akadályok” lerombolásával felprédálják a vidéket. A magyarok azonban a 10. század egy részében egészen az „Óperenciáig”, vagyis az Enns-ig kiterjesztették az uralmukat, amire a csekély írásos adaton túl a régészeti leletek is utalnak. A hadi eseményektől is függő, folyamatosan változó nyugati határszakaszon azonban nem alakult ki jószomszédi viszony az itt élők között, Szent Kálmán sorsa is példa erre, akit 1012-ben a helyiek magyar kémnek néztek, s miután nem értették beszédét, megkínózták, majd végül felakasztották a skót származású zarándokot.

A magyar krónikák természetesen másként emlékeztek meg Árpádról és népéről, mint a fentebb említett nyugati híradások. Anonymus gesztája szerint a szittya földön „szerfölött bőven találni nyestet, úgyhogy nemcsak a nemesek és alrendűek ruházhatnak vele, hanem a gulyások, kanászok és juhászok szintén díszes ruházatot hordanak azon a földön. Ugyanis ott bővében van az arany meg az ezüst, s annak a földnek a folyamaiból drágakő és gyöngy kerül elő”. Az innen elvándorló magyarok pedig nevüket nem az éhségről, hanem Hungvárról kapták, ahol sokáig táboroztak. Béla király Névtelen jegyzője ezzel megteremtette az ősgeszta hagyományából a „nemes magyar nemzet” képét, amely dicső foglalásával ékes helyet vívott ki Európa népei között.

A korai gesztákban és krónikákban is feltűnt az a hagyomány, miszerint Álmos első magyar nagyfejedelem Attila hun nagykirály leszármazottjának tekinthető. Anonymus szerint a magyarok joga Pannóniára éppen e rokonságból adódott. A magyar történetírás kezdetén tehát már jelen volt a nemzeti hagyományban a magyarok hun kapcsolata. Attila rettegett története mögött a középkori magyar krónikások elődeik „roppant hatalmát” és országalapítói képességét emelték ki. A középkori magyar művelődésben aztán Kézai Simon 1285 előtt írt gesztájától fogva követhető nyomon az, hogy eleinknek volt egy „hun őstörténete” is. A hun hagyomány a késő középkorban is élt a 14. századi krónikák (köztük a Képes Krónika), majd Thuróczy János

1488-ban kiadott krónikája révén. A Werbőczy István által 1514-re összeállított szokásjoggyűjtemény, a Hármaskönyv hatásának is köszönhetően aztán a kora újkorra a Magyar Királyságban általánosan ismert és mindenki által evidenciaként kezelt dicsőséges eseményévé vált a magyar történelemnek (a korabeli kevésbé dicsőséges időszak ellentétéként) amikor vélt eleik az „országuk határait messze mindenfelé kiterjesztvén, győzedelmes fegyverekkel” elfoglalták a teljes Kárpát-medencét.

A hunok és a 10. századi magyarok megítélésében aztán a romantika időszaka hozott jelentős fordulatot. A 19. századra az ekkor kikristályosodó új típusú nemzeteszme nyomán a homogén kultúra és egynyelvűség és az ebből adódó nemzetközösség gondolata lett a mérvadó. Az új eszmerendszer hatására a Magyar Királyságban, ahogy akkoriban Európa más tájain is, egyre kevésbé nézték azt, ami összekötötte az adott területen élőket a szomszédos részek, országok lakóival; inkább az esett nagyobb súllyal latba, hogy egy adott csoport milyen történeti, kulturális hagyományok alapján kovácsolható össze nemzetté és választható el tágabb környezetétől. E folyamatban aztán a szomszédsággal kapcsolatos negatív szempontok hangsúlyozása, más népek lekicsinylése, az előítéletek hangsúlyozása komolyabb figyelmet kapott a véleményformálóktól, mint korábban. Az ekkoriban (részben éppen a nemzeti tudat pozitív hatásai révén) intézményesülő és a modern tudományos kereteket kitöltő nemzeti tudományok, köztük a történetírás és a régészet is a kor divatos nemzetkarakterológiáit használta fel értekezéseiben, és mélyítette el a tudomány iránt fogékony közönségében. Így váltak a honfoglaló eleink a szomszédos területeken – a hunokhoz hasonlóan – gonosz, kegyetlen megszállókká, míg a magyarok szemében így lettek a szlávok szervezetlen, legyőzésre ítélt alattvalók. Az egykori magyar katonai hadjáratok színterein megszülető nemzeti romantikus történeti hagyomány, majd az erre épülő pozitivisták történetírás a 19. századra aztán nemcsak elfogadta az egykori keresztény szerzetesek lesújtó véleményét a 10. századi magyarokról, hanem általános kánonná is merevítette azt. E véleményekkel szemben állást foglaló – de hasonló szellemi áramlatok befolyásolta – magyar nemzeti gondolkodás is hasonlóképpen látta az eseményeket, csak éppen ellenkező nézőpontból: a rablóhadjáratok (Raubzüge, raids) helyett kalandozásokat, a fosztogató sarcoló magyarok helyett, dicső nemes vitézeket örökítve meg. Az ellentmondás élei a 20. században a nemzeti gondolkodás végletekig hajtása révén, valamint azt követően megjelenő társadalomelméletek (marxista és vulgármарxista vélemények) hatására hol erősödtek, hol más pontokra helyeződtek át, mindaddig, míg ezzel párhuzamosan a pozitivisták hagyományból kinövő modern történetírás, filológia

és régészet hosszú ideig csendben zajló munkálatai révén ki nem alakult és meg nem erősödött egy a korábinál differenciáltabb tudományos gondolkodás. Ma már e mértékadó szemlélet révén mód és lehetőség nyílik az egykori írott források toposzoktól mentes megállapításainak és a fennmaradt anyagi kultúra vizsgálatából levonható konzekvenciáknak az összevetésére és ezáltal egy jóval színesebb tabló megrajzolására a Kárpát-medencébe költöző magyarságról. Nehézséget jelent azonban az, hogy korunk közbeszéde gyakran lehetőséget teremt a tudományos fogalmak szofista átértelmezésére. A sokszor egy adott, modern kontextushoz kapcsolódóan kialakított, a magyar koratörténet bizonyos eseményeit és a korszak jelenségeit magyarázó okfejtések (néhánykor az ezekhez kapcsolódó posztmodern elképzelések) valószínűleg eredményekhez vezetnek. Valószínűleg azonban, hogy e hozzáértők vélekedéseit honfoglaló eleink nem osztanák, mint ahogy az őrök hírét adó egykori kortársak gazdag fantáziájában sem találnánk hasonló elképzeléseket, és ha lehetőségük volna, hogy egy hajdanán megénekelte másvilágon meglátogassanak egy túlvilági kolostort, melynek udvarán Heribaldal, Ekkeharddal és a többi kortárssal együtt iszogatva megosszák emlékeiket, akkor valószínűleg egy vidám lakoma közepette együtt nevetnének a modern elképzelések némelyikén.

Felhasznált és tájékoztató jellegű irodalom

Források

A 10. századi írott források kapcsán az esszé megírásához használt munkák:

Catalogus fontium historiae Hungariae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descenduntium ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCXI I–IV. Ed. Albinus Franciscus Gombos. Bp., Szent István Akadémia, 1937–1943. (Reprint 2011.)

Johannes de Thurocz: Chronica Hungarorum I. Textus. Ediderunt Elisabeth Galántai-Julius Kristó. Bp., Akadémiai Kiadó, 1985.

Quellensammlung zur mittelalterlichen geschichte. Hrsg. v. Müller, Thomas–PENTZEL, Alexander. Berlin, CD., 1999.

Fordítások, gyűjteményes kötetek:

ANONYMUS: Magyarok cselekedetei – Kézai Simon: A magyarok cselekedetei. Bp., Osiris, 2004.

Képes Krónika. Ford. Bollók János. Bp., Osiris, 2004.

WERBŐCZY István: Hármaskönyv. Ford. Csiky Kálmán. Bp., Téka, 1990.

A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai. Szerk. Györfly György. Bp., Gondolat, 1986.

- A honfoglalás korának írott forrásai. Szerk. Kristó Gyula. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7. Szeged, 1995.
- MORAVCSIK Gyula: Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Bp., Akadémiai Kiadó, 1984.
- Az államalapítás korának forrásai. Szerk. Kristó Gyula. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15. Szeged, 1999.
- Anonymus and Master Roger. Anonymi Bele Regis Notarii Gesta Hungarorum
Anonymus, Notary of King Béla: The Deeds of the Hungarians. Edited, translated and annotated by Martin Rady – László Veszprémy. Magistri Rogerii Epistola in miserabile carmen super destructione Regni Hungariae per Tartaros facta. Master Roger's Epistle to the sorrowful lament upon the destruction of the Kingdom of Hungary by the Tatars. Translated and annotated by János. M. Bak – Martin Rady. Bp. – New York, 2010.

Egyes, az esszében idézett források újabb magyar nyelvű közléshez és filológiai elemzésükhöz:

- DUFT, Johannes– MISSURA-SIPOS Tibor: Die Ungarn in Sankt Gallen. Magyarok Szent Gallenben. St. Gallen, 1992.
- FEJÉRDY András: Theotmar salzburgi érsek levele IX. János pápához. In: Források a korai magyar történelem ismeretéhez. Szerk. Róna-Tas András. Bp., Balassi, 2001, 89–112.
- NÉMETH András: A Dado verduni püspökhöz írt levél. In: Források a korai magyar történelem ismeretéhez. Szerk. Róna-Tas András. Bp., Balassi, 2001, 113–161.

Cremonai Liudprand munkáiról:

- CLASSEN, Peter– LIUDPRAND, Cremonai: A Nyugat és Bizánc a 8–10. században. Szerk. Baán István. Varia Byzantina 9. Bp., 2005.
- CORBEIUS Widukindus: A szász történet három könyve. Ford. Magyar László András. Bp., 2009.
- FADLÁN Ibn: Beszámoló a volgai bolgárok földjén tett utazásról. Ford. Simon Róbert. Fontes Orientales 3. Bp., 2007.
- ELTER István: Ibn Hayyan a kalandozó magyarokról. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 24. Szeged, 2009.
- KMOSKÓ Mihály: Mohamedán írók a steppe népeiről. Földrajzi irodalom. I/1. – I/3. Szerk. Zimonyi István. Bp., 1997–2007.
- ZIMONYI István: Muszlim források a honfoglalás előtti magyarokról. A Ġayhānī-hagyomány magyar fejezete. Magyar Őstörténeti Könyvtár 22. Bp., 2005.

A modenai ima kapcsán:

- HALMÁGYI Miklós: A magyarok nyilaitól... Egy kósza idézet nyomában. Aetas 22 (2007) 142–147.

A korai források kapcsán:

- MARCELLINUS Amminaus: Róma története. Ford. Szepes Gyula. Bp., 1993.
- IODANES: Getica. A gótok eredete és tettei. Kiss Magdolna gondozásában. Pécs, 2002.
- TACTUS: Germania. Ford. Borzsák István. In: Tacitus összes művei I. Bp., 1970, 40–66.

A középkori magyar forrásokról:

Kritikai kiadásuk:

Scriptores Rerum Hungaricarum I-II. Ed.: Emericus Szentpétery. Budapestini, 1937-1938.

THURO CZ, Johannes de: Chronica Hungarorum I. Textus. Ediderunt Elisabeth Galántai et Julius Kristó. Bp., 1985.

Jó fordítások:

ANONYMUS: Magyarok cselekedetei – KÉZAI Simon: A magyarok cselekedetei. Bp., 2004.

Képes Krónika. Ford. Bollók János. Bp., 2004.

WERBŐCZY István: Hármaskönyv. Bp., 1990.

Feldolgozások

A 10. századi magyar fejedelemség helyzetére vonatkozóan:

BÓNA István: A magyarok és Európa a 9–10. században. Bp., 2000.

BÁLINT Csanád: Zsákutcák és csapdák, adottságok és választások a honfoglalás korában. In: Közgyűlési előadások 2000. május. Előadások a Magyar Tudományos Akadémián. Szerk. Glatz Ferenc. Bp., 2003. 183–192.

A 10. századi hadjáratok elemzésére:

RÉVÉSZ László: Emlékezzetek utatok kezdetére... Régészeti kalandozások a magyar honfoglalás és államalapítás korában. Bp., 1999.

KOVÁCS László: A kalandozások hadművészete és zsákmányának régészeti emlékei. In: Válaszúton. Pogányság – kereszténység, kelet – nyugat. Konferencia a X–XI. század kérdéseiről. Szerk. Kredics László. Veszprém 2000, 23–36.

FONT Márta: Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 21. Szeged, 2005.

SZABADOS György: Magyar államalapítások a IX–XI. században. Szegedi Középkor-történeti Könyvtár 26. Szeged 2011.;

BÍRÓ, Gyöngyvér–LANGÓ, Péter: „Deo odibilis gens Hungarorum“ oder „auxilium Domini“ – Die Ungarn und die Cristlihe Welt im 10. Jahrhundert. In: Rauben – Plündern – Morden. Nachweis von Zerstörung und kriegerischer Gewalt im archäologischen Befund. Hrsg. v. Heinrich-Tamácska, Orsolya. Hamburg, 2013. 265–335.

Az írott források elemzésére:

KELLNER, Maximilian Georg: Die Ungarneinfälle im Bild der Quellen bis 1150 von der „Gens detestanda“ zur „Gens ad fidem Christi conversa“. München, 1997.

Egy elfeledett diadal. A 907. évi pozsonyi csata. Szerk. Torma Béla Gyula – Veszprémi László. Bp., 2008.

A 10. századi népszemléletről:

BÁLINT Csanád: Ki volt „magyar“ a honfoglalás korban és Szent István korában? In: Mi a magyar? Szerk. Romsics Ignác – Szegedy-Maszák Mihály. Bp., 2005. 37–56.

BÁLINT Csanád: Az ethnosz a korai középkorban. (A kutatás lehetőségei és korlátai.) (The Ethnos in the Early Middle Ages. Possibilities and Limits of Research.) Századok 140 (2006) 277–347.

Az akkulturáció folyamatára módszertani jelleggel:

TÖRÖK László: A kultúraátvétel értelme. Egy ókori nflus-völgyi eset – Adoption and Adaptation. The sense of culture transfer between ancient Nubia and Egypt. Bp., 2011.

Sankt Gallen szellemiségéről és Scriptoriumának értékelésére vonatkozóan:

Das Kloster St. Gallen im Mittelalter. Die kulturelle Blüte vom 8. bis zum 12. Jahrhundert. Hrsg. v. Ochsenbein, Peter. Stuttgart, 1999.

Ammianus Marcellinus toposzairól:

BÓNA István: A hunok és nagykirályaik. Bp. 1993.

Góg és Magóg népéről és a Dado levélről:

RÓNA-TAS András: A magyarság korai története. Szeged, 1995.

MANSELLI, Raul: I popoli immaginari: Gog e Magog. In: Popoli e paesi nella cultura altomedievale: 23–29 aprile 1981. Settimane di studio del Centro italiano di studi sull’alto Medioevo 29 (1983) 487–517.

Az Exordia Scythica és Regino összefüggéseiről:

KRISTÓ Gyula: Az Exordia Schytica, Regino és a magyar krónikák. Filológiai Közölny 16 (1970) 106–115.

Regino szerepéről és történeti műveinek kutatásáról:

SCHLEIDGEN, Wolf-Rüdiger: Die Überlieferungsgeschichte der Chronik des Regino von Prüm. Mainz, 1977.

A magyarokkal kapcsolatos toposzokról összefoglaló jelleggel:

HALMÁNYI Miklós: Önazonosság és identitásfelfogás a korai magyar történetírásban és ennek európai összefüggései. In: Magyarságtudományok önértelmezései. A doktoriskolák II. nemzetközi konferenciája, Bp., 2008. augusztus 22–24. Szerk. Dobos István – Bene Sándor. Bp., 2009. 9–23.

A nagyállattartó népekkel kapcsolatos előítéletekről:

GISSAUF, Johannes: Barbaren–Monster–Gottesgeißeln: Steppennomaden im europäischen Spiegel der Spätantike und des Mittelalters. Graz, 2006.

A 10. századi frank és német történetírás előítéletes gondolkodásáról újabban:

PLESZCZYŃSKI, Andrzej: The Birth of Stereotyp. Polish Rulers and their Country in German Writings c. 1000 A. D. Leiden–Boston, 2011.

A Dado levél adatainak a Kárpát-medencét a 9. században érintő száraz időszakra vonatkoztatásáról:

GYÖRFFY György–ZÓLYOMI Bálint: A Kárpát-medence és Etelköz képe egy évezred előtt. In: Honfoglalás és régészet. Szerk. Kovács László. Bp., 1994. 13–37.

RÓNA-TAS András: A magyarság korai története. Magyar Őstörténeti Könyvtár 9. Szeged, 1995.

Az iszlám források értelmezéséhez:

GÖCKENJAN, Hansgerd–ZIMONYI, István: Orientalische berichte über die Völker Osteuropas und Zentralasiens im Mittelalter. Die Gayhāni-Tradition. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 54. Wiesbaden 2001.

A magyar koratörténet kutatástörténete kapcsán:

BÓNA István: Die Archäologie in Ungarn und die ungarische Landnahme. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 49 (1997) 345–362.

SZABADOS György: A magyar történelem kezdeteiről. Az előidő-szemlélet hangsúlyváltásai a XV–XVIII. században. Bp., 2006.

A honfoglaló magyarok muszlim megítélésére vonatkozóan:

МАКК Ferenc: A magyarság és Európa. In: Közgyűlési előadások 2000. május. Előadások a Magyar Tudományos Akadémián. Szerk. Glatz Ferenc. Bp., 2003. 193–199.

A honfoglalók muszlim kereskedelmi kapcsolataira:

Kovács László: A magyar kalandozások zsákmányáról. Bp., 2011.

A magyar bizánci kapcsolatokra vonatkozóan:

MORAVCSIK Gyula: Byzantium and the Magyars. Bp.–Amsterdam, 1970.

КАРИТАНФФЫ István: Hungarobyzantna. Bp., 2004.

A Bolgár Fejedelemség és a magyarok változó viszonyára:

Христо Димитров: Българо-унгарски отношения през средновековието. София 1998.

A Magyar Nagyfejedelemség besenyő kapcsolataira vonatkozóan:

ТАКА́CS Zoltán Bálint: A magyar honfoglalás besenyő háttere. In: Függőkert. Orientalisztikai tanulmányok. Szerk. Csirkés Ferenc–Csorba György–Sudár Balázs–Takács Zoltán Bálint. Bp., 2003. 15–34.

A 10. századi magyarok lengyelországi kapcsolatairól:

KRISTÓ Gyula: A magyarok és a lengyelek kapcsolatai a 10–12. században a források tükrében. Történelmi Szemle 2000, 1–18.

MESTERHÁZY Károly: Lengyel-magyar kapcsolatok a 10–11. században. Századok 138 (2004) 381–401.

A kijevi Rusz irányában kialakult kapcsolatokról:

FERINCZ István: Magyar Mózes és Efrém – az orthodox egyház szentjei. In: Az ortodoxia története Magyarországon a XVIII. századig. Szerk. H. Tóth Imre. Szeged, 1995. 39–44.

ЛЕПАНИН, Валерий: Szentéletű Magyar Mózes – a második József. In: Az ortodoxia története Magyarországon a XVIII. századig. Szerk. H. Tóth Imre. Szeged, 1995. 45–54.

FODOR István: Az államalapítás korának hadserege. Makói Múzeum Füzetei 98 (2001) 17–39.

Kovács László: Előkelő rusz vitéz egy székesfehérvári sírban. (A rádiótelepi honfoglalás kori A. sír és kardja.) In: Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére Szerk. Koszta László. Szeged, 1995. 291–308.

A mai Moldáviában előkerült újabb régészeti leletekről és azok értelmezési lehetőségeiről:

РЯБЦЕВА, СВЕТЛАНА–РАБИНОВИЧ, РОМАН: К вопросу о роли венгерского фактора в Карпато-Днестровских землях в IX–X. вв. *Revista Arheologică. serie nouă* vol 3 (2007) 195–230.

TÜRK Attila Antal: A magyar őstörténet és a szaltovói kultúrkör. Phd-értekezés kézirat. Szeged 2011.

TÜRK Attila Antal: A szaltovói kultúrkör és a magyar őstörténet régészeti kutatása. In: *Középkortörténeti tanulmányok* 6. Szerk. G. Tóth Péter – Szabó Pál. Szeged, 2010. 261–306.

A Kárpát-medence és az attól nyugatra fekvő területek kapcsolatára a régészeti leletek alapján:

TAKÁCS Miklós: Siedlungsgeschichtliche Auswertung. In: *Das frühungarische Reitergrab von Gnadendorf (Niederösterreich)*. Hrsg. v. Daim, F. – Lauerermann, E. Mainz, 2006. 211–252.

A nyugat-európai modern történetírás véleményeire vonatkozóan:

LÜTTICH, Rudolf: *Ungarnzüge in Europa im 10. Jahrhundert*. Berlin, 1910.

BACHRACH, Bernard S.: Magyar-Ottoman warfare: A propos a New Minimalist Interpretation. *Francia* 21 (2001) 211–230.

BENKŐ Elek: „.....egy sajátosan leszűkített Pannónia értelmezés” A honfoglalás a mai román történetírásban. (The conquest of Hungary in contemporary Romanian historiography.) *Magyar Tudomány* 102 (1995) 1416–1432.

CARNE, Simon – BAK János: „.....újonnan érkező csoport vegyes etnikumú és többnyelvű volt” A honfoglalás képe az angol-amerikai szakirodalomban. (The picture given by British and American historiography.) *Magyar Tudomány* 102 (1995) 1478–1484.

NIEDERHAUSER Emil: „.....megosztották az addig egységes szláv területet”. A honfoglalás a lengyel, a cseh és a szlovák történeti irodalomban. (The conquest of Hungary by the Magyars in Polish, Czech and Slovak literature.) *Magyar Tudomány* 102 (1995.) 1404–1415.

Soós István: A „hunok harmadik hada”. A francia történetírás honfoglalás-képe. (The views expressed in French historiography.) *Magyar Tudomány* 102 (1995) 1485–1493.

Soós István: „.....veszedelmesebb és hevesebb ellenfelet a történelem nem ismer” A német történetírás honfoglalás-képe. (The Hungarian conquest in German history writing.) *Magyar Tudomány* 102 (1995) 1462–1477.

SZABOLCS Ottó: „.... és helyet harcoltak ki maguknak a nagy magyar Alföldön”. Külföldi tankönyvek a magyar honfoglalásról és államalapításról. (Foreign schoolbooks on the conquest of Hungary by the Magyars and on the creation of the Hungarian State.) *Magyar Tudomány* 102 (1995) 1499–1511.

TRINGLI István: „Bécs és a magyarok együtt léptek be a történelembe”. A magyar honfoglalás az osztrák történetírásban. (The Magyar conquest in Austrian historiography.) *Magyar Tudomány* 102 (1995) 1433–1448.

P. KAZÁN Bea: A magyar honfoglalás a 19. és a 20. századi (cseh) szlovák történetírásban. In: *Aktualitások a magyar középkorkutatásban. In memoriam KRISZTÓ Gyula*. Szerk. Font Márta – Fedeles Tamás–Kiss Gergely. Pécs, 2010. 173–187.

Csukovits Enikő
.....

Esettanulmány Nyugat-Európa középkori magyar-képéhez

*Nagy Lajos nápolyi hadjáratai a magyar-párti krónikás,
Domenico da Gravina szemével*

Case Study to the Image of the Hungarians in Western Europe
during the Medieval Period

*Louis the Great's Military Expedition against Naples, with the eye
of the Hungarian-friendly chronicler, Domenico da Gravina*

The image, which had been evolved about Hungary and about the Hungarian people, has served as an inexhaustible subject-matter to the scholars for a very long time. The popularity of this topic is indicated with several sourcebooks, studies and books which have been published on this subject since the 19th century. On the contrary, the subject related to the image of the medieval Hungary has not been summarised yet. The aim of the volumes, which have been published about this topic, was to issue and analyse certain groups of sources. Differently from these trends, the primary aim of my research was to present a comprehensive picture about the image of the Hungarians on the bases of the Western European sources. In my study, which had been prepared by the analysis of the chronicle written by Domenico da Gravina, I intend to answer the following questions: Where was the place of the Hungarian Kingdom in the hierarchy of the European countries? What was the Western European picture like about the Hungarian kings and about the royal authority? What was the fighting efficiency of the Hungarian military troops like? Which were the most essential stereotypes having been formed about the Hungarian people?

Pietro Ranzano 1487-ben, Ferdinánd nápolyi király követeként érkezett Mátyás király (1458–1490) udvarába, ahol a királyi pár felkérésére 1489–1490 között írta meg *A magyarok történetének rövid foglalata* című művét.¹ Noha a még otthon, Itáliában írt főművében, az *Annales omnium temporumban* (*Minden idők évkönyvei*) is olvasható magyar vonatkozású részlet,² Magyar-

¹ RANSANUS 1977.; magyarul: RANSANUS 1985.; ill.Kulcsár Péter fordításában: RANSANUS:1999.

² Pl. Hunyadi János életrajza I. RANSANUS 1977. 33–36.; RANSANUS 1999. 166–169.

országgra érkezve hamar szembesült addigi ismeretei csekély voltával. A királyhoz intézett ajánlása szerint az *Annales*ből, „amely az összes országokra kiterjed, amelyek az emberi nem özönvíz utáni sokasodásától egészen századunkig mindinkább híresek és nevesek voltak, csak a te királyságodat hagytam ki, nem azért, mintha restelltem volna megemlékezni róla, hanem az volt az akadály, hogy Itáliában egyetlen olyan embert sem találtam, akinek a tanítása révén az említett dolgokról igaz és pontos ismeretem lehetne”.³ A nápolyi király követe feltehetőleg igazat mondott: szülőhazájában sem szóban, sem írásban nem jutott hozzá a munkájához szükséges magyar vonatkozású adatokhoz. Ransanus eredménytelen kutatása ellenére természetesen léteztek ilyen adatok, megszerzésük, felkutatásuk azonban a kor viszonyai közt valóban nem volt könnyű, sőt gyakran nem is volt lehetséges.

Ransanustól eltérően napjaink történésze – generációk kutatómunkájának köszönhetően – akár a fennmaradt források „teljességéhez” is hozzáférfhet, s a lehetőségek bősége könnyen tévútra is vezetheti. Pedig a jelenleg ismert forrásanyag korántsem azonos azzal, amely a középkor különböző időszakaiban meghatározta Nyugat-Európa magyar tárgyú tudását. Egyrészt nem feltétlen a legjobb-legértékesebb művek maradtak ránk, másrészt nem ritka, hogy épp a fennmaradt és a történészek által kitüntetett figyelemben részesített műveket a kortársak nem vagy alig ismerték, szövegüket kizárólag az utókor olvashatta.⁴ Ráadásul a történészek által napjainkra összegyűjtött gazdag forrásanyag csupán most adódik össze közös tudássá. A középkori Európában még nem akadt olyan könyvtár, ahol nagyobb számban egymás mellé kerülhettek volna a magyar adatokat tartalmazó, vagy kifejezetten magyar tárgyú művek.⁵ A kontinens magyar- és Magyarország-képét

³ „Opere nanque illo meo, cuius meminere et memoravi, quae pertinere sunt visa ad regna paene omnia, quae a multiplicatione generis humani post diluvium ad hucusque saeculum magis in orbe clara magisque celebrata fuere, solum praetermiseram regnum hoc tuum non plane, quod illud describere me pignerit, fuit autem mihi impedimento, quod nunquam fui in Italia nactus hominem quo docente rerum, de quibus loquor, veram atque exactam potuissim habere noticiam.” RANSANUS 1977. 28.

⁴ Így pl. Freisingi Ottó híres munkájának, a *Gesta Frideric*inek a 12. századból öt kézírata maradt fenn, azt követően azonban a 13–14. századból egy sem, úgy tűnik, megfeledeztek róla. A 15. században azonban újra felfedezték (e századból jelenleg kilenc ismert kézírata is van), így került vissza az európai köztudatba. A kérdéstről I. GUENÉE 1980. 248. skk., Freisingi Ottó példája uo. 273.; a velencei Marino Sanuto 1498-tól kezdve 37 éven át vezetett naplóját, a *Diarii* 58 kötetnyire terjedő kézíratait, a kor kiemelkedő forrásait halála után olyan „biztos” rejtekhelyre tették, hogy csak 1784-ben bukkant rájuk Francesco Donà, Velence utolsó hivatasos történetírója. Az 1870-es években kezdték el a *Diarii* teljes kiadását, s nem egészen három évtized alatt a teljes sorozat napvilágot is látott. SANUTO 1879–1903.

⁵ A 15. század legjelentősebb geográfiai gyűjteményében, a burgund hercegi könyvtárban alig akadt magyar vonatkozású olvasnivaló; a magyarok érdemben csupán a nikápolyi csata kapcsán született írásokban tűntek fel először. A könyvtárról: INVENTAIRE 1420.; WINTER 1985.; BIBLIOTHÈQUE

így számos, egymással nem feltétlen összeérő lokális ismeret határozta meg, amelyek főként közvetlen tapasztalatokon alapultak. Ezekre nem csak a magyar földön járó utazók, nem csak a Magyar Királysággal határos országok lakosai tehettek szert. A külföld útjait járó magyar hadseregek, népes kísérettel más országokba látogató uralkodók, magyar zarándokok, követek vagy zsoldosok nyugat-európai megjelenésének átélői, szemtanúi ugyancsak szerezhettek olyan magyar vonatkozású tapasztalatokat – ha az országról nem is, de lakóiról –, amelyek végül forrásainkban is lecsapódtak.⁶

Előadásom ezekből a lokális tudásokból adott ízelítőt – a megemlített források közül itt csupán egyet mutatok be részletesebben. A választott szöveg, Domenico da Gravina krónikája a nápolyi hadjáratokat átélő, de a magyarokkal szimpatizáló pugliai nézőpontjából mutatja be a magyar csapatokat.

1345. szeptember 18-án, egy vadászat utáni éjszaka a Nápolyhoz közeli Aversában meggyilkolták András herceget, I. (Nagy) Lajos magyar király (1342–1382) öccsét. A gyilkosság hírére a magyar udvar András feleségét, Johanna nápolyi királynőt kiáltotta ki fő bűnösnek, a későbbi fejlemények fényében azonban a herceg likvidálása elsősorban az oldalági rokonoknak, a Tarantói hercegeknek állhatott érdekében. A merényletet követően Nápolyban zavargások törtek ki, a felbőszült tömeg még a királynő várkastélyát is ostrom alá fogta. Johanna kénytelen volt kiadni a gyilkossággal gyanúsított udvari embereit, akiket 1346 nyarán előbb kínvallatásnak vetettek alá, majd válogatottan kegyetlen módon kivégeztek.

Lajos király a gyilkosság hírére arra kérte VI. Kelemen pápát (1342–1352), hogy a nápolyi Anjou-ház tagjait fossza meg a királysághoz való joguktól, s a pápaságra, mint hűbérúrra visszaszállt királyságot ruházza öreá, majd a szentszéki döntés késlekedése miatt elhatározta, fegyverrel szerez érvényt jogainak. 1347 tavaszán megkezdődtek a tárgyalások az itáliai fejedelmekkel és városokkal, amelyek előkészítették a tervezett magyar katonai offenzívát. A hamarosan induló hadjárat hírére a nápolyi királyság területén már megkezdődött a háború: az Abruzzók legjelentősebb városa, l'Aquila kitűzte a magyar király lobogóját, és a hamarosan megérkező magyar erősítéssel egyesülve a hegyvidék további városait is magyar kézre juttatta. 1347 folyamán több szakaszban

1830. (különösen 123. skk: Inventaire de la librairie qui est en la maison à Bruges, circa 1467); LA LIBRAIRIE 2000–2009. A gyűjtemény geográfiai anyagát áttekinti: PAVIOR 2003. 201. skk.

⁶ Erről l. CSUKOVITS 2009.

érkeztek a magyar csapatok Itáliába, novemberben pedig maga Lajos király is elindult Magyarországról, és karácsony estéjén a lakosság üdvözlője közepe bevonult a régóta hűségére állt l'Aquilába. Lajos hadai ellenállás, konfliktus nélkül haladtak át a fél Itálián, és megérkeztek a meghódításra kijelölt területre.⁷ A l'aquilai bevonulással megkezdődött Lajos nápolyi hadjárat-sora: 1348 januárjától 1350 őszéig több ütemben, váltakozó sikerrel folytak az összecsapások a magyar király és ellenfele, Tarantói Lajos – Johanna királynő új férje – csapatai között. Az első hadjáratot Nagy Lajos személyesen vezette, de az ország elfoglalása után, májusban haza is tért Magyarországra. A hátrahagyott, hamarosan nehéz helyzetbe került magyar helyőrségek megerősítésére előbb 1348 őszén Lackfi István erdélyi vajda vezetésével érkeztek friss csapatok, majd 1350 áprilisában maga Lajos király is a Nápolyi Királyságba utazott, hogy újra hadba szálljon elveszni látszó nápolyi hatalma visszaszerzéséért.

Az eseményeket Itália-szerte élénk érdeklődés követte, mint ahogy arról nagyszámú egykorú elbeszélő forrás tanúskodik,⁸ de a nápolyi hadjáratok még oly gazdag kortárs forrásanyagában is kiemelkedő hely illeti meg Domenico da Gravina kifejezetten a hadjáratok történetéről írt részletes tudósítását, a *Chronicon de rebus in Apulia gestis* címen ismert munkát.⁹ Az egyetlen példányban, autográf, bár csonka kéziratában, Bécsben fennmaradt szöveg, amelyet a 18. században fedezett fel a meginduló történetkutatás,¹⁰ 1333-tól, András herceg Nápolyba érkezésének évétől 1350-ig, a hadjáratok befejezésének évéig meséli el az Apuliában történt dolgokat, András herceg megölését és a gyilkosság következményeként indított magyar hadjáratok eseményeit. A merénylet után az ország két pártra szakadt: Johannának és

⁷ Lajos útjának főbb állomásai: november 11–december 3.: Cilli, Udine, Sacile; december 3.: Vicenza; december 4–9.: Verona; december 9.: Mantova, december 9–11.: Modena; december 11–12.: Bologna; december 13–20.: Forli, Cesena, Rimini, Urbino, Foligno; december 20–24.: Perugia, Aquila.)

⁸ A két hadjárat eseményeit – elsősorban az itáliai elbeszélő források alapján – ismerteti: Pócs 1892. 111–256.; MISKOLCZY 1933–1934. A történetek vázlatos áttekintését l. még KRISTÓ 1988. 102–125.; a legfontosabb itáliai források: CHRONICON ESTENSE; CHRONICON MUTINENSE; MARCHA DI MARCO; CORPUS CHRONICORUM; GRIFFONIBUS 1902.; ANNALES FOROLIVENSES; BREVE CHRONICON; PALMERII 1728.; ANNALES CAESANATES; HISTORIA MISCELLA; CHRONICON REGIENSE; A nápolyi vonatkozású forrásokról készült első tudományos áttekintés: FONTI NAPOLITANA.

⁹ GRAVINA 1903–1909, ill. legújabb kiadása: NOTAR 2008. A forrásszöveget a továbbiakban az elsőként említett, a *Rerum Italicarum Scriptorum* sorozatában megjelent kiadásban idézem, Magyarországon ugyanis ez a kiadás a hozzáférhetőbb. A hivatkozott oldalak azonban a NOTAR 2008. lapjain is könnyűszerrel visszakereshetők, a latin szövegben, szögletes zárójelben ugyanis mindenütt jelzik a GRAVINA 1903–1909. oldalszámait is.

¹⁰ Jelzete: Wien, Österreichische Nationalbibliothek, ms. 3465. A kéziratot megőrző kódexről: NOTAR 2008. XI–XIV. Szövege eddig öt kiadásban jelent meg, elsőként 1728-ban a Ludovico Antonio Muratori által létrehozott *Rerum Italicarum Scriptorum* XII. kötetében. A kiadások számbavétele: NOTAR 2008. XIV–XVI.

új férjének, Tarantói Lajosnak éppúgy voltak hívei, mint a zászlaján a megölt András képével fellépő magyar királynak.¹¹ Az Apuliát megosztó pártharcok nem kerültek el a jelentéktelen városkát, Gravinát sem, ahol a jegyzőként tevékenykedő Domenico volt a magyar-párt egyik meghatározó alakja.¹² 1348-ban személyesen ment a Manfredoniában partra szálló Lackfi Istvánhoz, segítséget kérni,¹³ amikor pedig a magyar tábor végleg kiszorult Gravina falai közül, Domenico is kénytelen volt elmenekülni, krónikáját is jórészt a Barihoz közeli Bitontóban írhatta, ahol családjával menedékre lelt.¹⁴

Gravinait tehát nehéz lenne elfogulatlan tudósítónak tekinteni. Nyíltan magyarbarát volt, elkötelezettségét tetteivel és – az ezekről a tettekéről is akkurátusan beszámoló – krónikájával egyaránt folyamatosan bizonyította. A magyarokkal érzelmileg is azonosult. Domenico szemében András herceg olyan volt a nápolyi udvarban, mint a bárány a farkasok között,¹⁵ Nagy Lajos királyra és ismert vezéreire pedig láthatóan felnézett, lelkesen számolt be a sikereikről, és minden alkalmat megragadott, hogy bemutassa emberi és katonai kiválóságukat.¹⁶ Különösen Lackfi István erdélyi vajda vívta ki nagyrabecsülését, de a krónikában név szerint gyakran emlegetett magyar vezérek közé tartozott Csúz János is.¹⁷ Domenico, a jegyző több folytatásban készítette el hosszú, több mint 120 recto-verso oldalnyi kéziratát. Az 1333–1348 közötti időszak eseményeit 1349-ben, Lackfi harcaival egy időben, az 1349-es és 1350-es esztendőik történéseit pedig már a magyar csapatkivonás után, 1350–1351-ben írta – miközben bitontói menedékében tollával Nagy Lajos dicsőségének igyekezett emléket állítani, Apuliában újra visszatért Johanna királynő uralma.¹⁸

¹¹ „E per più innanimare li Ungari a-cchio fare, feciono fare una bandiera, la qual sempre si mandavano inanzi: il campo nero, e-llo re Andreas impiccato, ch'era una orribile cosa a vedere.” – VILLANI 1857. I. 478.; magyar fordítása: VILLANI 1909. 158.

¹² A város – Gravinai tudósítása szerint – egy tanácskozáson, a következő módon döntött a magyar-párti elköteleződés mellett: „Universi cives, quid vultis? Placetne vobis libentius dominium dominae ducissae, an dominium Ungarorum? Dicite puplice velle vestrum et concurramus ad unum velle, si volumus esse salvi. Ad haec universi clamaverunt: Placet nobis libentius dominium Ungarorum.” – GRAVINA 1903–1909. 60.; A szerzőről és munkájáról: CARVALE 1991.; ill. újabban: ZABBIA 1997.; valamint ZABBIA 1999.

¹³ GRAVINA 1903–1909. 54.

¹⁴ GRAVINA 1903–1909. XVII–XVIII.

¹⁵ „Remanente itaque duce Andrea praefato velut agniculo inter lupos” – GRAVINA 1903–1909. 10.

¹⁶ Gravinai jegyezte fel azt az ismertté vált történetet, amelyben Lajos király beküldte a folyóba egyik katonáját, nézze meg, alkalmas-e a hely átkelésre; amikor azonban az ár elragadta a katonát, maga a király mentette ki a vízből. GRAVINA 1903–1909. 162.

¹⁷ Lackfit I. később, Csúzza pl. „Erant autem in Monte sancti Angeli quidam nobilissimi Ungari, quorum caporales erant dominus Johannes Chucz et Michahel (!) de Dobocz milites habentes secum Ungaros circa centum...” – GRAVINA 1903–1909. 49., I. még uo. 50, 51 sköv.

¹⁸ A Cronichon keletkezési idejéről I. GRAVINA 1903–1909. XVII–XVIII.; NOTAR 2008. IX–X.

Mindannak, amit ma a nápolyi hadjáratokról tudunk, jelentős részben máig Domenico da Gravina részletes leírása képezi az alapját: a 19. században meginduló magyar történettudomány az e tárgyban írt tanulmányokban, a korszakról vagy Lajos királyról készített monográfiákban éppúgy elsősorban a gravinai jegyző krónikáját vette alapul, mint Arany János, amikor elkészítette a magyar irodalom klasszikus, generációk Anjou-képét meghatározó művét, a Toldi trilógiát. Gravinait közvetve, másod- vagy harmadkézből szinte mindenki olvasott, „csupán” magáról a forrásról feledkezett meg a magyar kutatás.¹⁹

Egy adatokban gazdag kézirat, amelynek magyarok által indított hadjárat a tárgya, magyar katonák a hősei – kívánni sem lehet alkalmasabb forrást arra, milyennek látta a kortárs a magyar hadakat. Gravinai több ízben is adott leírást a magyar seregekről. Az első komolyabb összecsapásra Capuánál került sor, ahol a magyar király – Niccolò, Fondi grófja által vezetett – csapatai megfutamították Tarantói Lajos nápolyi seregét. A fondi gróf csapatai magyarokból, németekből, lombardokból és helyiekből álltak, a magyarok nyíllal, a németek és olaszok lándzsával és karddal támadták a gyenge harcértékű, hadban járatlan nápolyi sereget. Az összehangolt támadásban a magyarok lenyilazták az ellenfél lovait, az így gyalogossá tett nápolyiakra rontottak rá a németek és olaszok. Az összecsapás nem volt hosszú, Tarantói Lajos hívei – már aki nem esett el, és nem került fogságba – hamar futásban kerestek menedéket.²⁰

Gravinai tudósítása szerint 1348 őszén Lackfi István vajda mintegy háromszáz magyar nemessel tért vissza Apuliába.²¹ Serege azonban februárra a magyar helyőrségek katonáival, és az újra felfogadott zsoldosokkal együtt már mintegy hétezer lovasból és kétezer gyalogosból állt – legalábbis ennyien

¹⁹ Többek közt Gravinai volt a fő forrása a hadjáratokról tanulmányt író Miskolczy Istvánnak éppúgy, mint a témában kiváló népszerűsítő munkát készítő Bellér Bélának: Miskolczy 1933–1934.; BELLÉR 1986.

²⁰ „Erant autem in exercitu dicti comitis pro parte regis Ungariae memorati Ungari, Theotonici et Lombardi et regnicolae huius regni. Et cum dominus Lodoyco Theotonici modici, Provinciales, Catalani modici et Neapolitani pro majori parte; qui licet sint homines pulchrae staturae, equitatores optimi et alias de personis robusti, tamen in artibus bellicis non sunt usi. [...] Tandem infestantibus Ungaris contra exercitum dicti domini Lodoyci [Tarantói Lajos – Cs E.], cum eorum arcubus et sagittis saepius equos sagittabant exercitus inimici. Alii autem Theotonici, regnicolae et Lombardi lanceis et ensibus feriebant, apprehendentes leviter eos, qui, sagittatis equis, pedes et armati fugere ab exercitu nitebantur. Sicque, post modicam horam, magna pars exercitus dicti domini Lodoyci, sagittatis equis, pedes restavit, et capti sunt et occisi. Domini autem Lodoycus praefatus, videns suos in bello deficere, persuasus a suis, versus Capuam fugam arripuit cum omnibus superstibus sui exercitus supradicti.” – GRAVINA 1903–1909. 34.

²¹ „Ecce generosus vir Stephanus Voyvada transilvanus ad regnum pervenit in Manfridonium per mare, cum Ungaris nobilibus ultra trecentos; de cujus adventu per provinciam Terrae Bari puplicata fama fuit.” – GRAVINA 1903–1909. 54.

álltak hadrendbe, mikor Cornetónál a vajda megszemlélte seregét.²² Csapatirányítási szempontból is fontos részlet, hogy a vajda, aki nem tudott németül, latin nyelvű beszédet tartott katonáinak; ezt a beszédet tolmács fordította németre.²³ Nagy Lajos 1350-ben, visszatérése után Barlettába hívta össze csapatait – a gravinai jegyző szerint a magyar királynak ekkorra tizenötezer magyar és nyolcezer német lovasa, valamint négyezer lombard gyalogosa állt készen az új hadjáratra.²⁴ A magyar had létszáma Lackfi csapatainak csatlakozása után, Aversa ostromára felsorakozva – legalábbis Gravinai szerint – ennél már jóval nagyobbra rúgott: harmincezer magyar és tizenötezer német lovas, mintegy húszezer lombard és toszkán gyalogos, továbbá hatezer főnyi helyi, apuliai fegyveres állt készen a támadásra.²⁵ Gravinai nem csak a teljes seregekről írt létszámadatokat, egy-egy csapat akciójának elbeszélésénél is olvashatunk konkrét számokat.²⁶ Akár egész seregekről, akár kisebb csapatokról esett azonban szó, a magyarokat és a nagyrészt német, kisebb részt itáliai zsoldosokat minden esetben megkülönböztette. A magyar és az idegen csapatok közt – leírása alapján – a gravinai jegyző két alapvető különbséget feltétlen tapasztalt. Az első eltérés a fegyvernem: a magyarok kivétel nélkül lovasok voltak, akiknek fegyverzetéhez – mint a capuai csata leírása is bizonyítja – hozzátartozott az íj és a nyíl is.²⁷ A második eltérés, hogy a kegyetlenkedések a *Chronicon*ban szinte kizárólagosan a zsoldosokhoz kötődtek. Ma már sajnos nem dönthető el, vajon valóban ez volt a helyi lakosság általános tapasztalata, vagy Gravinai elfogultsága némiképp megszépítette

²² „Erant autem, ut audivi et vidi, in dicto exercitu viri equites Ungari, Theotonici et Latini modici ultra miliaria septem et pedites duo mille et ultra Lombardi.” – GRAVINA 1903–1909. 79.

²³ „Idem dominus fuit loquutus per constitutum interpretem suum. Quia theotonice loqui nesciebat, juxit interpretem loqui latine.” – GRAVINA 1903–1909. 79.

²⁴ „Cum autem in civitate Baruli rex ipse fuit applicitus cum universo ejus exercitu, in quo fore arbitror Ungarorum quasi quindecim milia equitum et Theothonicorum quasi miliaria octo ac Lombardorum brigantium peditum circa miliaria quatuor.” – GRAVINA 1903–1909. 150.

²⁵ „Et ibi congregatus est uterque exercitus et circa terram status est conqueseci; ubi, ut arbitror, adunati sunt viri servitio dicti regis Ungari quasi triginta milia equites singuli et potentes, Theotonici equites et bellicosus quasi quindecim milia, Lombardi et Tusci et brigantes alii pedites quasi viginti milia, Latinorum autem regnicolarum armigerorum quasi miliaria sex.” – GRAVINA 1903–1909. 169.; más krónikások különböző események kapcsán ettől eltérő adatokat is említettek, ezek számbavételét, idézését l. Miskolczi 1933–1934. I.

²⁶ Valamennyi ilyen adat idézésétől eltekintek. Egy Bari közelében zajló akcióban például „erant autem in exercitu Ungari quasi triginta cum arcubus, qui frementes dentibus inimico exercitui comminantur”. – GRAVINA 1903–1909. 119.

²⁷ A középkori magyar könnyűlovasság kontinuitásának régóta vitatott kérdéshez – hozzáértés híján – nem kívánok hozzászólni. A capuai csata magyar harcmódorához analógiául kínálkozó, valóban nagyon hasonló korabeli, 13–14. századi eseteket elsősorban I. B. Szabó 2010., különösen az V.3.: A XIII–XIV. századi leíró források értelmezésének problémái című fejezetet (115–121.), ill. B. Szabó 2001.

a magyarokról festett képet, de a csupán pénzért és zsákmányért harcoló zsoldosok feltehetőleg valóban több kegyetlenséget követhettek el, mint a hadjárat során szerzett katonai érdemekkel főként otthoni adományokra vágyó magyarok. Ez természetesen nem jelentette azt, hogy a magyarok soha nem pusztítottak, megjelenésük egy-egy vidéken nem keltett félelmet, de a magyar vezérek mindvégig igyekeztek kemény kézzel fegyelmet tartani.²⁸

A 13–14. században a különböző harctereken hadakozó magyar seregekről írott elbeszélésekben – ill. azok történelmi értelmezésében – többször is feltűntek a kunok.²⁹ Említésük Gravinai krónikájából sem hiányzik, az Apuliában vitézkedő kunok száma azonban nem lehetett jelentős. A gravinai nótárius mindkét kun adata jól jelzi a nomád kun nép iránt Itáliában megnyilvánuló lenézést, megvetést. A *Chronicon* szerint Lajos magyar király az öccse, András herceg ellen elkövetett merénylet helyszínén kun katonáival gyilkoltatta meg a bűnbaknak kikiáltott Károly durazzói herceget.³⁰ A másik kun adat Tarantói Lajosnak Nagy Lajoshoz írt, Gravinai által szó szerint idézett levelében szerepelt, ahova kifejezetten a magyar király provokálása céljából került. A levélben Tarantói Lajos párbajra hívta ki Nagy Lajost, mondván, a magyar király a kunokkal és más pogányokkal, akiket a hadjáratra magával hozott, ha meghalnak is, akár a kutyáival, nem törődik. Ő ellenben a saját katonái közül egyet is sajnálna feláldozni, ezért ajánlja a hadjárat és az ország sorsának eldöntésére a személyes párbajt.³¹ A viadalra, amelynek helyszínéül Párizst, Peruggiát, Avignont vagy Nápolyt ajánlotta, a magyar király természetesen nem mondott nemet, a levelezésből azonban – ugyancsak természetesen – mégsem lett párbaj.³² Tarantói Lajos levele azonban jól

²⁸ „Ex utroque igitur exercitu morante in provincia Capitinatae, plurimae civitates, castra et casalia ipsius provinciae sunt destructa [...]. Et ex hac fama unaquaue terrarum circumstantium valde timet potentiam Ungarorum...” – GRAVINA 1903–1909. 58.; „Ungari autem plurimi terram ipsam ingressi sunt potentialiter et cum magno furore illam discurrunt, eam totaliter depraedantes.” – uo. 161.; Lackfi István fegyveres fellépése a zsoldosok ellen pl. GRAVINA 1903–1909. 150. skk.

²⁹ PÁLÓCZI HORVÁTH 1989. 59–74.; B. SZABÓ 2010. 104–105., 115., 118. skk.

³⁰ „Vocatis autem duobus suis militibus cumanis et duobus scutiferis, praedictum ducem per eos perimi expresse commisit, statimque milites ipsi et scutiferi mandatum domini curaverunt ducere ad effectum. Et ducentes ducem miserum ad locum illum in quo condam dux Andreas fuerant interemptus...” – GRAVINA 1903–1909. 40.; a gravinai jegyző tudósításával e kérdésben egybevág Matteo Villani elbeszélése is, míg a Névtelen Minorita szerint Becsei Vesszős volt a kivégzés végrehajtója. VILLANI 1857. II. 12.; VILLANI 1909. 200.; CHRONICON DUBNICENSE 143–167.

³¹ „Scimus autem, quod de personis Cumanorum et aliorum paganorum, quod vobiscum duxistis ad proelia, si moriantur, velut de canibus non curatis. Nos autem, qui nostrorum militum et armigerorum dampna timemus, ne ipsorum aliqui in conflictu deficiant, providimus, pro citiori expeditione guerrarum praesentium et regni quiete, personaliter proeliare vobiscum; et ubi alter nostrum in duello deficiat, victor superstes rex sit et dominus regni hujus.” – GRAVINA 1903–1909. 159.

³² A nápolyi Anjou-ház történetében nem ez az egyetlen ilyen látványos, ám komolyan nem gondolt királyi párbaj-kihívás. RUNCIMAN 1999. 245–258.

jelzi, hogy a nápolyi udvar szerint mivel lehetett a legjobban megsérteni a magyar királyt: csapatai lepogányozásával.³³

Nagy Lajosnak a Tarantói levelében írottakkal épp ellentétben olyannyira számított katonái élete, hogy a sajátjára sem vigyázott jobban, osztozott vitézeivel minden nehézségben, veszélyben, mint ahogy azt mindennél éke-
sebben bizonyítja az az eset, amikor katonáját, akit elragadott az örvény, személyesen mentette ki egy folyóból.³⁴ Lajos egy-egy támadás, várostrom esetén is rendszeresen az első sorban harcolt, Canosa ostromakor még az ellenfél, a védelmet irányító várnagy is arra kérte, vonuljon hátra, nem illik a királyi méltósághoz, hogy elől harcoljon – hiába.³⁵

Domenico da Gravina azonban nem csak a magyar király halált megvető bátorságáról, vitézségéről jegyzett fel több történetet, *Chronicon*jában más magyar vezérek, sőt, több ízben egyszerű közkatonák vakmerő, bátor, vagy épp ügyes tetteinek is emléket állított. Mivel Gravinai műve tulajdonképpen ezeknek a történeteknek a sorából állt össze, valamennyit lehetetlen itt számba venni, néhányat közülük azonban feltétlen érdemes felidézni. Az apuliai magyar katonai jelenlét meghatározó alakjáról, Lackfi István erdélyi vajdáról Gravinai különösen lelkesen írt, s mint e történetekből egyértelműen kiderül, a vajda sokszorosan megérdemelte a lelkes sorokat. Győztes összecsapásai közül az egyik legemlékezetesebb Tarantói Lajos egy másik párbaj-kihívásával kezdődött. A krónikás elbeszélése szerint az Aversa és Nápoly között, Melitónál a két sereg közt tervezett csoportos párbaj – ame-

³³ Annál is inkább sértésnek számított, mivel közben Itália-szerte számon tartották I. (Nagy) Lajos francia származását. 1372-ben, amikor Lajos elhatározta, segédcsapatokat küld Itáliába, hogy támogassa Francesco Carrarának, Padova urának Velence elleni küzdelmét, Raffaino Caresini velencei kancellár frappáns módon egyetlen mondatban összegezte a magyar király nyugati származását: „nem Attilától, Isten ostorától, hanem a legkeresztényibb frank királyoktól vette eredetét”. („Mirum, quod tantum regem, qui non ab Atyla flagello Dei, sed a christianissimis Francorum regibus traxit originem.”) – CARESINIS 1922. 23. A forrást említi, értelmezi: GILLI 1997. 543.; Gilli könyvének vonatkozó fejezete eredetileg tanulmányként jelent meg: GILLI 1997. a hivatkozott rész 27–28.

³⁴ „Et resurgens ab aquis, equus a juvene separatur et foras equus egressus est, juvene remanente in aquis, quem aqua resurgens ter et quasi prope mortem sistens juvenis ille, rex, misericordia motus, cohartans calcaribus equum suum, ingressus est aquam illam, quem ab equo aqua deiciens, equus aquam ipsam egreditur, rege restante in illa. Induebant enim rex idem quemdam mantellum de scarleto finissimo infoderatum variis, quem unda spargens circa ipsum quasi rotunda tabula videbatur firmum sistere super aquas et usque ad guttur rex sistebat in aquis; et accipiens juvenem illum per crines, salvum eum eduxit ab aquis. Certe maximum mirum fuit, regem indutum super aqua natate, clamide adjuvante, et eductum juvenem illum ab aquis rex ad suum temptorium duci juxit, qui quasi semivivus evaserat.” – GRAVINA 1903–1909. 162.

³⁵ „Sacra majestas, valde miror in hoc, quo vos video primum in praesenti aggressu; non enim decet hoc regiam majestatem villanorum nostrorum parium iudicio se supponi. Libeat ergo majestati vestrae a praesenti distare insultu.” – GRAVINA 1903–1909. 155.

lyet a lovagias Lackfi természetesen elfogadott – valójában kelepce volt. A bajvívás tervezett napján a kihívó fél az összecsapás elhalasztását kérte, s miközben a magyarok letették a fegyvert, Tarantói Lajos emberei rájuk támadtak rejtekhelyükről. A magyaroknak azonban sikerült kitörni a vesztettnek tűnő helyzetből, s végül hatalmas győzelmet arattak. A csata megfordításában kulcsszerepet játszott a vajda mintegy 300 magyar íjásza, akik – míg Lackfi szemből támadt – addig parancsa szerint Aversa hátsó kapuján kilovagolva, az ellenfél hátába kerültek.³⁶ A magyar sereg egészen Nápolyig űzte ellenfelét, de mintegy ezren a magyarok fogságába estek, miközben Lackfi serege egyetlen embert sem veszített.³⁷ A melitói diadal híre a királyhoz is eljutott, a Lackfinak 1350 októberében kiállított adománylevelét szerint egyike volt a vajda azon haditetteinek, amelyekkel kiérdemelte Sztropkó és Csáktornya váruradalmait.³⁸

A vajda fiának, Lackfi Dénes lovászmesternek sem kellett bátorságért a szomszédba mennie. Gravinai elbeszélése szerint a Vezúv lábánál fekvő Somma ostromakor, lovát familiárisára hagyva, páncélban, vaskesztyűs kezében karddal, egy német zsoldos hátára lépve kapaszkodott fel a várfalra, ahol mintegy százan rontottak rá. Apja lentről nézte, hogyan küzd a fia, és gyorsan segítséget küldött, akikkel Dénes megfutamította a védőket.³⁹ Hasonlóképpen egyéni akcióból született a magyar győzelem a csonkán maradt kézirat utolsó történeténél. Az akció hőse ezúttal (Váradjai) Péter, Lackfi István alvajdája volt, aki Nápoly közelében portyázva, egy hídnál mintegy hatvan élelmiszert szállított állatot zsákmányolt. Prédáját előreküldve Aversába, lováról leszállva embereivel bevárta üldözőit. Amikor a nápolyiak a közelükbe értek, Péter és kis csapata újra lóra kapott, maga után csalva az üldözőket,

³⁶ Az összecsapás leírása: GRAVINA 1903–1909. 101–106.; az íjászokra: „Erant autem cum dicto domino Voyvada Ungari archerii quasi trecenti, qui protinus, de licentia dicti domini Voyvade, ascendentes equos eorum, post terga inimici exercitus se ipsos reponere cogitarunt et per aliam civitatis Aversae portam egressi sunt...” – Uo. 103.

³⁷ „Nec unum tantum ungarum vel suum theoticum invenerunt defunctum” – GRAVINA 1903–1909. 105.

³⁸ DL 4151; FEJÉR IX/1. 756–761.

³⁹ „Dyonisius miles Voyvadae filius, armis confisus indutus, et galea super caput, gladium gerens et in manibus ferreas cirothecas more strenui militis in duello...” – GRAVINA 1903–1909. 167–168. Egyértelműen Gravinai elbeszélését követve, Arany János a következőképpen foglalta versbe Lackfi Dénes vitézségét: „Csak leszökik Dénes: Félre itt a lóval! / Utánam, ki legény emberi hágcsóval! / S maga rohan, fejét paizsával fedve, / Ugrik is a falnál egy hosszú németre, / Akit ő tart zsoldban, s most a vállán tartja / Míg a fal eresztét kézzel megragadja, / De felyülről nagy kő németre zuhanván, / Ott függ vala Dénes, egy csonka gerendán. / Nem hazudok – mert nem az ujjomból szoptam – / Várbeli, több száznál rohana rá ottan, / Lánca veri vértjét, szekerce sisakját, / Ő mégsem ereszti bal kezivel a fát, / Mialatt a jobbjá véd is, öl is, vág is, / Míg tiszta lesz a hely, és annyira tág is, / Hogy acél rugása hős ifjú inának / Fölvetheti oda, hol elleni állnak.” (Toldi szerelme, 11. ének, in: ARANY 1981. III. 524.)

és egy jól kiválasztott pillanatban megfordulva, nyílzáport zúdítottak az őket követőkre, majd rátámadtak a saját gyalogosaikba gabalyodott nápolyi lovasokra, és számos foglyot ejtve, győztesen tértek vissza Aversába.⁴⁰

A véres leszámolások, ostromok és ütközetek, a hadjáratok nagyszámú részletének fordulatos, élénk és színes leírásával Domenico da Gravina *Chroniconja* méltán állítható a középkor legjobb hasonló történeti munkái, így például az egy generációval fiatalabb Jean Froissart-nak a százéves háborút középpontba állító krónikájával egy sorba. Míg azonban Froissart krónikája már a saját korában rendkívül népszerűnek számított – amint azt félszáz fennmaradt kézirata bizonyítja –,⁴¹ addig a hasonlóképpen a lovagi értékeknek, a vitézségnek, bátorságnak, dicsőség- és kalandváagnak emléket állító *Chronicon de rebus in Apulia gestis* kéziratára hosszú ideig nem a siker, hanem a feledés várt. Érthető persze, hogy a saját korában nem vált népszerűvé: mire Gravinai elkészült az írással, a magyar csapatok már rég hazatértek Magyarországra. Nagy Lajos udvarába – ahol örömmel hallgatták volna történeteit – sem a szerző, sem a kézirat nem jutott el, Johanna nápolyi környezetében pedig felfogásával, nézőpontjával aligha aratott volna sikert. Az apuliai olasz „Froissart”, aki a magyar csapatok dicsőségének állított emléket, így maradt ismeretlen a 18. századig – hatást ugyan nem gyakorolhatott a 14–15. századi itáliai magyar-képre, de a saját elfogult módján szemléletesen mutatja, milyen felfogás élt a magyarokról a magyar-párti városokban a nápolyi hadjáratok idején. A gravinai jegyző elbeszélésében szereplő magyar csapatok – a fel-feltűnő könnyűlovas elemek ellenére – nem tértek el látványosan a kor nyugat-európai hadseregeitől, jelentős harcértéket képviseltek, vezéreik parancsainak engedelmeskedtek, ugyanakkor szükség esetén az egyszerű közkatonák is képesek voltak önálló, azonnali döntéshozatalra. A magyar győzelmekben gyakran játszott jelentős szerepet az egyéni virtus, amely veszítettnek látszó helyzetekből is képes volt diadalt aratni. Domenico da Gravina – összességében – épp olyan képet festett az Apuliában vitézkedő magyar csapatokról, amilyennek a hazai közvélemény évszázadok óta a magyar katonát látni-láttatni szeretné.

⁴⁰ GRAVINA 1903–1909. 173–175.; a legemlékezetesebb akciókat Miskolczy és részben Órá támaszkodva Bellér Béla is ismerteti, az alvajda győzelmé: MISKOLCZY 1933–1934 (1934). 53.; BELLÉR 1986. 163.

⁴¹ GUENÉE 1980. 250.

Rövidítések

Források

- ANNALES CAESENATES Annales Caesenates: auctore anonymo ab anno MCLXII usque MCCCLXII, nunc primum prodeunt ex manuscripto Brandolino Foroliviensi. 1729. (RIS XIV.) 1065-1188.
- ANNALES FOROLIVIENSES Annales Forolivienses ab origine usque ad annum 1473. A cura di Giuseppe Mazzatinti. Città di Castello, 1903. (RIS XXII/II.)
- ARANY 1981 Arany János költői művei. Szöveggyűjtés: Vekerdy Tamás. I-III. Szépirodalmi Kiadó, 1981.
- BREVE CHRONICON Breve chronicon Monasterii mantuani Sancti Andree ord. bened. di Antonio Nerli (aa. 800-1431); a cura di Orsini Begani. Città di Castello [1908-1910], (RIS XXIV./XIII.)
- CARESINIS 1922 Raphayn de Caresinis cancellarii Venetiarum Chronica. Aa 1343-1388. A cura di Ester Pastorello. Bologna, 1922. (RIS XII/II.)
- CHRONICON DUBNICENSE MÁTYÁS, FLORIANUS: Chronicon Dubnicense. Quinque-Ecclesiis, 1884.
- CHRONICON ESTENSE Chronicon Estense cum additamentis usque ad annum 1478. A cura di Giulio Bertoni e Emilio Paolo Vicini. Città di Castello 1908-1929. (Rerum Italicarum Scriptores. [=RIS] Raccolta degli Storici Italiani del cinquecento al millecinquecento ordinata da L. A. Muratori. XV/III.)
- CHRONICON MUTINENSE Chronicon Mutinense Iohannis de Bazano (1188-1363). A cura di Tommaso Casini. Bologna, 1917-1919. (RIS XV/IV.)
- CHRONICON REGIENSE Chronicon Regiense la Cronaca di Pietro della Gazzata nella tradizione del Codice Crispi, a cura di Laura Artioli, Corrado Corradini, Clementina Santi, presentazione di Jacques Le Goff. Fondazione Giulia Maramotti, 2000.
- CORPUS CHRONICORUM Corpus chronicorum Bononiensium. A cura di Albano Sorbelli. Città di Castello, 1910-1938. (RIS XVIII/I.)
- DL Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár
- FEJÉR Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Ed. Georgius Fejér. Tom. I-XI. Budae, 1829-1844.
- FONTI NAPOLITANA Le fonti della storia della provincia Napolitana dal 568 al 1500, di Bartolommeo Capasso. Napoli, 1902.
- GRIFFONIBUS 1902 Mathaei de Griffonibus memoriale historicum de rebus Bononiensium. A cura di Lodovico Frati e Albano Sorbelli. Città di Castello, 1902. (RIS XVIII/II.)
- GRAVINA 1903-1909 DOMINICUS DE GRAVINA: *Chronicon de rebus in Apulia gestis ab a 1333 ad a 1350*. A cura di Albano Sorbelli. (RIS XII/III.) 1903-1909.

- HISTORIA MISCELLA Historia miscella Bononiensis ab anno MCIV usque ad annum MCCCXCIV: auctore Fratre Matthaео della Puglioli Ordinis Minorum. 1731. (RIS XVIII.) 237-792.
- INVENTAIRE 1420 Inventaire de la Librairie de Philippe le Bon, 1420. Publié par Georges Doutrepont. Bruxelles, 1906.
- MARCHA DI MARCO Marcha di Marco Battagli da Rimini (1212-1354). A cura di Aldo Francesco Massèra. Città di Castello 1912.
- NOTAR 2008 NOTAR DOMENICO: Chronicon de rebus in Apulia gestis, a cura di Maria Giovanna Montrone. Giuseppe Barile Editore, Matera, 2008. (Collana la mandragora 3.)
- PALMERII 1728 Matthaеi Palmerii Florentini de vita et rebus gestis Nicolai Acciajoli, magni Apuliae senescalli, ab anno MCCCX usque ad annum MCCCXVI commentarius. 1728. (RIS XIII. 1197-1232.)
- RANSANUS 1977 RANSANUS, Petrus: Epithoma rerum Hungararum. Curam gerebat Petrus Kulcsár. Bp., 1977.
- RANSANUS 1985 RANSANUS, Petrus: A magyarok történetének rövid foglalata. Közre- adja: Blazovich László-Sz. Galántai Erzsébet. Bp., 1985.;
- RANSANUS 1999 RANSANUS, Petrus: A magyarok történetének rövid foglalata. Bp. 1999. (Milleniumi magyar történelem. Források)
- SANUTO 1879-1903 I Diari di Marino Sanuto. Tomo 1-58. Pubblicato per cura di Federico Stefani-Guglielmo Berchet-Nicolò Barozzi. Venezia, 1879-1903.
- VILLANI 1857 Croniche di Giovanni, Matteo e Filippo Villani. Trieste, 1857.
- VILLANI 1909 RÁCZ Miklós: A három Villani krónikája. Bp., 1909.

Feldolgozások

- BELLÉR 1986 BELLÉR Béla: Magyarok Nápolyban. Bp., 1986.
- BIBLIOTHÈQUE 1830 Bibliothèque protypographique, ou Librairies des fils du roi Jean, Charles V, Jean de Berri, Philippe de Bourgogne et les siens. Paris, 1830.
- CARAVALE 1991 CARAVALE, Mario: Domenico da Gravina. In: Dizionario biografico degli italiani. Vol. 40. (1991) 625-628.
- CSUKOVITS 2009 CSUKOVITS Enikő: Források, műfajok, lehetőségek: a középkori Magyarország kép elemei. Korall 38 (2009) december, 5-29.
- GILLI 1997 GILLI, Patrick: Au miroir de l'humanisme. Les représentations de la France dans la culture savante Italienne à la fin du moyen âge. École Française de Rome, 1997.
- GILLI 1998 GILLI, Patrick: L'intégration manquée des Angevins en Italie: le témoignage des historiens. In: L'État angevin. Pouvoir, culture et société entre XIIIe et XIVe siècle. École Française de Rome, 1998. (Collection de l'École Française de Rome 245.) 11-33
- GUENÉE 1980 GUENÉE, Bernard: Histoire et culture historique dans l'Occident médiéval. Paris, 1980.
- KRISTÓ 1988 KRISTÓ Gyula: Az Anjou-kor háborúi. Bp., 1988.

- LA LIBRAIRIE 2000–2009 La librairie des ducs de Bourgogne. Manuscrits conservés à la Bibliothèque royale de Belgique. Collection dirigée par Bernard Bousmanne, Tania Van Hemelryck et Céline Van Hoorbeek. Bruxelles, Bibliothèque royale de Belgique. Turnhout, I-IV. 2000–2009.
- MISKOLCZY 1933–1934 MISKOLCZY István: Nagy Lajos nápolyi hadjáratai. Hadtörténelmi Közlemények 34 (1933) 46–70, 123–146., és 35 (1934) 41–57.
- PAVIOT 2003 PAVIOT, Jacques: Les ducs de Bourgogne, la croisade et l’Orient (fin XIVe siècle – XVe siècle). Presses de l’Université de Paris-Sorbonne, 2003. (Cultures et civilisations médiévales)
- PÁLÓCZI HORVÁTH 1989 PÁLÓCZI HORVÁTH András: Besenyők, kunok, jászok. Bp., 1989.
- PÓR 1892 PÓR Antal: Nagy Lajos, 1326–1382. Bp., 1892. (Magyar történeti életrajzok)
- RUNCIMAN 1999 RUNCIMAN, Steven: A szicíliai vecsernye. Bp., 1999.
- B. SZABÓ 2001 B. SZABÓ JÁNOS: Gondolatok a XI–XIV. századi magyar hadviselésről. Hadtörténelmi Közlemények 114 (2001) 75–102.
- B. SZABÓ 2010 B. SZABÓ János: A honfoglalóktól a huszárokig. A középkori magyar könnyűlovasságról. Bp., 2010. (A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Könyvtára)
- WINTER 1985 WINTER, Patrick M. de: La bibliothèque de Philippe le Hardi, duc de Bourgogne, 1364–1404. Étude sur les manuscrits à peintures d’une collection princière à l’époque du style gothique international. Paris, 1985. (Documents, études et répertoires, nr. 33.)
- ZABBIA 1997 ZABBIA, Marino: Notai-Cronisti nel Mezzogiorno svevo-angioino. Il Chronicon di Domenico da Gravina. Laveglia Editore, Salerno, 1997.
- ZABBIA 1999 ZABBIA, Marino: I notai e la cronachistica cittadina italiana nel Trecento. Roma, Nella sede dell’istituto Palazzo Borromini, 1999. (Istituto Storico Italiano per il Medio Evo, nuovi studi storici 49.) 121–143.

Kékesi Kun Árpád
.....

A színháztudomány hasznáról, avagy tanítható-e a színházértés

On the Use of Theatre Studies, or Is Understanding Performance
Teachable?

The essay reconsiders the problem of understanding performance and focuses on two ways of a spectator's searching for meaning. It explores the order of conventional theatre semiosis and illustrates its mechanism through the analysis of a „sign” (an element of scenography) in a performance of *Le Misanthrope* directed by Gábor Székely (Budapest, 1988). Then it discusses an alternative mode of signification through the beginning of Romeo Castellucci's *Inferno* (Avignon, 2008) and examines its referential as well as performative dimension. The essay concludes that meaning cannot be reduced to an idea and fully exhausted by language therefore the contribution of theatre studies to understanding performance lies in improving and reflecting perception rather than in processing a methodology attempted by semioticians for decades.

Előadásom középpontjában a színházértés problémája áll: annak folyamata, alakíthatósága és ehhez a színháztudomány hozzájárulása. Olyan tudományágé, amely csupán egy évszázada került megalapozásra, a színházművészet önállósodására tett törekvések megszorodásával, tehát a színház mint autonóm, magát elsősorban az irodalomtól függetleníteni kívánó művészeti forma legitimációs kísérleteivel párhuzamosan. Ez alatt a jó száz év alatt a teatrológia mégis nagyrészt azt az utat járta be, mint pl. az irodalomtudomány. Hatottak rá, és a felismeréseit aktívan alakították azok a teóriák, amelyek (a szemiotikától kezdve a dekonstrukción és feminizmuson át a kulturális materializmusig) a 20. század folyamán nagy visszhangra leltek, ugyanakkor – és ez jelentős különbség az irodalomtudománytól! – a performansz jelenségkörére irányuló kutatások nemcsak kiszélesítették a színháztudományos vizsgálódás spektrumát, és kiterjesztették a diszciplína határait, hanem olyan következtetések levonására készítettek, amelyek már nem feltétlenül kompatibilisek a kortárs, a kultúratudományi fordú-

latot követően önmagát újrarendező irodalomtudomány általános elméleti alapállásával.

A színházértés problémája annak a szemiotikának az alapkérdésével szembeesít, amelynek tudománytörténeti hozadéka óriási, megközelítésmódjának visszásságai azonban ma már nem hagyhatók figyelmen kívül.¹ Színháznézői gyakorlatunk mégis folyamatosan annak reflektálására készítet, amire az „összemiotikusok”, a Prágai Kör tagjai kérdeztek rá elsőként: hogyan értelmezzük a színházi keretek között bennünk/velünk megtörténő eseményeket. A főként a hermeneutika által megtermékenyített szemiotika a *Dasein* heideggeri analízisének azon téziséből indul ki, hogy az ember megértő lény, aki rendre felteszi a lét értelmére vonatkozó kérdést – a „miért élek?” kérdését –, miközben tudja, hogy erre nincs konkrét válasz. Az esztétikai tapasztalat részesenként pedig az ember rendre felteszi a műalkotás értelmére vonatkozó kérdést – a „mit jelent?” kérdését –, miközben tudja, hogy erre nincs konkrét válasz. Pontosabban: léteznek olyan alkotások, amelyek kvázi automatikus megértését kínálják a látottaknak, hallottaknak, így nem is tesszük fel explicit a „mit jelent?” kérdését, mert implicit megválaszoljuk magunknak, hogy mit kínált nekünk az adott alkotás. Mégpedig azért, mert meg tudjuk válaszolni és megválaszolható: nem hagy bizonytalanságban, sőt inkább bizonyossággal szolgál a mű, s olyan tapasztalatot kínál, amely megfogalmazható, verbalizálható. Ám léteznek olyan alkotások is, amelyek kvázi provokálják a „mit jelent?” kérdését: explicit válaszadásra késztetnek, a színház esetében pedig jórészt alkalmi hajlandóságomon – az adott esti diszpozíciómon – múlik, hogy vállalkozom-e erre. Kiemelném: nem a passzív vagy aktív recepció kérdése ez, hiszen a recepció mindig aktív, legfeljebb hol beteljesül az „észlelő megértésben”, hol előhívja/kikényszeríti a „reflektáló megértést”.² Az első esetben nem feltétlenül a tömegkulturális termékeknek tekinthető színházi előadásokról van szó, sokkal inkább olyanokról, amelyek a színházi szemiózis konvencionális rendje szerint működnek.

A kortárs teatrológia különbséget tesz az előadás referenciális és performatív funkciója között, tehát aközött, amikor a színház egy valós vagy képzeletbeli dologra vonatkoztatja, és a kommunikáció folyamatába állítja magát, ill. amikor (a cirkuszhoz vagy a sporthoz hasonlóan) a közvetlen megtapasztalhatóságra bázisoz.³ Ennek csak látszólag van köze egy

¹ Ehhez l. az Erika Fischer-Lichte által írt „Semiotik” szócikket. In: FISCHER-LICHTE et al. 2005. 298–302.

² Vö. JAUSS 1981.

³ Vö. ALTER 1999–2000.

színházi előadás és egy performansz megkülönböztetéséhez. Egy hagyományosnak tekinthető előadás esetében is működik a performatív funkció, csak kvázi fölülírja a referenciális – úgyhogy a teljesítmény számbavétele gyakran kimerül a pusztá értékítéletekben, az előadásról való beszéd pedig a reprezentált világ és alakok által fölvetett témák boncolgatásában –, ill. egy performanszban való részvételünk során is indukálódnak olyan gondolataink, asszociációink, emlékeink, amelyek referenciák sokaságát lendítik mozgásba. A színházi szemiózis konvencionális rendje esetében azonban minden a reprezentálnak és a vonatkozathatóságának rendelődik alá. Miből indul ki ez esetben a néző? Mivel többnyire drámákon alapuló színházi előadásokról van szó: a dramatikus szövegben íródó szimbolikus rendből és az előadás által ebből kreált fiktív világból, benne a színészek által megtestesített fiktív alakokból. A néző elsődlegesen a reprezentációt érzékeli: a látvány sajátvilágúságát – annak illusztráló vagy értelmező voltát –, és a színészi alakítás megtestesítő aktusát – ahogyan a színész a fiktív alakként létező szereplővé válik testének egészével. Ám a színész testének nem a performatív ereje, hanem a kifejező ereje lesz a lényeges: hogy milyen érzelmi állapotokat fejez ki, ill. a szereplő cselekedeteinek milyen mozgatórugóit tárja fel. A színészi test szemiotizálódik e folyamat során, és a reprezentáció rendjén belül mindent az így létrejövő alakokra és világra vonatkoztatva érzékelünk, miközben szinte átsiklunk az e tekintetben lényegtelennek tűnő elemek fölött. Az észlelés elsődleges struktúrájává a cselekmény (menete) és a jellemek (fejlődése) válnak. A *müthosz* és az *éthosz* arisztotelészi kategóriák, amelyek a drámában mint irodalmi szövegben analizálhatók – mert abból absztrahált konstrukciók –, a drámán alapuló színház keretei között azonban (nem túl üdvözítő módon, de) az előadásról szóló diskurzus részévé lettek, s olyan előadások kapcsán is felbukkannak, amelyek nem dramatikus szövegen alapulnak. (A reprezentáció megértése hermeneutikai folyamat: nézői rekonstrukciója annak, amit a drámaíró, a rendező és a társalkotók, valamint a színészek megkonstruáltak. De még ma is gyakran a szerzőnek vagy a rendezőnek tulajdonítjuk, és rájuk hivatkozva fejtjük ki a saját értelmezésünket, meg nem értésünket pedig a szerzői/rendezői koncepció fogyatékoságának tudjuk be. Miközben ugyanis a teatrológia mára elvittatta a „hűség”, a „szándék”, a „mondanivaló” elképzeléseinek tarthatóságát, ezek a színházi diskurzusból kiirthatatlannak, sőt a színház-tudományi képzés során is csak nehezen levetkőzhető beidegződéseknek tűnnek.) Erika Fischer-Lichte pontosan fogalmaz, amikor azt állítja, hogy „az előadás performativitása alárendelődött az előadás expresszivitásának”, mert úgy vélték, hogy az előadások a színház eszközeivel valójában csak a

darab szövegéből nyert jelentéseket fejeznek ki.⁴ Ha problémaként, az automatikus megértés képtelenségének folyamányaként mégis fölmerül ezen keretek között a „mit jelent?” kérdése, rendszerint azért, mert szembeszökővé válik olyasvalami, ami nem illeszkedik a szimbolikus rendbe. (S nem tudom bakivá leminősíteni, azaz a laikus színházértés kedvelt baki vadászatának megfelelően hibaként felfogni – ami ellen a színháztudomány éppoly küzdelmet folytat, mint oppozíciója, az erőszakos szignifikáció, azaz a mániákus jelentéskeresés ellen.) Tehát rákérdezek valamire, hogy „mit jelent?”, mert bökkenőjévé válik az előadás megértésének.

Példa lehet erre a földön heverő csillár Székely Gábor 1988-as, Katona József Színházbeli *Mizantróp*-rendezésének Antal Csaba tervezte díszletében. Olyan periferikus eleme a látványnak, amely nem diszsonáns ugyan, de nem is illeszkedik az egészhez. A játék olyan részletei zajlanak vele, amelyek nem hatnak zavarólag, mert nem hangsúlyosak, de az események fővonalába sem illeszthetők bele. A néző rögtön konstatálja: nem a szokott helyén, odafönn lóg a csillár, hanem a rivaldánál, a színpad bal oldalán terül el megdőlvé a földön. Gyertyacsonkok található rajta, az Alceste-et játszó Cserhalmi György pedig néha melléguggol, meggyújt egy-egy gyertyát, vagy lefekszik mellé a földre. Önkéntelenül is feltolul a nézőben a kérdés: mi ez és miért? Ha felfigyel rá és a vele való cselekvésre – ami szinte biztosra vehető –, s ha az észlelés – ez viszont már kevésbé biztos – eléri a tudatosságnak azt a szintjét, amelyen megfogalmazódhat a fenti kérdés. A csillár nem szerepel *A mizantróp*ban, a gyertyagyújtogatást nem implicálja Molière szövegének Petri György-féle kongeniális fordítása. A dramatikusszöveg felől tehát nem tudok jelentést tulajdonítani az előadás egyik komponensének: irodalmi jelentést nem tudok neki adni, pedig ezt próbáljuk meg először. Kérdés, hogy akkor mit tudok tenni? A nézők jó része előszeretettel fordul rendezőkkel, tervezőkkel, színészekkel készített interjúk felé, amelyek (a bulvárszint fölé emelkedve) egyes alkotásaikat firtatják, és az alkotók szempontjából válaszokat kínálhatnak a befogadók által feltett „miért?” kérdésre. E válaszok persze nem feltétlenül kielégítőek, még ha gyakran meg is nyugszunk bennük, és csalóka módon hajlamosak vagyunk velük rövidre zárni a jelentésképzés folyamatát. A Székely-rendezés csillárja esetében nem találunk „eligazító” nyilatkozatot, legfeljebb egy interjút Antal Csabával, amely tíz évvel a premier után készült, s ahol arra a kérdésre, hogy a jelmez nyilván a színészekre kell tervezni, és vajon a díszlettel is így van-e ez, a tervező felhozta *A mizantróp* példáját. S megemlítette, hogy Cserhalmi „el akart bujdokolni a színpadon, de úgy, hogy nagyon

⁴ FISCHER-LICHTE 2009. 191.

jól látszódjon”, ezért az utolsó két hétben szét kellett faragni a díszletet, hogy helyet teremtsen neki „ehhez a rejtőzködéshez”.⁵ Ez magyarázhatja az előző térrész létrejöttét, ám nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy amikor a néző látta a csillárt, mindezt nem tudhatta. Továbbá vitatható, hogy tudnia kellett volna a csillár értelmezéséhez, s hogy ez az anekdotikus részlet, mint a csillár előadásba kerülésének alkotói magyarázata kielégítő lenne hozzá. Marad tehát a kérdés: mit lehet tenni?

Tanulságos áttekinteni az előadás kritikai recepcióját, kifejezetten arra fókuszálva, hogy a recenzensek mit tettek: milyen választ adtak a „mit jelent?” („mi ez?” és „miért?”) kérdésre. A kritikák pedig azt mutatják, hogy a csillár színházi jellé tételének – a szignifikáció folyamatába kapcsolásának – alternatívái az előadás egyébként egységesen pozitív fogadtatásának beszédes disztiníváló tényezőivé lettek. Volt, aki nem regisztrálta: lehet, hogy észlelte, de nem írt róla. Volt, aki észlelte, írt is róla, de értelmetlennek vélte, mint Földes Anna, aki úgy fogalmazott: „a földre helyezett csillárnak és a vele való, ismétlődő színészi foglatosságnak még ennyi funkcióját sem fedeztem fel”.⁶ Volt, aki írt róla, és kizárólag az előadás körén belül vonta értelmezés alá, mint Tarján Tamás, aki szerint Cserhalmi Alceste-je „elhanyaglik, padlóra kerül – többször is fekvé gyújtogatja a leengedett gyertyás csillár lángjait, mint ha egyetlen gyufaszáltól remélné, hogy világosság lesz a földön”.⁷ S volt, aki az előadás körén kívül, annak holdudvarát tekintve emelte ki. Így Csáki Judit: „A színpadon egy csillár pislákoló fénye alig világít. Alceste minduntalan egy másik csillárral babrál, több fényt próbál előcsalogatni belőle; egy ideig gyújtogatja a gyertyákat, majd lemondóan rálegyint a műveletre és abbahagyja. Igaza van: ez a csillár – leszakadt.”⁸ Ha abból indulunk ki, hogy az előadás dialógusai úgy visszhangozták az „udvar” kifejezést, ahogy az intézményes szocializmus vonatkozásában „a rendszert” használtuk, Cserhalmi Alceste-je pedig a nézők kortársának tűnő, önemésztő intellektuelként, a Hajnóczy- és Sarkadi-hősök rokonaként kiáltotta világgá ellenszenvét az őt körülvevő „udvarral” és képviselőivel szemben, Csáki Judit kritikájának utolsó mondata az előadás kettős beszédét folytatva úgy is érthető, hogy „ennek a rendszernek vége”. Minden bizonnyal ez a közelítés adott egyedül kellő hangsúlyt egy olyan elemnek, amely a rendezés irányultságát tekintve akár annak emblémájaként is felfogható. Elvégre a csillár 1. szemléletessé tette a leemelt (földközeli tette) klasszicitást: azt a szemléletmódot, amely a rendezést és a

⁵ BÓTA 1998. 12.

⁶ FÖLDES 1988. 21.

⁷ TARJÁN 1989. 21.

⁸ CSÁKI 1988. 14.

színészi játékot formálta. 2. Szakrális szimbolikával jelezte a gyertyagyújtást az eltávozott lelkekért. (E tekintetben lényeges Tarján Tamás megállapítása: „Cserhalmi Molière-t játszik, ám valahol [...] Latinovits Zoltánt, Bódy Gábort is játszik. Negyvenévesen, ereje teljében jellegzetes nemzedéki hős, egy korábbi és egy következő generációnak is médiuma.”⁹ S A *mizantróp* bemutatója után hat héttel hatásvadász módon tette meg ezt a gesztust Verebes István Radnóti Színházi, szimplán *Johanna* címmel játszott Shaw-rendezése, amelynek vége után a nézőket a távolabbi és közelebbi múlt tragikusan elhunyt magyar nagyjainak portréi fogadták az előcsarnokban, előttük lobogó gyertyákkal, Demjén Ferenc *Gyertyák* című slágerével.) 3. Politikai allegorikussággal jelezte a helyzet totális tönkremenségét. S ugyan az előadás egy évvel a rendszerváltás előtt, a késő Kádár-kor viszonyai között került színre, és a megtúrt klasszikuson keresztül, az áthallás mechanizmusára építve szólt közállapotainkról, azaz burkoltan politizált, Csáki Judit kritikája annak tudatosítását is lehetővé teszi, hogy esztétikum és politikum közé nem húzható egyértelmű határ, ami politikai rendszerektől független. Summázva: Székely Gábor *Mizantróp*jának csillárja jó példája annak, hogy a konvencionális színházi szemiózis keretei között a szimbolikus rendből kirívó elemet és momentumot hogyan lehet olvasni – még mindig jelként. Az olvashatóság pedig attól függ, hogy milyen körben értelmezem, azaz milyen kontextust teremtek köré, hiszen a jelentés mindig kontextus függvénye.

De mi történik, ha a jellé tétel csorbát szenved, s nem érvényesül a konvencionális színházi szemiózis működési rendje? Következő példánkban látsszólag nem erről van szó, hiszen a a Romeo Castellucci (Societas Raffaello Sanzio) által 2008-ban Avignonban színre vitt előadás trilógia összefoglaló címe: *Divina Commedia*. Címében tehát megidéz egy irodalmi szöveget (Dante főművét), a néző pedig az irodalmi színház tradíciója felől várja e szöveg megjelenését az előadásban, akár akusztikusan, akár vizuálisan. Vagyis azt várja, hogy az előadás a szöveg – a dantei cantók történései, az ott felbukkanó témák, motívumok, képek – mentén szerveződik. Ha meglátunk egy ilyen címet, azonnal működésbe lépnek bennük az irodalmi színház konvencióiból következő elvárások. (A befogadásesztétika horizontjában egyébként Marvin Carlson elemezte, hogy az európai színház történet folyamán bizonyos konvenciók, amelyek a témaválasztásból, a műfajnak megfelelő szervezésből stb. adódtak, milyen megjósolható modelleket biztosítottak, azok pedig mennyire kiszámíthatóvá tették a befogadást az új alkotások esetében. Előítéletként kondicionálták a tapasztalatot, és annak biztosítékává lettek,

⁹ TARJÁN 1989. 22.

hogya a néző ne zavarodjon össze.¹⁰) Castellucci trilógiája esetében azonban az irodalmi színház konvenciójából következő elvárások nem teljesülnek be, és mindjárt az *Inferno* elején zavart okoznak a befogadásban. Az előadás kezdetekor megjelenik egy férfi, s egyértelművé téve, hogy „Je m'appelle Romeo Catellucci”, védőruhába öltözik. Eközben hat németjuhászt láncolnak a rivaldához, majd egymás után hármat ráeresztenek, a kutyák pedig percek keresztül rángatják a földre zuhant testet. Amikor sípszó hallatszik, a három kutya kiszalad, a többieket kivezetik, majd Castellucci négykézlábra áll, és kutyabőrrel terítene a hátára.

E mintegy négyperces felütés kapcsán fogas kérdés: hogyan értelmezzük, hogyan olvassuk össze, amit látunk és hallunk. S ha már *Divina Commedia*, hogyan olvassuk össze egy ismert, mögöttes szöveggel: az előadásszöveget egy irodalmi szöveggel. (Megjegyzendő: ez a szövegeköziség szokott a leggyakrabban félreértésekre okot adni, főként azok számára, akik az irodalom/tudomány felől közelítenek a színház felé, nemritkán számon kérve az előadáson az irodalmi textust. Miközben a teatrológia nem a szöveg előadásban történő megvalósulásának helyeként tekint a színházra, még ma is gyakran futunk bele olyan interpretációkba, amelyeknek előfeltevése szerint a dráma *an sich* olyan értelmi összetettséget bontakoztat ki, amelyet a színházi előadásnak vagy sikerül a maga teljességében közvetíteni, vagy redukálja azt, és emiatt „joggal” bírálhatóvá lesz.) Amikor a néző először szembesül e felütéssel, az összeolvasást már-már blokkolja is az erős tapasztalat: a kutyás jelenet kvázi villámcsapásként éri a nézőt, és nem kell Avignonban, az első sorban ülnünk ahhoz, hogy összeránduljon a gyomrunk, megszapordjon a szívverésünk, és a látványra (képernyőre) szegeződjünk. E markáns tapasztalatiság – szemben Cserhalmi „babrálásával” *A mizantropban* – lényeges tényezője példánknak, de nem kizárólagos összetevője a hatásának. Mégpedig azért nem, mert lehetséges jelentések sokaságát generálja, még ha elsőre tanácstalanok is vagyunk az önkéntelenül feltoluló „mit jelent?” („mi ez?” és „miért?”) kérdéseivel kapcsolatban.

Aki annyira ismeri Dante művét, hogy fel tudja idézni az elejét, annak nem lehetetlen az irodalmi szöveg felől értelmet kölcsönözni e felütésnek. Amikor Dante „életünk útjának feléhez érve” eltéved a sötét erdőben, „mert elvitettem a helyes utat”, elsőként három vadállattal találkozik: egy párduc, egy oroszlán és egy nősténytigris úzi vissza a hegyoldalról, amelyet már bearanyszó a napfény, s amelynek épp nekivágna.¹¹ A jegyzetekből, amelyek

¹⁰ Vö. CARLSON 2008.

¹¹ Dante *Isteni színjátékát* Nádasy Ádám fordításában idézem. In: DANTE 2009. 24.

nélkül nehéz olvasni Dantét, megtudhatjuk, hogy e három vadállat a bujasság, az erőszak és a kapzsiság szimbólumai – a hét halálos bűn közül háromnak a megfelelői –, s ezek szorítják vissza Dantét „lassan oda, ahol néma a Nap”. Az előadásban három németjuhász ront Castelluccira, hét vadul ugató kutya mellől. A felütés tehát felfogható a dantei bevezető – nem illusztrációjának, hanem – színpadi transzfigurációjának: olyan prologusnak, amely az első cantót értelmezi újra. Mivel azonban korántsem biztos, hogy minden néző olvasta Dantét, vagy ha igen, friss emlékekkel ül be az előadásra, s mivel nem hangzik el az első canto egyetlen sora sem, nem feltétlenül tudunk kapcsolatot létesíteni az *Isteni színjátékkal*, azaz nem tudjuk megképezni az irodalmi jelentést. (Megjegyzendő: a teatrológia a színházzal nem szöveggént, hanem előadásként foglalkozó diszciplínaként határozza meg önmagát. Ha nem is értünk maximálisan egyet Hans-Thies Lehmann definíciójával, aki szerint az *Inszenierung* „önmagát a szöveg ellenében definiálja”¹², kétségtelen, hogy a színháztudomány nem a szöveg felől tekint az előadásra, hanem *vica versa*. Ám miközben a színháztudomány előadásfogalma nem a textualitásból származtatható, a laikus színházértés a szövegen keresztül olvassa az előadást: a darab felől, nem ritkán összemosva a darab és az előadás fogalmát. A teatrológia ezt igyekszik korrigálni, és legfőbb haszna az előadás sajátos értelmezhetőségének feltárásban rejlik.)

Ha a laikus színházértés megbicsaklik, és nem tudok jelentést tulajdonítani a felütésnek az irodalmi szöveg felől, akkor megpróbálhatok a korábbi tapasztalataim alapján – amelyek az aktuális befogadást determináló tényezővé tudnak válni –, például hasonló előadások felidézése révén. (Castellucci 2011-es, *Sul concetto di volto nel Figlio di Dio* címet viselő rendezésében egy aggastyánt látni meztelenül, egyetlen pelenkában, aki háromszor defekál, széklete pedig a nézőteret belengő búzzal csurog végig a lábán. Az előadás elején az öreg két fekete ruhás kiségtőre támaszkodva jön be, akik leültek egy hófehér kanapéra. Ha nem láttam Castellucci más rendezését, akkor szerencsétlen, vén trotlinak, nem színésznek, hanem a testi esendőségét kendőzetlenül elének táró performernek vagyok hajlamos látni az öregot, és nehezen szabadulok a szánalom érzésétől. Ha viszont láttam, s bennük az öregot is, akkor tudom, hogy egy Castelluccival már többször dolgozott színésztől van szó, és a mostani tapasztalat „igazságát” felülírja a „hamisságnak” a korábbi tapasztalatból származó tudata. Ez esetben inkább a színház és a valóság viszonyával történő rendkívüli játékra figyelek.) Az *Inferno* kezdete esetében azonban nehéz hasonló előadást felidézni, nehéz a korábbi

¹² LEHMANN 1999–2000. 48.

tapasztalatra hagyatkozni, annyira végletes élményben részesülünk. Illetve lehet, hogy volt már részünk hasonlóban – hogy előjött a rendező, és bejelentett valamit, például egy beugrást –, de még nem az előadás részeként. Itt a rendező bejön, de nem előzetesen, nem valamit előrebocsátva, hanem immár az előadás részeként – amelyben persze azért néhány pillanatig nem lehetünk biztosak, csak amikor elkezd beöltözni –, és tesz egy bejelentést. A rendező megjelenése ily módon teljességgel szokatlan, amint a bejelentés is, hiszen az nem szól másról, mint hogy ő Romeo Castellucci. E bejelentés egyrészt banálisnak, másrészt önteltnek hangzik, hiszen az ént állítja a középpontba: magát a rendezőt, az avignoni fesztiválon, a Dante főművével egyidős pápai palota (a legnagyobb gótikus építmény) udvarán, az olasz irodalom remeke által inspirált előadásban. Ám a nagy dobás gesztusa mellett, a felől tekintve, ami jön, e bejelentés korrekt tájékoztatásnak is felfogható. Ettől kezdve ugyanis világos, hogy az *Inferno*, amit látunk, a rendező pokla. A *Divina Commedia* mint irodalmi szöveg Dante univerzuma, mint előadás nem: az a Romeo Castelluccié. Ha így fogom fel – tájékoztatásként, egy sajátos világ megelőlegezéseként –, mégiscsak egy beugrás bejelentéséről van szó. Castellucci beáll Dante (nem szerepébe, hanem) helyébe, és ugyanazokat a kérdéseket teszi fel, mint a nagy előd 700 évvel ezelőtt: mi a pokol, mi a purgatórium, mi a paradicsom? S hogyan lehet őket jelenvalóvá tenni, akár a nyelv, akár a színház révén? Castellucci tehát nem megrendezi Dantét – a konvencionális színházi szemiozis értelmében –, hanem a helyébe áll, és a saját eszközeivel „írja újra” a túlvilági utazást. Egyben jelzi, hogy nem textuálisan vonatkoztatja magát az *Isteni színjáték*ra, inkább pretextuálisan. Egyrészt az *Isteni színjáték* az előadás pretextusává, a színpadra írás előzetesen létező szövegévé válik, másrészt Castellucci rendezése nem a szöveg szintjén lendül működésbe. Amíg az *Isteni színjáték* pusztán szavak, addig az előadás jóformán szavak nélkül bontakozik ki, de nem váltja képekre sem az irodalmi szöveg szavait: nem azt látjuk itt, amit ott felidéz a szó.

Az előadás nem kíván egy rajta kívül létező teret és időt (a poklot és az 1300-as éveket) megidézni, hanem a jelenbe helyezi az *Isteni színjáték*ot. Nincs fiktív alak, fiktív idő és fiktív tér sem, az előadás pedig úgy kezdődik, akár egy performansz. Castelluccit látjuk, itt és most, ill. kutyákat – nem kutyajelmezbe bújt színészeket –, akik rárontanak és beleharapnak. Ám nem azt történik, mint például Alföldi Róbert második *Sirály*-rendezésének (Nemzeti Színház, 2013) elején, amelynek játékterében, ahol van dobogó és van díszlet is, két színész, a Mását és Medvegyenkót játszó Tenki Réka és Fehér Tibor fogadják a nézőket. Kedvesen elveszik a kabátunkat, és felakasztják a játékteret határoló falra, majd bilétát adnak, és mielőtt leülünk,

figyelmeztetnek, hogy mindjárt kezdődik az előadás. Ott a felütés egy darabbéli szituációt – a Trepljov színielőadására való készülést – bont ki egy életbéli szituációból: abból, hogy egy 2013. eleji estén a Nemzeti Színházba megyünk megnézni Csehov darabját, *benne* a Trepljov színielőadására való készüléssel. Azaz egy performatív szituációt „ráír” a darab kiindulási helyzetére, így vezet be a Csehov-mű előadásába, így tesz a részévé minket. Az *Inferno* felütésének performatív szituációja azonban nem tud összemosódni semmivel, mert nincs mivel. Mégsem válik egyszeri és megismételhetetlen eseménnyé, amilyeneket a performanszok céloztak. A kutyás epizód veszélyes ugyan, de nem jár visszavonhatatlan következményekkel (maradandó sérülésekkel), így megismételhető, s jó párszor meg is ismételték, hiszen az *Infernót* turnéra vitték, és zárt térben is játszották. Egy tetszőleges alkalommal reprodukálható színházi előadás kezdődik tehát általa, amelyben ott kísért egy performansz. S akár eszünkbe juthat róla Joseph Beuys nevezetes kojot-akciója is, amikor 1974-ben, egy New Yorki galériában több napon keresztül együtt élt egy prérifarkassal (az amerikai indiánok totemállatával), s amelynek kockázatos voltáról – annak ellenére, hogy a kojot köztudottan a leggyávább farkas – Erika Fischer-Lichte ír részletesen.¹³ Ha megvan ez az ismeretünk, azaz tudunk Beuys akciójáról, akkor már egy speciális kontextusba is tudjuk helyezni a látottakat, amelyről később még szó lesz. Most a bátorság-gyávaság kérdése mentén továbbhaladva, megállapíthatjuk, hogy az *Inferno* elején is egy művészt látunk, aki mindent magára vesz, és kiteszi magát a harapásnak. Akciójában – ha már *Inferno* – érzékeljük az „aki dudás akar lenni, pokolra kell annak menni” emberfölötti vállalását, miközben azt is látjuk, hogy védőruhát ölt. Ám a harapás, amely éri, nem mímelt, a veszély nincs eloszlatva. E kettősség pedig különösen lényeges: egyrészt a jelenet színháziassága (hamissága), hiszen idomított kutyákról van szó, másrészt a jelenet igazsága, hiszen ő tényleg Romeo Castellucci, akibe a kutyák belemarnak.¹⁴ (Igazság és hamisság szétválaszthatatlan kettősségével előszeretettel operálnak Castellucci rendezései. Említettük, hogy a *Sul concetto* előadásában egy öreg háromszor defekál, és a fia kétszer rakja tisztába. S mintha Bergsonnak a nevetésről írott tanulmánya lenne amolyan Castellucci-féle módon szemléltetve: nevetnénk, mert ismétlődik a száalmas esemény, miközben előhívja bennünk azokat a személyes élményeket, amelyek nem épp nevetésre készítetnek. Haldokló felmenőinket és leendő önmagunkat vetítjük bele az öregbe, és pillantjuk meg benne, ami arcunkra

¹³ Vö. FISCHER-LICHTE 2009. 144–150.

¹⁴ Vö. READ 2010. 249.

fagyasztja a mosolyt. Visszataszító a fekália látványa, de sejtjük, hogy nem igazi; hányingert keltő a szaga, de érezzük, hogy ammónia. Látunk egy idős, elhasznált testet a maga pőreségében, mégis az jár a fejünkben: hogyan csinálják, hogy az öreg többször is a pelenkába székel. A harmadik alkalommal hallani véljük, ahogy pukkan a „patron”, ám ahogy bugyog ki az ürülék, igazának tűnik. Mindez zavart kelt a befogadásban, és nincs, ami feloldaná.¹⁵⁾

Az *Inferno* elején érzett zavarunkat az is fokozza, hogy Castellucci bejelentésétől eltekintve hiányzik a beszéd, amely eligazítana a tapasztalat terén. Nem tudom, miért teszi ki magát Castellucci a harapásnak, miért veszi magára mindezt. Hibáztatja, büntetni akarja magát valamiért? Penitencia ez? Elvégre olyan, mint az önostorozás: a saját test szenved el. Nincs válasz, csak látom, ahogy ráng Castellucci teste, amint az állatok cibálják, érzem, ahogy megfeszül, teljes koncentrációban, és hallom, ahogy zihál, mihelyest a kutyák elszaladnak róla. Erőtlenül igénybe veszi az érzékelésemet, miközben az „együtt érző azonosulás modelljét”¹⁶ blokkolja. Jóllehet Castellucci kiállása rendkívül erős, identifikációra készítő aktus, mégsem azonosulok, sőt még csak egyet sem érzek vele. Nem érzelmeket mozgat meg bennem: nem emocionálisan hat rám, de nem is kognitívan, hanem motorikusan és energetikailag. Összeugrik a gyomrom, amint ráront az első kutya, és ösztönösen összerándul a testem: nem vele érzek, hanem vele mozdulok. Fogalmam sincs, mit jelent a lerohanás, mit „jelöl” Castellucci teste, de látom, hallom, érzem ezt a testet – azaz korántsem jelszerűségében tapasztalom –, és megmozdít engem ez a test. Mégpedig azért, mert megérint: amikor Castellucci szembeáll a közönséggel, a legközelebb lépve hozzá, amennyire a színpad engedi, és a nézők szemébe néz, akkor megérinti őket. Nem szó szerint, és nem is az illúziószínház értelmében. Nem jön közénk, és nem nyúl felénk, de a ránk szegezett tekintete – a korántsem intim térviszonyok ellenére – közelséget, intimitást teremt, és olyan erővel bír, mint az érintés. Az érintés általában metaforikus értelmű a színházban: ha megérint egy előadás, érzelmileg vagy gondolatilag teszi. Itt a szószерinti és a metaforikus omlik egymásba, amikor testileg vesz igénybe Castellucci kiállása, még ha nem is von be fizikailag. Erika Fischer-Lichte utal rá, hogy a színházban ellentét feszül a látás és az érintés között, amelynek oka „az érintés intim és a színház nyilvános jellege közötti különbség”.¹⁷ Ezt a különbséget zavarja meg Castellucci kiállása, később pedig ezt robbantja szét, amikor óriási, fehér leplet húznak a nézők feje

¹⁵ Arról, hogy „to see the »real« in the work of Societas Raffaello Sanzio is in fact an effect of the succes of their theatrical pretending”, I. RIDOUT 2006. 177.

¹⁶ JAUSS 1977. 214.

¹⁷ FISCHER-LICHTE 2009. 83.

főlé, akik maguk is tartják, mosolyogva meg-megérintik e leplet. Amelyen átlátnak ugyan, de nem csak „tükör által homályosan”, és amely az élet és a halál köré szövődő asszociációkat egyformán megenged. Elvégre kétezer ember lélegzik alatta, mint holmi magzatburokban, miközben az elmúlás korábbi képei alapján a halotti lepel is eszünkbe juthat, amely alatt mind végezzük. A „világban-benne-létünket” segítő, mert eligazító, noha gyakran hamis oppozíciók – nézők és játszó, intim és nyilvános, élet és halál, egyén és közösség – szétrobbannak, hogy a „nem tudom mi ez, de jó nagyon” típusú, gyönyörteli zavart okozzanak.

Castellucci kiállása, mint kezdet persze összekapcsolódik a véggel is, amikor azt látjuk, hogy Andy Warhol, pontosabban egy Andy Warhol maszkját viselő alak bezárkózik egy vértócsában úszó roncsautóba. Lényeges: az elején magát Castelluccit látjuk, a végén pedig valakit, aki Warholnak látszik, mondhatni Warholnak adja ki magát. Nem tudjuk, ki (volt és) van Warhol álarca mögött. A nagy rejtőzködőt látjuk, aki ugyanakkor lépten-nyomon demonstrálta, hogy nincsenek titkai: egy alakot látunk, aki mögött rejtőzködik valaki, s ez megint csak az igazság és hamisság feloldhatatlan kettősségének tudatosítására készlet. De az elején is egy művészt látunk, és a végén is: Castelluccit és Warholt, akik szembesülnek a pokollal, keretet biztosítva az *Inferno* történései számára. S miközben Warhollal messze távolodunk minden irodalmi referenciától, emlékeztetnünk kell magunkat arra, hogy az *Istenni színjáték*ban is szerepel egy művésztárs Dante mellett: Vergilius, aki nyilván csak funkciójában hozható kapcsolatba Warhollal. Az *Inferno* rendezője számára Warhol jelenti azt a művészt, aki elsőként kereste a poklot immáron nem a létezés mélyén, hanem a dolgok felszínén.¹⁸ Castellucci *Infernó*jában pedig a hétköznapi poklot látjuk: a poklot nem mint fizikai helyet, hanem mint mentális állapotot, amelyet mindannyian ismerünk, mert mindannyian megtapasztaltuk már a hétköznapi életünkben. S ezen – az így értelmezett – poklon vezeti át Castelluccit Warhol, akinek alkotásai kapcsán a klasszikus művészet eredetiség- és egyediség-koncepciójának megkérdőjelezését szokták leggyakrabban elemezni. Azét a klasszikus művészetét, amelynek szimbólumaként tekinthetjük az *Inferno* egyik jelentében elégő hangversenyzenogorát. Víztócsában áll, meggyújtják, a felcsapó lángok tükröződnek a vízben, és halljuk, ahogy pattannak el a húrjai, miközben Arvo Pärt (zongorára és hegedűre írt) minimalista kompozíciója, a *Spiegel im Spiegel* csendül fel. Ha a fenti levezetés okoskodásnak hat, annak oka, hogy az előadás egyik legmerészebb és legszebb kérének értelmét firtatjuk; önmagában nem leljük,

¹⁸ LAERA 2009. 8.

ezért teremtjük meg számára kontextusként azt, ami Warhol köré fonódik az előadásban. Mégsem a tudat által hat rám a kép, hanem azáltal, hogy önkéntelenül is megborzongok, amikor látom a pillanatok alatt lángra kapó zongorát, mert éppoly tragikusan élem meg, mint Schilling Árpád 2003-as (nevezetes pontos j-s) *Siráj*-rendezésének végén azt, amikor a Trepljovot játszó Nagy Zsolt öngyilkosság helyett a földre dobta, és összetiporta a hegedűjét. A zongora elégeése azt a kérdést feszegeti, hogy miben áll a vizuális jelentés, és hogyan hozható összefüggésbe a verbalitással, azaz mennyire adja meg magát a leírhatóságnak, a szavakba foglalhatóságnak. Tehát azt a kérdést feszegeti, hogy egy képet hogyan fordítok le a saját nyelvemre, ami korántsem egyszerű feladat, ha a képet nem akarjuk tönkretenni. Gyakran találkozni az ehhez szükséges érzékenység hiányával, és az említetthez hasonló, a nyelvileg megfogalmazható tapasztalatok határára vezető (plasztikus) képek „kilapításával”.

Ha visszatérünk az *Inferno* elejéhez, amelynek kapcsán Beuysot és Warholt már szóba hoztuk, azt is meg kell említenünk, hogy Castellucci trilógiáját tekintve számos más képzőművészeti vonatkozást találunk, Jannis Kounellistól kezdve a bécsi akcionistákon át Edward Hopperig. E vonatkozások tükrében Castellucci *Divina Commediája*, s ennek részeként az ő kiállása hommage-ként is értelmezhető a neoavantgárdnak.¹⁹ Ezzel együtt az *Inferno* felütése olyan pillért alkot, amelynek megvan a párja az előadás végén, amikor hét tévékészülék bukkan elő a pápai palota gótikus ablakaiban, képernyőjükön egy-egy betűvel. Ha összeolvassuk őket, az „étoiles” szót kapjuk, ez pedig a „stelle” francia megfelelője, amely Dante műve mindhárom részének utolsó szavát képezi. Vagyis a „csillagokig” jutunk el, amely szó a firmamentum nyelvi jelölőjeként világít a képernyőkön, fölötte pedig banális egyértelműséggel ragyog az avignoni éjszakai égbolton a megannyi jeltárgy. Majd a képernyők közül négy a földre zuhan, hogy a többi három már csak az legyen látható, ami az „étoiles”-ból maradt: a „toi”. Az előadás elején „je” (én), a végén „toi” (te): előbb ő, majd mi, elvégre Castellucci felől (a színpad felől) nézve, mi vagyunk a te. S az említett két pillér, két határpont között ő és mi együtt kelünk át a poklon. Olyan közösség megerősítését implikálja ez, amelyet a lepelhúzás aktusa formál emlékezetesen, egyben átpasszolja a labdát – ha már az *Inferno* legfontosabb kelléke egy kutyabőr mellett egy kosárlabda –, amolyan brechti egyértelműséggel: „tiszelt közönség, kulcsot

¹⁹ Vö. „The most interesting experiences are often those that, from a formal point of view, assimilate more from the visual arts, and I believe that, all in all, the most creative energies are coming from there. There’s a whole mode of theatre tied to tradition; I don’t call that art, only bourgeois decoration.” CASTELLUCCI 2004. 25.

te találj!” S ha már kutyabőr: a felütés „lezárásaként” Castellucci négykézlábra ereszkedve zihál, miközben kutyabőrt terítenek a hátára, amelyet nem sokkal később levesz róla, és magára kötöz egy félmeztelen férfi, aki könnyedén felmászik a palota homlokzatán, és ledobja onnan egy szemüveges fiúnak, aki szintén magára ölti. A kutyabőr később is előkerül, mígnem a végén Warhol teríti magára, és úgy száll be a roncsautóba. Ez is tipikusan olyan elem, amelynek jelentését a néző előszeretettel kutatja: „mi ez?” és „miért?”, azaz „mit jelent?”. Keressük az értelmét önmagában és a kapcsolataiban, de semmi egyértelműsíthetőt nem találunk. Jóllehet az előadásban nem erősíti semmi, a kutyabőr mégis eszünkbe juttathat egy beavatási rítust: olyan liminális – nem saját, hanem számunkra tudásként rendelkezésre álló – tapasztalatot, amelynek átélője/résztevője „maga is kutyává lesz”. Ám nem szabadulhatunk attól a gondolattól sem, hogy egy kutyashowt láttunk, amelyet bemutatók, versenyek alkalmával szoktak tartani. Olyan eseményt, amelynek rendkívüliségét ez esetben a színházi kontextusba történő emelése adja, akárcsak Duchamp *Forrása* esetében egy közönséges piszoár átemelesét egy mellékhelyiségből (Arthur C. Danto fogalmával) az *artworld*-be. A rendkívüliség pedig abból a feszültségből fakad, amelyet a kutyabőr (vagy épp a kosárlabda) közönségessége, mondhatni profánsága generál az avignoni pápai palota ódon falai között tartott előadás kontextusában. Mindkettő fontos kellékké lesz, amelyeknek érezzük a jelentőségét, de nem tudjuk a jelentését. Nem jelszerűségükben érzékeljük, még ha egy darabig jelekként fogjuk is fel őket, és a jelentésükre vadászunk, hanem dologszerűségükben, akárcsak a zongorát, a kutyákat vagy magát Castelluccit: egyiket sem a klaszszikus művészet, a hét főbűn vagy Dante szubsztitúcióiként. Amikor problémássá válik az irodalmi, ill. a szimbolikus jelentés, gyakran hanyatlunk vissza a dologszerűséghez, hogy immár ne hagyassuk figyelmen kívül az erejét, s gyakran az érzés szintjén tudatosodik bennünk a dolog. Vagyis az érzés válik jelentéssé, igazat adva Erika Fischer-Lichtének aki szerint jelentés és tudatállapot közé egyenlőségjelet lehet tenni.²⁰ A jelentést többnyire ideának gondoljuk, mint a nyelvi jelöltet: olyasminek, ami pontosan körülhatárolható, aminek létezik megnevezése. Jelentés és nyelvi jelentés közé azonban nem tehető egyenlőségjel, mert sok esetben az észlelés folyamata válik a jelentésképzés folyamatává, messze kerülve holmi szellemi lepárlástól

Ha ezen felismerés fényében tekintünk vissza alapkérdésünkre – arra, hogy tanítható-e a színházértés –, akkor a válaszunk csak akkor lehet igen, ha azt nem egy metodológia elsajátítása, hanem egy képesség fejlesztése ré-

²⁰ Vö. FISCHER-LICHTE 2009. 208.

vén véljük megvalósíthatónak. Konkrétan: a színházi észlelés finomításának és folyamatos reflexiójának gyakorlása révén. A szemiotika még két évtizede is „szigorú tudománnyá” akarta tenni a színházstudományt, ám ma már jól látszik e vállalkozás hiábavalósága, ahogy az előadás-elemzés módszertánnak kidolgozására való törekvése is. A teatrológia haszna a színházi észlelés finomításában felbecsülhetetlen, ugyanakkor, mint tudomány a nyelvi-
leg közölhető tapasztalat átadásában érdekelt. Ekként pedig, miközben azt hinnénk, hogy egyre közelebb visz az előadáshoz, valójában egyre jobban eltávolít tőle: a distancialitás elkerülhetetlenül beleíródik minden elemzésbe. Erika Fischer-Lichte pontosan fogalmaz, amikor azt állítja: „minden egyes nyelvi leírás, minden egyes értelmezés, röviden, az előadás utólagos megértésére irányuló valamennyi kísérlet hozzájárul egy olyan szöveg létrejöttéhez, amely saját szabályainak engedelmeskedik, keletkezése során önállósul, és ily módon egyre távolabb kerül kiindulópontjától, az előadás emlékezetétől”.²¹

Rövidítések

ALTER 1999–2000	ALTER, Jean: Referencia és performansz. Ford. Imre V. Szilvia és Imre Zoltán. <i>Theatron tél-tavaszi (1999–2000)</i> 40–45.
BÓTA 1998	BÓTA Gábor: „A látvány háttérbe szorul”. <i>Találkozás Antal Csabával. Magyar Hírlap, május 20 (1998)</i> 12.
CARLSON 2008	CARLSON, Marvin: A színház közönsége és az előadás olvasása. Ford. Imre Zoltán. <i>Theatron tavasz-nyár (2008)</i> 17–26.
CASTELLUCCI 2004	The Universal: The Simplest Place Possible. Romeo CASTELLUCCI, Societas Raffaello Sanzio interviewed by Valentina Valentini and Bonnie Marranca. <i>PAJ: A Journal of Performance and Art. Vol. 26. 2 (2004)</i> 16–25.
CSÁKI 1988	CSÁKI Judit: „Ez a világ – rohad”. A mizantróp a Katona József Színházban. <i>Új Tükör, november 27 (1988)</i> 14.
DANTE 2009	DANTE, Alighieri: Isteni színjáték. Pokol I–III. Ford. Nádasy Ádám. <i>Műút 11 (2009)</i> 23–33.
FISCHER-LICHTE et al. 2005	Metzler Lexikon. Theatertheorie. Hrsg. von Fischer-Lichte, Erika, Kolesch, Doris Warstat, Matthias. Stuttgart-Weimar, 2005.
FISCHER-LICHTE 2009	FISCHER-LICHTE, Erika: A performativitás esztétikája. Ford. Kiss Gabriella. Bp., 2009.

²¹ FISCHER-LICHTE 2009. 221.

- FÖLDES 1988 FÖLDES Anna: A mizantróp, ma. Nők Lapja, december 3. (1988) 20–21.
- JAUSS 1977 JAUSS, Hans-Robert: Ästhetische Erfahrung und literarische Hermeneutik. München, 1977.
- JAUSS 1981 JAUSS, Hans-Robert: Az irodalmi hermeneutika elhatárolásához. Ford. Bonyhai Gábor. Helikon 2-3 (1981) 188–207.
- LAERA 2009 LAERA, Margherita: Comedy, Tragedy and „Universal Structures”. Societas Raffaello Sanzio’s Inferno, Purgatorio, and Paradiso. TheaterForum 1. No. 36. (2009) 3–15.
- LEHMANN 1999–2000 LEHMANN, Hans-Thies: Az előadás: elemzésének problémái. Ford. Kiss Gabriella. Theatron tél-tavaszi (1999–2000) 46–60.
- READ 2010 READ, Alan: The director on this earth. In: Contemporary European Theatre Directors. Ed. by Delgado, Maria M. and Rebellato, Dan. London, 2010.
- RIDOUT 2006 RIDOUT, Nicholas: Make-believe. Societas Raffaello Sanzio do theatre. In: Contemporary Theatres in Europe. A Critical Companion. Ed. by Kelleher, Joe and Ridout, Nicholas. London, 2006
- TARJÁN 1989 TARJÁN Tamás: Odi et amo. Színház 2 (1989) 20–23.

Csépe Valéria
.....

Könyvtől a kutyüig

*Az emberi agy változásai a hagyományos
és digitális kultúrában*

**The Alternation of Human Brain in the Traditional
and in the Digital Culture**

The appearance of cultural inventions can be considered to be one of the most important evolutionary stages related to the development of mankind. The importance of these inventions proves to be more complex than that of the simple technology. Reading, writing, counting and mathematics as well as the several components of the digital world have opened a rather new world in the field of communication. It has also made an impact on the social as well as on historical and collective memory, on the growth of knowledge, on the scientific and technological development. Besides these factors, it has also influenced our everyday lives. Psychologists have more and more information about reading, writing and counting, as well as about the individual development and about the disorder connected to these abilities. Due to this fact, neuroscience is a field of the related branches of knowledge. Scientists dealing with cognitive neuroscience and pedagogical neuroscience (educational neuroscience) have made several discoveries during the previous decade, which gives us essential details about the alternation of the cerebral cortex. Besides this, they have gained crucial data about the process which is called today the recycling of human brain. With the adaptation of the methods of the traditional brain research and with the assistance of the modern imaging, we are able to see the steps which lead from speaking to reading and from the technique of reading to the appreciative reading. The previous decade brought along a brand new cultural invention, namely the spreading of digital technology and communication. While the term “digital natives” is often mentioned these days, psychologists try to study the alternations happening in the brain in this environment. It would be very useful to know whether reading, writing, the use of language and the exchange of information is really changing in the world of the Internet. This study introduces the newest results of cognitive neuroscience. These results describe the cerebral processes connected to reading and writing according to the present-day knowledge of neuroscience. They also indicate the pioneering works which study the impact of the digital age made on the alternation of human brain with the most recent devices of neuroscience.

„Így most te is, mint az írás atyja, jóindulatból épp az ellenkezőjét mondtad, mint ami a valódi hatása. Mert éppen feledést fog oltani azok lelkébe, akik megtanulják, mert nem gyakorolják emlékező tehetségüket – az írásban bizakodva ugyanis *kívülről, idegen jelek segítségével, nem pedig belülről, a maguk erejéből fognak visszaemlékezni*. Tehát nem az emlékezetnek, hanem az emlékezésnek a varázsszerét találtad fel.

S a tudásnak is csak a látszatát, nem pedig valóságát nyújtod tanítványaidnak, mert sok mindenről hallva igazi tanítás nélkül azt hiszik majd, hogy sokat tudnak, pedig a valóságban általában tudatlanok és nehéz felfogásúak, hiszen bölcsek helyett látszólagos bölcsek lettek.”

(Platón: *Phaidrosz*)

Az idegen jelek – ahogy Szókratész nevezi az írást – használata során valóban átalakulhat emlékezetünk, s még oly sok minden más, amelyet a hajdani nagy elmék nem is sejtettek. Igaz, az írás, s a kultúráközvetítés mai utódjai számos változást hoznak, hozhatnak a megismerő folyamatok fejlődésében, egymásra épülésében. Bár a gyökeresen újfajta jelek, jelrendszerek feltalálása nem volt túl gyakori az emberiség történetében, az írás és olvasás elterjedésével új lehetőségek nyíltak meg. Sokan tudták, hogy az írás, melyből tudás és élmény meríthető, létezik, ám sok évszázadon át kevesek éltek és élhettek vele. A nyomtatás megjelenésekor ugyan többen is jósolták az emberi képességek elsatnyulását, ám ennek az ellenkezője történt, s a világ fejlettebb régióiban a 19. század elejére az olvasástanítás térnyerésével új korszak kezdődött el. A század végére több szakember számára az is nyilvánvaló lett, hogy vannak olyan átlagos vagy magasabb intelligenciájú emberek, akiknek az olvasástanulás, s a folyékony és értő olvasás készségének megszerzése komoly, olykor leküzdhetetlen nehézséget okoz.

Miért van ez így? Lehetséges, hogy az emberi agy nem eléggé előkészített az olvasásra és írásra. S ha mindegyre nincs, alkalmas-e a digitális kultúra használatára? S ha igen, mi történik, mi a titka annak, hogy oly sokan képesek megtanulni olvasni? Mi az alapja az új eszközök értő használatának, s annak, hogy milliók képesek eligazodni a világhálón, s annak sokféle használatában is jártasak?

Az olvasás és az emberi agy

Kezdjük az első kérdéssel, azaz azzal, hogy az olvasásra készült-e az emberi agy. Az egyszerű válasz, amelyet az elmúlt évtized idegtudományi adataira alapozva adhatunk, az, hogy nem. A kicsit összetettebb az, hogy nem, de al-

kalmas, hiszen az olvasás átalakítja. Bár a beszéd, amelyre úgy tűnik, komolyan előkészített az agy, azaz a beszéd az evolúció „csaknem kész” terméke, szintén változást eredményez, de nem oly radikálisat, mint az olvasás. Azt az utat, amelyen az idegtudomány ennek bizonyításáig eljutott, nem mutatom be teljes egészében. Csupán néhány empirikus mérőföldkőnél állok meg, mégpedig azért, hogy érvekkel alátámasszam, az agy átalakulásának, különösen pedig egy új evolúciónak a valódi tudományos alátámasztása csak a direkt és szisztematikus vizsgálatok útján lehetséges. Ebből azt remélem, hogy az olvasót sikerül meggyőznöm arról, hogy akkor beszélhetünk majd a digitális bennszülöttek (ennek magyarázatát lásd később) megváltozott agyáról, ha lesz erről elegendő, módszerében is megalapozott eredménye a tudományban.

Az olvasás agyi korrelátumainak kutatása megbízható, ma is használható adatokkal elsősorban a kilencvenes évek kezdete óta szolgál. Ekkor fordul a kognitív pszichofiziológia és idegtudomány érdeklődése az olvasás fejlődése és fejlődési zavarai felé, s egyre összetettebb módszerekkel vizsgálja az olvasás részfolyamatainak agyi kísérőjelenségeit. Kezdetben főként azokat a gyerekeket és serdülőket, fiatal felnőtteket vizsgálják, akik nem képesek megfelelő szinten megtanulni olvasni. A rácsodálkozás valódi oka persze az, hogy az olvasás és helyesírás klasszikus szemléletében az intellektus a meghatározó, ám e fejlődési zavarban szenvedőknek az intelligenciája a normál övezetbe tartozik. A szakirodalom tehát kezdetben a zavarokkal foglalkozik, egyre többet tud róla, ám a tipikus fejlődést nem ismeri. Bár az első elektrofiziológiai és modern képalkotó eljárásokkal mért mutatókból nyilvánvaló, hogy az olvasást működtető igen komplex agyi hálózat eltérése áll a fejlődési diszlexia hátterében¹, az olvasást „működtető” agyi hálózatról csak biztató részletek állnak rendelkezésre. A súlyos olvasási zavarral, a diszlexiával nem csak a tudomány foglalkozik behatóan, hanem a világhálón elérhető számos honlap, blog, kommentár is, s a diszlexiát egyre több mítosz és tévhit kezdi övezni. Megjelennek az erősen bulvárosított híradások a diszlexia tüneteiről, a megoldást jelentő csodamódszerekről, a diszlexia tömegessé válásáról, terjedéséről. Mégis, már ebben az időszakban is jól látszik, hogy az olvasás mindenkinél a beszédet szolgáló agyi folyamatokra épülő aktív átalakítás, az evolúció minden különösebb jele nélkül.

Az idegtudomány eredményei a pszichológia kétutas pszichológiai modelljeit igazolják, azaz a modellekben feltételezett két eltérő út – az ismert és ismeretlen szavak „megfejtésének” egymástól különböző folyamatai – kétféle kialakulási, változási folyamat, s az eredményként létrejövő feldolgozási

¹ Öszefoglalóként l. CsÉPE 2006.

utak rutinba szervezése a gyakorlott olvasás titka. Az olvasásra vonatkozó idegtudományi adatok szerint ugyanis az agyi feldolgozás útja más a kétféle olvasási módnál; az ismert szavaknak az azonnali, egészes feldolgozása, azaz a jelentéshez való eljutás direkt útja más feldolgozó körre támaszkodik, mint az ismeretlen, ritkán látott szavak betűző kiolvasása. Ez egyben azt is jelenti, hogy az olvasástanulás két eltérő, időben is másként formálódó agyi hálózat kialakulását eredményezi. Nem arról van tehát csupán szó, hogy valami nagyobb, kiterjedtebb, aktívabb lesz, hanem működésében más.

Mára a kognitív idegtudományban széles körben elfogadott, hogy az olvasás alapszereit három nagyobb, főként, de nem kizárólag, a bal féltéken szerveződő agykérgi hálózat alkotja. Az úgynevezett elülső (anterior) feldolgozó körben legfontosabb szerepe a homloklebeny azon nagyobb kiterjedésű területének van, amelynek egyik legfontosabb régiója a szóolvasáshoz nélkülözhetetlen és kiemelt feladatot ellátó tekervény (inferior frontális). A képalakító eljárásokkal végzett idegtudományi vizsgálatok egybehangzó adatai szerint e terület megemelkedő aktivitása kíséri, néma és hangos olvasáskor egyaránt, a szabályos ejtésű szavak olvasását. Ez az aktivitásnövekedés a szabálytalan kiejtésű szavak és az álszavak esetében jelentősebb, mint amilyen például a szabályosak olvasásánál mérhető.² Minden ismert mérési eredmény szerint e terület a fonológiai dekódolásban és a fonetikai/fonológiai megfeleltetésben játszik meghatározó szerepet. Ugyanakkor számos mérési adat utal arra is, hogy itt figyelhető meg statisztikailag jelentős aktivitásemelkedés a szavak jelentésének mélyebb feldolgozását igénylő feladatokban.

A bal féltéke egyes hátulsó (poszterior) területei az írott és kiejtett forma megfelelő feldolgozásáért felelős körökből (ventrális és dorzális kör) állnak.³ Ezek a feldolgozó körök anatómiailag jól elkülönülnek, és a működésükhöz kapcsolható olvasási folyamatok funkcionális azonosításával az is alátámasztást nyert, hogy az olvasás két eltérő üzemmódra támaszkodik, s ezeket hangolja össze ahhoz, hogy minden szó kiolvasható, s megérthető legyen. Itt sem a több, hanem a más a lényeg.

A másfajta működés legekleatásabb példája az a terület, amely mai ismereteink szerint egy jelentőségét veszített funkció felülírásával alakult ki. Bár kezdetben sok vita kísérte a ventrális körnek egy jól körülírt területéhez rendelhető funkció kizárólagosságát, mára meglehetősen jól ismert, hogy a bal középső fuziform tekervény (az okcipitális kéreg alsó felületén) megkülönböztetett aktivitást mutat a vizsgált nyelv legális (fonotaktikailag elfo-

² PUGH és mtsai 2001.

³ L. DÉMONET és mtsai 2004; CSÉPE 2006.

gadható) betűsoraira, azaz a szavakra és álszavakra egyaránt. A terület aktivitásváltozását mérő fMRI (funkcionális mágneses képalkotás) vizsgálatok azt mutatják, hogy a feldolgozás meglehetősen absztrakt szintet érint, azaz a mérhető aktivitásváltozást nem befolyásolja sem a betűk alakja, sem mérete vagy típusa, sőt az olvasott szó gyakorisága sem.⁴ Valójában egy olyan funkcióról van tehát szó, amely összefügg az olvasás automatizációjával. Ez azt jelenti, hogy a gyakorlott olvasásban oly fontos szóforma az olvasási tapasztalatnak köszönhetően kialakul, az olvasási rutinba bekapcsolódik a direkt olvasási út, s ennek működésképpen ennek az agyi területnek kiemelkedő szerepe van. A felsorolt, s az első közlés⁵ óta már további adatokkal alátámasztott jellemzők alapján elfogadható, hogy a középső fuziform tekervény a betűsorok absztrakt jellemzőinek feldolgozására specializálódik. Bár e területnek a szóolvasásban betöltött funkcionális szerepére vonatkozóan még mindig viták folynak, a területet a hozzárendelt funkció alapján vizuális szóforma-felismerő területnek (lásd 1. B ábra) nevezzük (VWFA: Visual Word Form Area⁶). Így elég nagy bizonyossággal állítható, hogy ez a terület olyan feladatot vesz át, amely a direkt olvasási út kiindulópontja, s amely természeténél fogva az olvasástanulás eredménye. A területnek az ortográfia (szavak írott alakja) specializálódó, ám az írott és kiolvasott egységek illesztésében is meghatározó szerepe válik Dehaene „*agyj újrahaznosítási elméletének*”⁷ kiindulópontja. Idegtudományi adatokra alapozott érvelésük lényege, hogy egy csupán néhány ezer éves kulturális találmány, az olvasás nem lehet az evolúció terméke, azaz nem rendelkezhet olyan előhuzalozott, programozott mechanizmusokkal, mint a beszéd. A munkacsoport modern képalkotó eljárással nyert adatai arra is utalnak, hogy a szóforma gyors felismerése hasonló lehet a képekéhez. Ezt az is alátámasztja, hogy és gyakorlott olvasóknál a szavak feldolgozásában az agy temporális (halánték-) és okcipitális (tarkó-) lebenyének találkozási területén egy olyan kérgi hálózat vesz részt, amelynek olvasáskor mérhető aktivitása meglehetősen hasonló a képek feldolgozása során mérhetőéhez. Feltehető tehát, hogy az *olvasás agyi újrahaznosítás modelljében* kulcsszerepet beöltő VWFA az olvasásban is több lehet, mint a ’szókép’, helyesebben a szóforma és a jelentés összekapcsolása. Mielőtt azonban továbblépnénk egy további működésbeli átalakulás ismertetésére, foglalkozzunk azzal a másik mechanizmussal, amely a dorzális körhöz köthető.

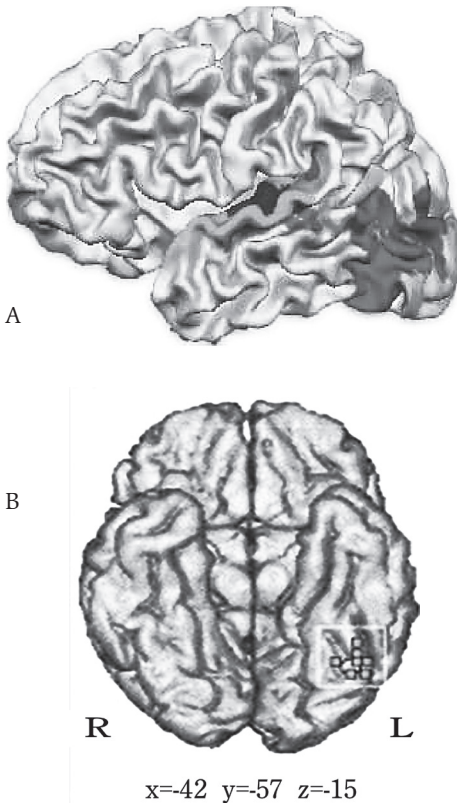
⁴ COHEN és mtsai 2000, 2002.

⁵ COHEN és mtsai 2000.

⁶ Összefoglalóként l. COHEN-DEHAENE 2004.

⁷ DEHAENE-COHN 2007.

1. ábra Az olvasásban jelentősen átalakuló, betű-beszédhang integrációs (A) és a szóforma felismerő terület (B). (Az ábrák felhasználása a szerzők engedélyével)

ális, mind a hallási modalitásban közvetített verbális ingerek feldolgozásában részt vesznek. Sőt, egy egészen rövid ideje erről jóval többet is állíthatunk.

Leo Blomert úgynevezett *modalitásközi integrációs modelljét*⁸ elektrofiziológiai és modern képalkotó eljárások adataira építve alakította ki. Kísérletekben bizonyította, hogy az olvasás kezdetén csupán a betűk és a beszédhangok asszociációja jön létre, majd olyan integráció alakul ki, amely a kétféle ingert mindkét irányból előhívhatóvá teszi. A kutatási adatok arra utalnak,

A dorzális körhöz tartozó agykérgi régiók fMRI-vel mérhető aktivitásemelkedése többnyire az olvasott szavak fonológiai feldolgozását kíséri. A fonológiai feldolgozás erőteljesebb bekapcsolódására az olvasás során olyan feladatokban van szükség, mint az álszavak olvasása, hiszen nincs direkt út, nincs tárolva az álszónak megfelelő szóforma. Az empirikus vizsgálatokat itt most nem részletezzük, ám számos adatra támaszkodva megtehetjük, hogy a dorzális kör működéséhez kössük az olvasás lassabb, elemző, úgynevezett fonológiai útját. Az olvasás agyi hálózatain belül egyre nagyobb szerepet tulajdonítunk azoknak a jól körülhatárolható területeknek, amelyekre a szavaknak nem csupán vizuális formáját vagy hangalakját kíséri kitüntetett aktivitásemelkedés. Ezek azok az úgynevezett multi- vagy heteromodális területek, amelyekről biztosan állíthatjuk, hogy mind a vizu-

⁸ BLOMERT 2011.

hogyan az olvasást alapozó audio-vizuális integráció kétféle idői ablakban történik. A betű-beszédhang integrációt széles idői ablak jellemzi, s az átalakulás területe a bal félteke egyes halántéklebenyi területeit érinti (szupratemporális árok és szupratemporális tekervény). A gyakorlás eredményeként kialakuló integráció ahhoz vezet, hogy a betűk olvasásakor e terület automatikusan aktiválódik, sőt a néma olvasást is kíséri. A szupratemporális árok területén az integrált betű-beszédhang önálló audio-vizuális eseményként kerül feldolgozásra (l. 1. A ábra). Az új funkcióra azonban nem csak a beszédhangoknak van befolyása, hanem a betűk feldolgozása is visszahat az integrációs terület működésére. Ez azonban csak akkor következik be, ha a beszédhang és a betű kongruens, s megjelenési idejük eltérése igen kicsi, azaz olyan, mint a gyakorlott olvasóknál. Érdekes adat, hogy a kezdő olvasóknál ez az idői ablak igen széles, s csak 3–4 évnyi olvasás után kezd a gyakorlott olvasókének megfelelni. Az agyi hálózat itt is átlakul. Ez együtt a szóforma terület működését megalapozó újrahasznosítással komoly funkcionális átalakulásként értékelhető. Tanulság pedig az, hogy (1) az olvasás során bekövetkező változások lényege nem egyszerűsíthető le és nem általánosítható plaszticitásként, területnövekedésként, s (2) nem következtethető ki más kognitív funkciók során mért agyi aktivitásmintázatok változásából. Ezt azért tartom szükségesnek e tanulmány ezen részén megjegyezni, mert a digitális bennszülöttek mítoszát éltető idegtudományi adatoknak csak egy töredéke származik direkt mérésekből.

Digitális kultúra, s a digitális bennszülöttek

Amint azt fentebb ígértem, megpróbálom elsőként definiálni, kik és milyenek (lehetnek) a csodált vagy éppen rettegett bennszülöttek. Bemutatom ezt követően, hogy mennyi és milyen tudományos, elsősorban direkt idegtudományi vizsgálatból származó adat található a szakirodalomban arra vonatkozóan, hogy miként alakul(hat)nak át a digitális kutúrát uraló fiatalok agyi funkciói.

A digitális bennszülött (*digital native*) kifejezést Marc Prensky vezeti be két 2001-ben megjelent tanulmányában, amelyben egy új, azonosíthatóan eltérő csoportot különít el, többnyire a huszas éveiben járó fiatalokat, akik a digitális kultúra gyakorlott, könnyed, készség szintű használói. A népszerű ismeretterjesztésben szinte azonnal elterjed a kifejezés, s néhány év alatt felülírja a 'net-generáció'⁹ és a 'milleniumi nemzedék'¹⁰ kifejezést. Utóbbi,

⁹ TAPSCOTT 1997.

¹⁰ „millennials”, l. HOWE-STRAUSS 2000.

s újabban 'szuper milleniumi' kifejezésutódja az üzleti szférában dolgozó, igényes és munkamániás fiatalok tulajdonságait és igényeit írja le, elemzi, mindenekelőtt az interjú és kérdőívek módszereit használva. Premsky azonban sokat állít, ám a tudományosság szigorú szempontjait tekintve keveset bizonyít. Ennek ellenére elmélete gyorsan terjed, s a 2001 és 2010 között megjelentetett írásaiban nem kevesebbet állít, mint hogy a digitális bennszülöttek a képeket preferálják, nem olvasnak, a világhálón élve működnek a legjobban, nem képesek figyelni, ill. csak akkor, ha unatkoznak, a munkával szemben a játékot részesítik előnyben, s magas szinten használnak minden digitális technikát. Ám az adatokkal alig alátámasztott túlátlalánosítások gyorsan terjednek, univerzálissá, magától értetődővé válnak. Premsky nem szolgál adatokkal, empirikus bizonyítékokkal, csupán elképzelésekkel, s a digitális bennszülöttek oktatására vonatkozó elképzelésében a videojátékok kapnak központi szerepet. Feltételezem, kevesek számára ismert, hogy Premsky egy videojátékokat gyártó cég tulajdonosa, azaz megfigyelései az új generáció általános jellemzőire vonatkozóan nem feltétlenül reprezentatív mintára vonatkoznak. Ennél komolyabb tudományos kételyeket vet fel azonban, hogy nem áll meg a technológiai determinizmus kifejtésénél, hanem 2001-es munkájának második részében a biológiai determinizmus mellett áll ki. Úgy véli, hogy a neuronális plaszticitás eredményeként az agy alkalmazkodik a digitális környezethez, átalakul, más lesz, mint a korábbi generációké, különösen a digitális bevándorlóké, azaz a náluk idősebb, nem a „kütyük” sokaságán felnőtté. A plaszticitás, amely lehetővé teszi a készség szintű eszközhasználatot, valóban az agy alkalmazkodást biztosító tulajdonsága. Még talán az is igaz, hogy ennek hátterében a tanulás olyan formái állnak, mint a próba-szerencse és valószínűségi tanulás. Sőt, még az is lehet, hogy egyes eszközök használata során, az agyi hálózat átalakul. Láthattuk, hogy egy régi kutúrtechnikánál, az olvasásnál is így van ez. Az olvasás és szövegértés agyi hálózata azonban meglehetősen összetett rendszer, s láthattuk, hogy az agyról mindaddig csak spekulálunk, amíg meghatározó elemeire bontva nem ragadtuk meg az átalakuló működés lényegét és összefüggéseit. Azt is láthattuk, hogy az olvasás kiinduló majd felépülő hálózata újra és újra egyéni tanulás és gyakorlás eredménye. Azaz nincs új evolúció. De vajon van-e elég adatunk arra vonatkozóan, hogy a digitális kultúrába belenövő fiatalok agya más-e mint azoké, akik ugyanolyan korúak, de nem használják jól vagy rendszeresen e technikát. Azaz, ha nem használják, digitális analfabéták lesznek-e, s agyi funkcióik olyan markánsan térnek-e el a digitális 'írástudóktól', mint a klasszikus analfabéták az olvasni tudóktól. Ez utóbbira ugyanis számos idegtudományi adat van, az előbbire viszont az

empirikus vizsgálatok feltételeinek megfelelő tanulmány jelenleg a szakirodalomban nem lelhető fel. Nézzük tehát, mit produkált a digitális kutúrában átalakuló agyról a kérdésben legmegbízhatóbb forrás, az idegtudomány.

A digitális bennszülöttek agya

A megismerő funkciók agyi korrelátumaiból akkor következtethetünk egy megismerő folyamatra biztonsággal, ha azt meghatározott feldolgozási elemekre és szakaszaira bontva direkt mérjük egy releváns feladatban. Az idegtudományban számos módszer áll rendelkezésre, s ezek téri és idői felbontása igen eltérő lehet. Az agyi működés vizsgálatára használható az elektro-, vagy magnetoencefalográfia (az egyik az agyi elektromos aktivitás, a másik az ez által létrehozott mágneses fluxus mérésére szolgál), a közeli infravörös spektroszkópia (vérátáramlást jelző módszerekhez hasonlóan az agyi aktivitás jelzésére alkalmas), s több képpalkotó eljárás, így például az fMRI (1. fent) és a PET (pozitron emissziós tomográfia). Kérdés tehát, hogy a digitális környezethez alkalmazkodó emberi agyról mennyi adatunk van. Meglepő lehet, de igencsak kevés! Akkor honnan származnak a Persky-követő, a digitális bennszülöttek megváltozott agyáról író szerzők adatai? Egyszerű, más vizsgálatokból. Olyanokból, amelyek a neuronális plaszticitás mechanizmusaira támaszkodó funkcionális változások más területeiről vett, gyakran rosszul, vagy félreértelmezett adatok.

A kutatót leginkább bosszantó következtetések azok az általánosítások, amelyek a plaszticitás sokféle megnyilvánulásának példái. Ilyen az ingergazdag környezetben (helyesebben deprivált és normál környezetet összehasonlító) vizsgált patkányok szenzoros funkcióinak, s az ezért felelős agyi területek működési különbsége. Ugyanide tartozik az egyes szenzoros modalitások kiesésének (vakok, süketek) és az agyi funkciók átalakulásának, a beszédpercepciónak az anyanyelvi specializációt kísérő agykérgi finomhangolását kísérő agyi változásoknak (mindenekelőtt eseményhez kötött agyi potenciálok mérésével) végletes leegyszerűsítése. Sajnos nem egyszer az eltérő szerepű és komplexitású megismerő funkciók idegtudományi vizsgálata során született adatokat közlő sokezer publikáció csupán a kiüresedett analógia szerepét tölti be a digitális generáció megváltozott agyának érvrendszerében. Mindez több, mint félrevezető, hiszen nem azt kell ma már bizonyítani, hogy az agy funkciói alkalmazkodnak a feladathoz, s hálózatai átalakulnak, hanem azt, hogy ennek miben van a lényege. Nem elég bizonyítéka a „digihasználó” agynak az, hogy a kétnyelvűség hálózata

részben eltér az egy, ill. két nyelvet használókétól. Nem tudományos érv, hogy a zene hallgatása és művelése agyi változásokkal jár, hiszen ez a funkció is összetett, s nem lehet ebből a digitális eszközhasználattal járó agyi változásokat egyszerűen csak levezetni, kikövetkeztetni. Az agy funkcióiról lehet ugyan spekulálni, de nem visz sehová. Ugyanakkor érdemes számba vennünk, hogy mi az, amit ma már vizsgál a kognitív idegtudomány, s mi lehet az oka annak, hogy oly kevés még a tudományos szigorúsággal megvalósított empirikus munkák száma.

Az internet agyat átalakító hatásáról meggyőződéssel érvelők gyakran hivatkoznak Small és munkatársai adataira.¹¹ A szerzők a digitális bennszülöttekhez a legnagyobb jóindulattal sem besorolható korosztályt vizsgálták. A vizsgált 24 fő, 55 és 76 év közöttiek, felének semmilyen internethasználati tapasztalata nem volt (naív csoport). Őket hasonlították össze azokkal, akik gyakrabban kerestek az interneten (adat nincs ennek gyakoriságáról). A két csoportot olvasási és internet-keresési feladat közben mérték, s talán nem meglepő, hogy a mért aktivitás-emelkedés az olvasás tipikus agyi hálózatára terjedt ki, s a két, iskolai végzettség szerint illesztett, csoport eltérést nem mutatott. A naív személyeknél az internetes keresési feladat során elvezetett aktivitás nem tért el az olvasási feladattól, a gyakorlottaknál viszont az eltérés a frontális területeken és a hippokampuszban mutatkozott az internetes keresési feladatban. Ez az aktivitásmintázat a végrehajtó funkciókra és a téri műveletekre támaszkodó feldolgozásra utal. Azaz nem az agy átalakulására utal, hanem arra, hogy a gyakorlott keresők nem csupán olvasnak, hanem valódi keresést folytatnak. A szerzők azonban nem állítják cikkükben, hogy az internet agyi működést átalakító hatását találták volna meg, ez sokkal inkább a Prensky-követők hivatkozásaiban található.

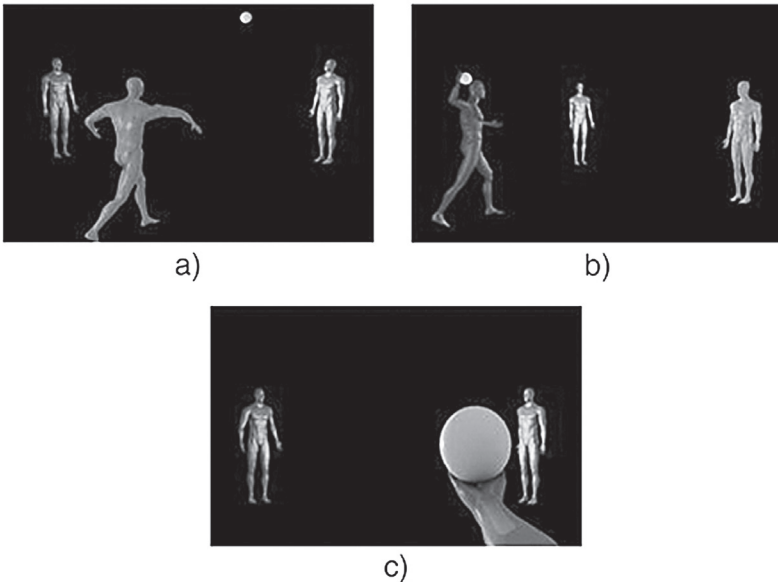
Nem találunk semmilyen adatot arra vonatkozóan sem, hogy a közösségi hálót használók támaszkodnak a nem használókétól eltérő funkciókra. Nincs adat arra, sem a csevegőszobát (chat room) gyakran használók ennek a világnak sajátosan új szabályait használva a szokványos nyelvi szabályok alkalmazását jellemző agyi válaszokétól eltérőt produkálnak-e. Nem található publikáció (Science Direct, Scopus, PubMed, stb.) arról sem, hogy valóban más-e az agyi válasszal követhető figyelmi feldolgozás a digitális bennszülötteknél.

Találunk viszont néhány publikációt arról, hogy a szimulált 3D számítógépes játékokban a téri feldolgozásért felelős területek (parahippokampális régió) aktivitása nő. Sőt, arról is született néhány közlés, hogy az úgynevezett

¹¹ SMALL és mtársai 2009.

'távolított én' feladatokban miként változik meg az ágencia és a kontroll funkciók aránya, s ennek milyen az agyi aktívásmintázata, milyen jellegzetes mintázat kíséri a 'távolított én' helyzetet.¹² A Corradi-Dell' Acqua és munkatársai által kidolgozott paradigmát felhasználva Yeoung-Rang Kimnek és munkatársainak (2012) sikerült kimutatniuk, hogy a játékfüggő fiataloknál a távolított én helyzetben jelentősen megnövekedett az aktivitás a szociális kogníció agyi területein (frontális, prefrontális területek) és a testen kívüliség, az egocentrikus térből való kimozdulás (árnyék személy) élményét kísérő kérgi aktivitási területen (temporo-parieto-okcipitális találkozási régió). Ez azonban nem a digitális generációról szól, hanem a játékfüggők jellegzetességeiről.

Van-e akkor digitális generáció? Nyilvánvalóan van. Mielőtt azonban a tudomány köntösébe burkolnánk róluk szerzett benyomásainkat, kérdőívekre, felhasználói statisztikákra támaszkodva messzemenő következtetéseket vonánk le agyuk működésére vonatkozóan, nem ártana megvárni a direkt bizonyítékokat. A digitális írástudók agya feltehetően új működési mintázatot

2. ábra A Corradi-Dell' Acqua és munkatársai által kidolgozott paradigma. Feladat a labda megérkezésének jelzése (kontroll) vagy eldobásának indítása (ágencia) (Forrás: Kim és mtsai 2012.)

¹² CORRADI- DELL' ACQUA és mtsai 2008.

mutat, akárcsak az olvasóké. Kérdés azonban, hogy a net-generáció homogén-e? Mások-e a mai húszévesek, mint a harmincasok? Talán Commodore 64-esen kezdtek el először játszani, s felismerni a hibaiüzeneteket? Okosak, vagy csupán a telefonjaik azok? Eszközhasználatuk más, vagy kognitív funkcióikat is másként mozgósítják? Ha tudományos választ keresünk az agy átalakulásának kérdésre, jó ha ragaszkodunk az idegtudomány szakmai szabályaihoz. Jó, ha van a kognitív pszichológia ismereteire alapozó kérdésünk. Fontos a vizsgálati személyek megfelelő kiválasztásánál, ha tudjuk, ki, milyen eszközt, azon milyen funkciót és milyen gyakran használ, milyen életkorú. Nem árt, ha tudatában vagyunk annak, hogy a net-generáció nem egyforma az egyes országokban, országrészekben, s eltérhet szocio-ökonómiai státuszának és még sok más tényezőnek köszönhetően. Messze vagyunk tehát attól, hogy a részben általánosításokon nyugvó képtől a tudományos feltárásig eljussunk. Az agy környezethez alkalmazkodó változásairól lehet elméleteket alkotni, ám valójában az adott tevékenységet elemeire bontani és követni képes direkt mérések alapján lehet a digitális írástudók agyáról tudományos igényvel gondolkodni.

Jól tudjuk, hogy a tudomány főirányát a relatív bizonyosság hordozza, megújulását pedig a kötelező kételkedés, az új, meglepő adatoknak, a megsejtett vagy felismert törvényszerűségeknek az elfogadotthoz való nem illése katalizálja. Direkt adatok nélkül azonban csak a kételkedés marad. Márpedig a tudomány szolgálhat részleges tudással, az egyfelől-másfelől megközelítéssel, de a 'tudás látszatát', mint Szókratész fogalmaz, nem közvetítheti.

Rövidítések

BLOMERT 2011	BLOMERT, L.: The neural signature of orthographic-phonological binding in successful and failing reading development. <i>Neuroimage</i> 57 (2011) 695-703.
COHEN-DEHAENE 2004	COHEN, L.-DEHAENE, S.: Specialization within the ventral stream: the case for the visual word form area. <i>Neuroimage</i> 22 (2004) 466-476.
COHEN és mtsai 2000	COHEN, L.-DEHAENE, S.-NACCACHE, L.-LEHÉRICY, S.-DEHAENE-LAMBERTZ, G.-HÉNAFF, M. A.: The visual word form area: Spatial and temporal characterization of an initial stage of reading in normal subjects and posterior split-brain patients. <i>Brain</i> 123 (2000) 291-307.

- COHEN és mtsai 2002 COHEN, L.-LEHERICY, S.-CHOCHON F.-LEMER, C.-RIVAUD, S.-DEHAENE, S.: Language-specific tuning of visual cortex? Functional properties of the Visual Word Form Area. *Brain* 125, 5 (2002) 1054-1069.
- CORRADI-DELL'ACQUA és mtsai 2008. CORRADI-DELL'ACQUA, C.-UENO, K.-OGAWA, A.-CHENG, K.-RUMIATI, R.I.-IRIKI, A.: Effects of shifting perspective of the self: an fMRI study. *Neuroimage* 40 (2008) 1902-11.
- CSEPE 2006 CSÉPE Valéria: *Az olvasó agy*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2006.
- DEHAENE-COHEN 2007 DEHAENE, S.-COHEN, L.: Cultural recycling of cortical maps. *Neuron* 56 (2) (2007) 384-398.
- DEHAENE és mtsai 2002 DEHAENE, S.-LE CLECH, G.-POLINE, J.B.-LE BIHAN, D.-COHEN, L.: The visual word form area: A prelexical representation of visual words in the fusiform gyrus. *Neuroreport* 13 (2002) 321-325.
- DÉMONET és mtsai 2004 DÉMONET, J.F.-TAYLOR, M.J.-CHAIX, Y.: Developmental dyslexia. *Lancet* 363 (2004) 1451-1460.
- HOWE-STRAUSS 2000 Howe, N. - Strauss, W.: *Millennials rising: the next great generation*. New York, NY: Vintage. 2000.
- KIM és mtsai 2012 KIM, Y.-R.-SON, J.-W.-LEE, S.-I.-SHIN, C.-J.-KIM, S.-K.-JU, G.-CHOI, W.-H.-OH, J.-H.-LEE, S.-JO, S.-HA, T.-H.: Abnormal brain activation of adolescent internet addict in a ball-throwing animation task: Possible neural correlates of disembodiment revealed by fMRI. *Progress in Neuro-Psychopharmacology and Biological Psychiatry* 39 (2012) 88-95.
- PRENSKY 2001a PRENSKY, M.: Digital Natives, Digital Immigrants. *On the Horizon*, 9 (5) 2001. Forrás: <http://www.marcprensky.com/writing/>
- PRENSKY 2001b PRENSKY, M.: Digital Natives, Digital Immigrants: Do they really think different? *On the Horizon*, 9 (6), (2001) 1-6. Forrás: <http://www.marcprensky.com/writing/>
- PUGH és mtsai 2001 PUGH, K. R.-MENCL, W. E.-JENNER, A.R.-KATZ, L.-FROST, S.J.-LEE, J.L.-SHAYWITZ, S.E.-SHAYWITZ, B.A.: Neurobiological studies of reading and reading disability. *Journal of Communication Disorders* 34 (2011) 479-492.
- SMALL és mtsai 2009 SMALL, G.W.-MOODY, T.D.-SIDDARTH, P.-BOOKHEIMER, S.Y.: Your Brain on Google: Patterns of Cerebral Activation during Internet Searching. *The American Journal of Geriatric Psychiatry* 17:2 (2009) 116-126.
- TAPSCOTT 1999 TAPSCOTT, D.: Educating the net generation. *Educational Leadership* 56(1), (1999) 6-11. Forrás: <http://epotential.education.vic.gov.au/showcase>

Fülöp Márta–Nagy Tamás
.....

Életünk egy versengő világban: a győzelem és vesztes pszichológiája

Our Lives in a Competing World: Psychology of Victory and Loss

Competition is everywhere around us, in almost every fields of our lives. From time to time, we have to participate in certain types of contests, even if we are not glad to do so. In the past, traditional organizations worked in a relatively stable environment. These days, due to the globalization of the market and as a result of the rapid technological alternations, people have to work successfully in a dynamically changing environment. One of the most essential aspects of this is the ability (or the lack) to struggle with the victory or with the loss. Based on the Hungarian and on the international research trend (Japanese, Chinese, Polish and Canadian), this study introduces the emotional and intellectual processing-patterns of the victory and of the loss. Besides this, it examines the possible behavioural response types which can be connected to these processing-patterns. It also demonstrates the criteria and the characteristic features of the so called adaptive/ successful struggle. Apart from these, the paper seeks answers to two major questions. How can be the emotional, intellectual and behavioural reactions influenced, when the participants obey the rules? What happens when certain participants cheat in order to gain victory?

A versengés jelen van az életünknek szinte minden területén, és még akkor is időről-időre részt kell vennünk benne, ha nem okoz örömet, és nem élvezetes. A hagyományos szervezetek a múltban viszonylag stabil közegben működtek, de ma már a piac globalizációja, a gyors technológiai változások miatt egy dinamikusan változó komplex közegben – amelyet nem ritkán a hiperversengés jellemez –, kell tudni sikeresen működni. Ennek egyik sarkalatos pontja a győzelemmel és a veszteséssel való megküzdés

A versengési folyamatoknak mindig van eredménye: az eredmény alapján győztesekről és vesztesekről beszélhetünk. A győzelem és a vesztes folyamatáival a legkidolgozottabb formában az evolúciós biológiai megközelítés foglalkozott. A csoportban élő állatoknál a társas hierarchia, a dominancia és alárendelődés-viszonyok a győzelem-vesztés különböző struktúráiból

alakulnak ki. A győztes és ily módon domináns egyed több erőforráshoz jut, és nagyobb eséllyel örökíti tovább a génjeit.¹ Ugyanakkor a feladás adaptív stratégia akkor, amikor nincs esély a győzelemre. A vereség elismerése gátolón hat a győztesre, megakadályozza a harc folytatásában.² A győzelem és vereség az emberi társadalomban is státuszképző és alakítja az egyének társas hierarchiában betöltött szerepét.

Slovan és Gilbert evolúciós jelentőségűnek és a humán pszichológián belül kiemelkedő fontosságúnak tekintik a veszteséssel való megküzdésre szolgáló stratégiákat és a vereség elfogadását.³ Az alárendelődésnek komoly túlélési szerepe van, és az állatvilágban kialakultak azok a viselkedésformák, amelyek az alárendelődés jelei, és megvédik az egyedet a további versengéssel járó agressziótól. Slovan a vereségre adott adaptív reakció háromfázisú modelljét állította fel: 1. Az eszkalációs stratégia, amikor a vesztes egyén a korábbiánál még nagyobb erőfeszítést tesz arra, hogy nyerjen, és igyekszik a siker valószínűségét növelni.⁴ Ebben a fázisban az optimizmus és a harag arra készítetik, hogy a korábbiaknál még erőteljesebben próbálkozzon a győzelemmel. Ha ez az igyekezet kudarcba fullad, akkor alakul ki a második fázis: 2. Az „Önkéntelen Megadás Stratégiája (ÖMS)”. Ekkor az előző fázis optimista attitűdjét pesszimizmus váltja fel. Az egyén tehetetlennek, gyengének, kisebrendűnek, reménytelennek érzi magát, és az agressziója legátlódik. Ezt követi a harmadik fázis: 3. Az elfogadás. Az egyén elismeri a vereségét, az ellenfelét erősebbnek tartja magánál, és eltűnik a vele kapcsolatos ellenérzése. A versengés eredményeképpen az illető realisabb képpel rendelkezik a saját és mások képességeit, erősségeit és gyengéit illetően és új, megfelelőbb kihívások után nézhet. Az elfogadást megkönnyíti a győztes viselkedése, pl. a vesztes számára könnyebb az elfogadás fázisába kerülni, ha a győztes nem megszegényíti őt, hanem elismeri, hogy jól küzdött, maga is kompetens volt. Az illető ekkor helyre tudja állítani a jó kapcsolatot a riválissal. A vereség egészséges feldolgozása az „Új tevékenységek keresése”, amikor a vesztes talpra áll, új területeket és új alternatívákat keres, és azokon igyekszik győzelemre szert tenni. Patológiás helyzet akkor áll elő, ha a vesztes nem tud győzni, viszont nem is fogadja el a vereséget. Price hasonlóságot tételezett a depressziós betegek és azok között az állatok között, amelyek veszítenek a hierarchiában betöltött helyért folyó harcban, és alárendelt társas helyzetbe kényszerülnek. Depresszió akkor alakul ki, ha a vesztes nem tudja folytatni a

¹ BEREZKEI 2003.

² CSÁNYI 1994.

³ SLOMAN–GILBERT 2000.

⁴ SLOMAN 2000.

küzdelmet, kénytelen megadni magát, de állandó frusztrált érzés marad benne, nem fogadja el a helyzetet, mint realitást, és nem tud elszakadni az eredeti céltől. A hangulatzavar és depresszió alapja az, ha az egyén továbbra is harcra kész, bár nincs esélye a győzelemre. Ezzel szemben a vesztes elfogadásával a depresszió és a további felesleges küzdelem elkerülhető.

A győzelemmel és a veszteséssel kapcsolatban kifejezhető két legerősebb érzelmet, a büszkeséget és a szégyent Tracy és Matsumoto univerzális emberi reakciónak tekintik, mert bebizonyították, hogy azok minden kultúrában, mind a férfiaknál, mind a nőknél ugyanolyan testi megnyilvánulásokkal járnak, és nem tanultak, mert például veleszületett vakok is ugyanazokat a mimikai és testi reakciókat mutatják versengésbeli győzelem és vesztes esetén, mint a látók.⁵ A versengésbeli győzelem és vesztes kifejezésének testi jelei az evolúciós adaptivitást szolgálják. A győzelem felett érzett büszkeség non-verbális kifejezése azonnal, gazdaságosan és ritualizáltan jelzi a környezet számára is a legyőzöttel szemben elnyert domináns státuszt, és hozzájárul annak megerősítéséhez és társas elismertetéséhez. A büszkeség kifejezése a magasra tartott és kissé hátradöntött fej, a kidomborított mellkas, a széttárt vagy magasra emelt kar és olyan testi megnyilvánulások, amelyek az állatvilágban a testi erő fitogtatását hívatottak szolgálni (a test minél nagyobb területre történő kiterjesztése). A versengésbeli alulmaradáskor érzett szégyennek hasonlóan azonosítható testi megnyilvánulásai vannak: lehajtott fej, leesett váll, hajlottabb hát, összehúzott mellkas, lesütött tekintet, vagyis a test minél kisebb területre történő összehúzása.

A győzelem és a vesztes neuropszichológiája és pszicho-biológiája

Az utóbbi két évtized kutatásai nagyon komoly lehetőséget teremtenek a győzelmet és vesztesést kísérő és a rájuk adott válaszok idegélettani és hormonális alapjainak megértésére.

Az idegélettani kutatások feltárták, hogy melyek azok az agyi területek, amelyek a győzelem (jutalom) és a vesztes (büntetés) hatására aktivizálódnak. Az állati és emberi magatartásnak alapvető célja a jutalom megszerzése.⁶ Az agyi struktúrák közül az amygdala játszik kritikus szerepet az ingerek érzelmi jelentőségének a feldolgozásában és a célirányos cselekvésekhez kapcsolódó

⁵ TRACY-MATSUMOTO 2008.

⁶ ZALLA-KOECHLIN-PIETRINI-BASSO-AQUINO-SIRINGU-GRAFMAN 2000.

pozitív és negatív kimenetel megtanulásában. Zalla és mtsai MRI vizsgálattal bizonyították, hogy a versengés kimenetele hasonlóan működik, mint a tényleges jutalom vagy büntetés.⁷ A győzelemre (minden egyéb jutalom nélkül, pusztán a tény írásbeli közlésére) a bal amygdala válik aktívvá, a vesztesre (minden egyéb büntetés nélkül, pusztán az írásbeli közlésre) a jobb amygdala.

A versengő helyzetekre a szervezet számos kardiovaszkuláris és neuroendokrinológiai változással is reagál, mely válaszokat a különböző szituációhoz és személyhez köthető faktorok nagymértékben moderálják. A versengő helyzetek során kialakuló agresszív, domináns és alárendelődő viselkedésekben leginkább szerepet játszó hormonok a tesztoszteron és a kortizol.⁸ A magasabb tesztoszteronszint emberek esetén asszertívabb és dominánsabb viselkedéssel párosul,⁹ elsősorban akkor, ha a magas tesztoszteronszint alacsony kortizolszinttel jár együtt.¹⁰

Férfi kísérleti személyek körében hosszú ideig csak az volt jól dokumentált jelenség, hogy a versengésbeli győzelem esetén nő a tesztoszteronszint, míg a vesztesek esetében csökken.¹¹ Ez az evolúciós diszciplína képviselői szerint adaptív válasz lehet, hiszen a győztest felkészíti az újabb kihívásokra, a vesztest pedig visszavonulásra készíteti.¹² Mehta és Joseph ehhez képest egy bonyolultabb összefüggésre mutattak rá, amely felhívja a figyelmet arra, hogy a vesztesre nemcsak a tesztoszteroncsökkenés és visszavonulás lehet a válasz, hanem a vesztes utáni tesztoszteronszint változás bejósolja, hogy ki az, aki tovább képes/akarja folytatni a „küzdelmet”, és ki az, aki feladja.¹³ Azt találták, hogy az a vesztes férfi, akinek a tesztoszteronszintje (T-szintje) növekszik a vesztes után folytatni akarja a versengést, nem adja fel, és a folytatást a győzelemmel és a jutalom lehetséges megszerzésével társítja. Az a vesztes férfi viszont, akinek lecsökken a tesztoszteronszintje a vesztes hatására, elveszíti a küzdőszellemét, leáll, „feladja”, mert a további versengést a büntetéssel/vesztéssel társítja. Mindez pedig összefügg a kortizolszinttel. Akiknek magas a kortizolszintje (vagyis magasabb szorongással vagy stresszel indulnak neki a versengésnek), azoknak inkább esik a T-szintjük vesztes után és így valószínűbb, hogy nem folytatják, hanem feladják a küzdelmet. Akik viszont alacsonyabb kortizolszintről indulnak (vagyis kevesebb szorongással és stresszel), azoknak emelkedik a T-szintjük vesztes után és

⁷ Uo.

⁸ DENSON–MEHTA–HO TAN 2012

⁹ ARCHER 2006.

¹⁰ MEHTA–JOSEPH 2010.

¹¹ JIMÉNEZ–AGUILAR–ALVERO–CRUZ 2012.

¹² BEREZKEI 2003.

¹³ MEHTA–JOSEPH 2006.

folytatni akarják, nem adják fel a küzdelmet. Ez egyben hozzájárulhat ahhoz, hogy a veszttel ne veszítsenek státuszt, hiszen azt kommunikálják a környezetüknek, hogy a kialakult helyzetet nem tekintik véglegesnek.

A versengés során mutatott hormon-viselkedés mintázatokat hosszú időn keresztül intenzíven leginkább csak férfiak esetén vizsgálták a kutatók, a női hormonszint-változásokkal kapcsolatos érdeklődés csupán az utóbbi egy évtizedben nőtt meg. Ennek köszönhetően ma sincs igazán kikristályosodott képünk arról, hogy a nők versengését pontosan milyen hormonális változások kísérik, ill., hogy a férfiaknál megfigyelt mintázatok mennyiben általánosíthatóak a másik nemre is, mindenesetre a versengés megkezdése előtt és a versengés során a nők tesztoszteronszintje is nő.¹⁴

A győzelem és vesztes feldolgozását befolyásoló pszichológiai tényezők

A győzelemhez és a veszteshez fűződő viszonyt számos egyéni, személyiségbeli és pszichodinamikus faktor határozza meg. Az emberek nyilvánvalóan különböznek abban, hogy mekkora jelentőséget tulajdonítanak általában a győzelemnek és a vesztesnek és abban, hogy a versengésnek melyik vonatkozása, a győzelem vagy a vesztes van a versengéseik fókuszában. Nicholls szerint egy személynek két különböző célja lehet, amikor valamilyen teljesítményhelyzetbe kerül: én-re irányuló (másoknál jobbnak lenni, vagyis győzni) és a feladatra irányuló (a feladatot jól megoldani).¹⁵ Az, hogy melyik célra irányul a figyelem, többek között az határozza meg, hogy egy személy miként értelmezi a sikert (győzelmet) és a kudarcot (vesztést). Azok az egyének, akiknek nagyon nagy a győzelemre irányuló szükségletük, a versengési teljesítményhelyzeteket inkább énre irányulóan értelmezik. Griffin-Pierson ugyancsak kétféle versengést különített el: az interperszonális és a célra irányulót. Az interperszonális versengés esetében a cél a másik legyőzése és a felsőbbrendűség bizonyítása.¹⁶ A célra irányuló versengés esetében a cél a kiválóság, a magas teljesítmény elérése. Az egyik esetében a győzelem van a fókuszban, a másik esetben a magas teljesítmény.

Tassi és Schneider ugyancsak különbséget tettek kétféle versengési mótvum között: a feladatra irányuló és a másokra irányuló között.¹⁷ Az egyik

¹⁴ EDWARDS-KURLANDER 2010.

¹⁵ NICHOLLS 1989.

¹⁶ GRIFFIN-PIERSON 1990.

¹⁷ TASSI-SCHNEIDER 1997.

esetben a versengés funkciója az, hogy elősegítse a feladat minél jobb megoldását, ez a feladat-irányultságú versengés, a másik esetben viszont a versengést a társas összehasonlítás motiválja és a figyelem nem elsősorban a feladatmegoldásra, hanem a másik legyőzésére irányul. Azt vizsgálták, hogy ez a kétféle késztetés miként hat a riválisok közötti kapcsolatra. Ha a versengést az motiválja, hogy valaki a másikon túltegyen, egészen pontosan a másikat legyőzze, az sokkal több konfliktus okoz a riválisok között, mint ha a cél az, hogy egy adott dologban a lehető legjobb eredményt érje el valaki a riválissal való versengés, mint eszköz segítségével. Ez utóbbi jól összeegyeztethető a barátsággal.

Karen Horney „A neurotikus személy napjainkban” című könyvében azt a kényszeresen versengő, narcisztikus személyiséget írja le, aki minden esetben és bármilyen áron győzni akar, mert az énképe folyamatos megerősítésre szorul.¹⁸ Rendkívül érzékeny a kudarcra és a frusztrációra, és ha vereséget szenved, akkor haraggal és agresszióval reagál. Ryckman és munkatársai Horney leírására alapozták a hiperversengő személyiség leírását, akinek ellenállhatatlan szükséglete van arra, hogy bármely területen, bármely szituációban, bármely kapcsolatban versengjen, és bármilyen áron nyerjen, ezzel fenntartva saját önértékelését.¹⁹ Ha a hiperversengő személynek nem sikerül a győzelmet a saját erőforrásaira támaszkodva elérni, akkor manipuláció, agresszivitás, bosszú, kihasználás, a győztes lekicsinylése lehet jellemző rá. A hiperversengő személyiséggel szemben adaptívnek tartották a személyes fejlődésre koncentráló versengést, amelynek során nem a győzelem, hanem elsősorban a kompetencia, az önmegismerés és az önfejlődés áll a versengés középpontjában, és ezért az adott személy kevésbé narcisztikusan reagál a vesztesre is.²⁰

Karen Horney nemcsak a hiperversengő személyt írta le, hanem a versengést kerülő személyt is.²¹ Azt vallotta, hogy a két személyiség sok vonásában hasonló egymáshoz. A versengést kerülő személy Horney szerint nem azért kerül a versengést, mert nem versengő, hanem mert kontrollálja a nagyon is erős versengési késztetését. Erre azért van szükség, mert erősen fél attól, hogy – vagy azzal, hogy győz, vagy azzal, hogy veszít – elveszíti mások szeretetét vagy elfogadását. Specifikusan ezek a személyek attól félnek, hogy a sikeres versengés – vagyis a győzelem – miatt mások elutasítják őket. Ezért igyekeznek minden versengési helyzetet elkerülni,

¹⁸ HORNEY 2004.

¹⁹ RYCKMAN–HAMMER–KACZOR–GOLD 1990.

²⁰ RYCKMAN–KACZOR–GOLD 1996.

²¹ HORNEY 2004.

de ha mégis rákényszerülnek a versenyre, akkor igyekeznek nem győzni. De hasonlóképpen és hasonló okokból félnek a veszteségtől is. Ryckman és munkatársainak sikerült egy kérdőívvel azonosítaniuk is ezt a személyiségkonstellációt, és bizonyítaniuk, hogy érzelmi labilitással, sérülékenységgel jár együtt.²²

Kohut és Wolfe valamint Meeker a győzelemre és a veszteségre adott reakciókat az *önértékeléssel* hozták kapcsolatba. A stabil önértékelés és énkép véd a győzelemre és veszteségre adott túlzott érzelmi kilengésektől.²³ Hasonlóképpen az énhatékonyság érzés, vagyis az abba vetett hit, hogy az egyén képes valaminek a végrehajtására és képes egy meghatározott teljesítmény elérésére, jobb megküzdést eredményez a veszteséssel. Ezért, ha a vesztesek énhatékonyságát erősítik, akkor a vesztes hatására keményebben dolgoznak, hogy legközelebb győzni tudjanak.²⁴ Lane és munkatársai összekapcsolták az önbizalmat az énhatékonysággal.²⁵ A magas önbizalom magasabb *énhatékonyság érzéssel* jár együtt, mert a magas önbizalmú személyek beépítik a pozitív eseményeket és a győzelmet az énképükbe, de nem veszik figyelembe a negatív eseményeket, a vesztes, potenciálisan debilizáló hatásait, és így fenn tudják tartani a pozitív és megküzdő pszichológiai állapotukat. A magas önbizalom és énhatékonyság ezért bejósolja, hogy az illető, ha nehézségekkel szembesül a cél elérése során – például veszít - akkor mekkora erőfeszítést tesz arra, hogy ezeket leküzdje. Ezért alapvetően fontos, hogy az egyén a vesztes után is fenn tudja tartani az énhatékonyság érzését, mert az a problémafókuszú megküzdési stratégiákat erősíti, mint a problémamegoldás, a tervezés és a megnövelt erőfeszítés, szemben az érzelemlámpontú megküzdéssel, például a visszahúzóddással vagy a tagadással.²⁶

A sport területén központi fogalomként vált a „küzdőszellem” a („mental toughness”) és ennek a tulajdonságnak a birtoklása.²⁷ Természetesen ez a lélektani jelenség nem új, de a pszichológusok csak az utóbbi években különítették el, mint egy különálló és pszichometriailag is azonosítható jelenséget. A „mental toughness” lényege, hogy a versengő felek minden lehető megtesznek a győzelem és a kimagasló teljesítmény érdekében és le tudják győzni a külső-belső akadályokat. Olyan tulajdonságok és képességek sú-

²² RYCKMAN–THORNTON–GOLD 2009.

²³ KOHUT–WOLFE 1978; MEEKER 1990.

²⁴ BROWN–MALOUFF–SCHUTTE 2005.

²⁵ LANE–JONES–STEVENS 2002.

²⁶ FOLKMAN–LAZARUS 1985.

²⁷ SHEARD 2013.

rítménye, mint az önmagába vetett hit, a kitartás, az akaraterő, az elköteleződés, az erős motiváció, de leginkább a vesztes kezelésének a képessége: a jobbik fél elismerése, a vesztes felelősségének az elvállalása, a veszteséssel járó negatív érzelmek elviselése, a nem feladás, hanem a talpra állás képessége, „a győztes mentalitás”, vagyis extra motiváció és még nagyobb erővel zajló koncentrált küzdelem a győzelem érdekében.

A veszteséssel való megküzdésben számos a versengést jellemző tényezőnek és az adott vesztes kontextusának is szerepe van. A vesztes elfogadásában a versengéssel elnyerni kívánt erőforrás értéke, vagyis a *cél fontossága* az egyik legfontosabb befolyásoló tényező.²⁸ Minél nagyobb fontosságú dolgot veszítettünk el, minél nagyobbak a praktikus következmények, annál nagyobb a vesztes jelentősége is. Még akkor is, ha az áhított erőforrás örökre elveszett, a feldolgozást megkönnyíti, ha az illetőnek rendelkezésére áll más lehetőség is.

Nehéz elfogadni a veszteséget akkor is, ha a vesztes nem tud eltávolodni, hanem *kénytelen benne maradni abban a miliőben*, kontextusban, amelyben a vesztes történt. Gilbert és Allan azt találták, hogy a csapda-érzés, az hogy az illető nem képes kikerülni a kapcsolatból, erősen korrelál a depresszióval.²⁹

A vesztes hatása attól is függ, hogy *milyen gyakorisággal* éli azt meg az egyén. A vesztes lehet motiváló, ha nem gyakran történik, de ha valaki mindig vesztes, akkor az a motivációt csökkenti.³⁰

Fontos szerepe van a győzelem és vesztes értékelésében és feldolgozásában az előre elgondolt *esélyeknek*. A társas összehasonlítás teszi lehetővé, hogy a versengő felek megítéljék, érdemes-e valamilyen versengésbe belezdeni: van-e esély a győzelemre. Ezt a kiértékelést általában nagyon gyorsan, gyakran első látásra végezzük el.³¹

A győzelem és vesztes emocionális következményei

A győzelem és vesztes az énképpel szorosan összefüggő élmények, ezért az általuk kiváltott érzelmek ún. éntudatos érzelmek.³² Éntudatos érzelmek például a büszkeség, a szégyen, a bűntudat vagy a zavar/zavarban levés (embarrassment). Ezek az érzelmek abból származnak, hogy az illető sze-

²⁸ SLOMAN 2000.

²⁹ GILBERT–ALLAN 1998.

³⁰ DWECK–ELLIOTT 1984.

³¹ KALMA 1991.

³² TRACY–ROBINS 2007.

mély kiértékeli, hogy az adott szituáció, amiben van, miként viszonyul a céljaihoz és a társas környezet értékeihez. A büszkeség azt jelenti, hogy az egyén egy társasan értékes tettet hajtott végre, amelyért társas elismerést kap, és ez megnöveli az önfogadását. A szégyen azt jelenti, hogy az illető nem volt képes megfelelni a saját és a társas környezete elvárásainak, és ez lecsökkenti az önfogadását. A bűntudat azt jelenti, hogy az illető valami olyat tett, amit önmaga és a társas környezet helytelennek értékel. Lewis szerint a zavar érzése mások jelenlétében keletkezik, amikor valaki az akarata ellenére a figyelem középpontjába kerül.³³ De akkor is keletkezhet zavar, ha úgy érzi, ítélkeznek a viselkedése felett, és mások olyannak látják, amilyenek nem szeretne látszani. Ez mind a győztes, mind a vesztes megtörténhet. A zavar közvetlenül összefügghet az énképpel és az önbizalomvesztéssel is. Az is zavart válthat ki, amikor a figyelem középpontjába a pozitív értékelés miatt kerül valaki. Már a 15-18 hónaposoknál megfigyelték a „szerénynek maradni” szociális normájának működését.³⁴ Ez később a siker és a győzelem kapcsán is működésbe léphet, és a zavar érzését okozhatja.³⁵ Versengési helyzetekben a győzelemre való törekvés és a vesztes elkerülése ezeknek az éntudatos és énértékelő érzelmeknek az előrevetítésével, a bekövetkezésükért, vagy a bekövetkezésük elkerüléséért is folytatódhat.

Győzelem és vesztes, és a társas közeg reakciói

Harter a sikerre/győzelemre és a kudarcra/vesztésre adott reakciók komplexitását hangsúlyozta, amikor az érzelmi válaszok mellett a társas közeg reakcióira és szerepére is felhívta a figyelmet.³⁶ A társas közeg reakcióinak egyik lényeges vonatkozása a győztes viszonyulása a veszteshez, valamint a vesztes viszonyulása a győzteshez. Sloman szerint a vesztes elfogadásában a győztes és a vesztes közötti kapcsolat meghatározó szerepet játszik.³⁷ Ha például a győztes folyamatosan megszegényíti a vesztest, vagy szembeesíti vesztesével, akkor az haragot és ellenérzést kelt a vesztesben, és megnehezíti, hogy kialakuljon az „Önkéntelen Megadás Stratégiája”, s így a vesztes foglya marad egy reménytelen harcnak.

³³ LEWIS 1995.

³⁴ Uo.

³⁵ FÜLÖP 2009.

³⁶ HARTER 1999.

³⁷ SLOMAN 2000.

Bár a szakirodalom sokkal nagyobb figyelmet fordít a vesztes feldolgozására, a győzelmet éppúgy kezelni kell, mint a vesztest.³⁸ A győzelem és a pozitív eredményű társas összehasonlítás paradox módon vezethet negatív énképhez is, mert bár az egyén hatékonynak és kompetensnek érzi magát, de a győzelem azt is jelenti, hogy valaki veszített, vagyis kísérheti büntudat és a környezet elutasításától való félelem. Meeker „morális ambivalenciáról” beszél a győzelem esetén, vagyis az önértékelésnek az instrumentális mutatói (pl. kompetencia) növekedhetnek, de az expresszív dimenziója (pl. moralitás és emberi érték) csökkenthet.³⁹ A vesztes és a társas közeg negatív reakcióitól, irigységétől való félelem a győztest visszafogottságra készítheti és arra, hogy igyekezzen a vesztest megnyugtatni.⁴⁰ Először a csimpánzoknál jelenik meg az, hogy agresszió után a győztes fél igyekszik a szubordináns (vagyis vesztes felet) megnyugtatni, a vesztesrel való törődés tehát már a primátáknál is megtalálható.⁴¹

Sheard szerint az, hogy a győztes hogyan kezeli a győzelmét, legalább olyan fontos, mint az, hogy hogyan kezeli a vesztesét: miközben örül a saját győzelmének, tekintetbe veszi-e a vesztes érzelmeit is.⁴²

A társas közeg elutasításától való félelem az alapja a „sikerfélelemnek” is, amelyet Horner nők esetében azonosított.⁴³ Hoffman tényleges kapcsolatot is talált a versengés és a sikerfélelem között: vizsgálatai szerint azok a nők, akiket a sikerfélelem jellemezett, kevésbé versengők voltak.⁴⁴ Feather írta le az úgynevezett „*magas pipacs*” jelenséget. Eszerint ha egy magas teljesítményű egyén (a győztes) egy következő feladatban kudarcot vall, akkor arra a környezete (a vesztes) általában meglegedettséggel reagál.⁴⁵ Lockwood és Kunda írták le az úgynevezett „*szupersztár*” hatást.⁴⁶ Ez arra utal, amikor valaki egy olyan másik személy környezetében van, aki messze jobban teljesít nála. Az ilyen helyzet attól függően, hogy a „vesztes” milyen stratégiát alakít ki, hozzájárulhat a fejlődéséhez (asszimilációs hatás, igyekszik hasonlóná válni a szupersztárhoz), vagy ahhoz, hogy teljesen elveszítse a motivációját (kontraszthatás, a különbségek felnagyítása).⁴⁷

³⁸ BRIM 1992.

³⁹ MEEKER 1990.

⁴⁰ RUBEN 1980.

⁴¹ CSÁNYI 1999.

⁴² SHEARD 2013.

⁴³ HORNER 1968, 1972.

⁴⁴ HOFFMAN 1974.

⁴⁵ FEATHER 1989.

⁴⁶ LOCKWOOD–KUNDA 1997.

⁴⁷ L. még Fülöp 2010.

A győzelem és vesztes átélésének kulturális különbségei

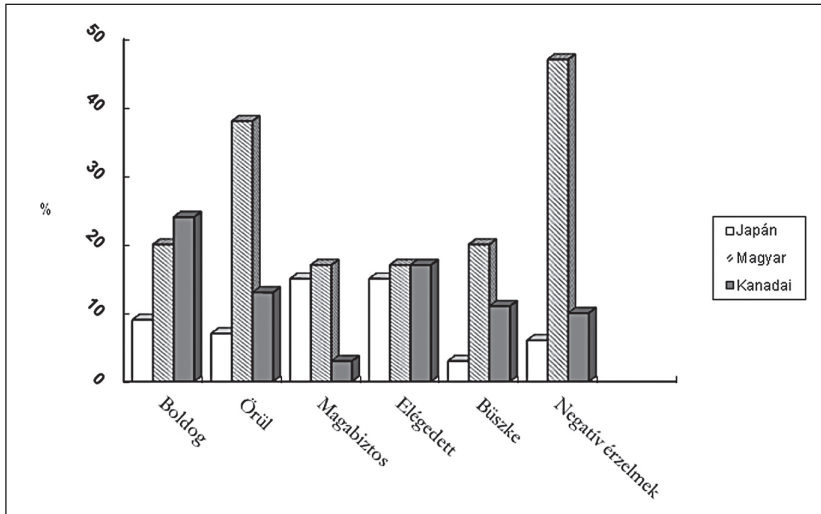
A győzelem és vesztes átélése különbözhet eltérő történelmi-politikai hagyományokkal rendelkező társadalmak esetében. Fülöp és Berkics magyar és angol középiskolások győzelemre és vesztesre adott reakcióit hasonlították össze.⁴⁸ A vizsgálatban nyílt kérdéses kérdőívet használtak, és a válaszokat tartalomelemeztek. A magyar serdülők fontosabbnak tartották a győzelmet, mint az angolok, ezzel összhangban a győzelem kapcsán több pozitív érzelmet (öröm, boldogság, elégedettség, büszkeség) említettek. A győzelem a magyar fiatalokat motiválja jobban, és ők említik gyakrabban, hogy a győzelem növeli az önbizalmukat. A vesztes kapcsán nem volt különbség az említett érzelmek arányában, de a jellegében igen. A magyar serdülők több deaktíváló érzelméről (szomorúság, depresszió) számoltak be, mint az angolok, akik ezzel szemben több aktíváló érzelmet említettek (csalódottság, frusztráció). Ezzel összhangban több magyar, mint angol serdülő számolt be vesztes esetén elbátortalanodásról, önbizalomvesztésről, önvádról, agresszióról és feladásról. Az eredmények azt tükrözték, hogy az angol fiatalok a győzelmet természetesebbnek tekintik, a veszteséssel viszont jobb megküzdési stratégiákkal rendelkeznek, mint a magyarok.

Fülöp magyar, kanadai és japán egyetemisták győzelemmel és veszteséssel kapcsolatos reakcióit hasonlította össze egy nyílt kérdéses, kvalitatív vizsgálat keretében.⁴⁹ A feltett kérdés az volt: „Mít jelent az ön számára a győzelem/vesztés, és hogyan reagál rá?” A kérdésre adott nyílt válaszokat tartalomelemzés és kategorizáció követte. Összhangban a magyar serdülők válaszaival, a magyar fiatal felnőttek is sokféle pozitív érzelméről számoltak be a győzelem kapcsán (például boldog, elégedett), ugyanakkor a résztvevők csaknem fele (47%) a pozitív mellett negatív érzelmeket is említett a győzelemmel kapcsolatban, amelyek legtöbbször a környezet negatív reakcióiról (pl. irigység, elutasítás) a győztes visszafogottságáról, szerénységéről, a győzelem feletti örömeinek eltitkolásáról számoltak be. Például: „*Szeretem, ha elismernek, de gyakran félek a következményektől.*” vagy „*Belső öröm tölt el, ugyanakkor nem érzem, hogy bármennyivel is több lennék a társaimnál, sőt ilyen esetben úgy érzem, hogy meg kell alázkodnom, ill. el kell rejtenem, hogy örülök, nehogy másokból irigységet vagy ellenszenvet váltsak ki.*” Ez a fajta reakció a japán és a kanadai mintában csak elenyésző mértékben jelentkezett. A három csoportban megjelenő győzelemmel kapcsolatos re-

⁴⁸ FÜLÖP-BERKICS 2003.

⁴⁹ FÜLÖP 2009.

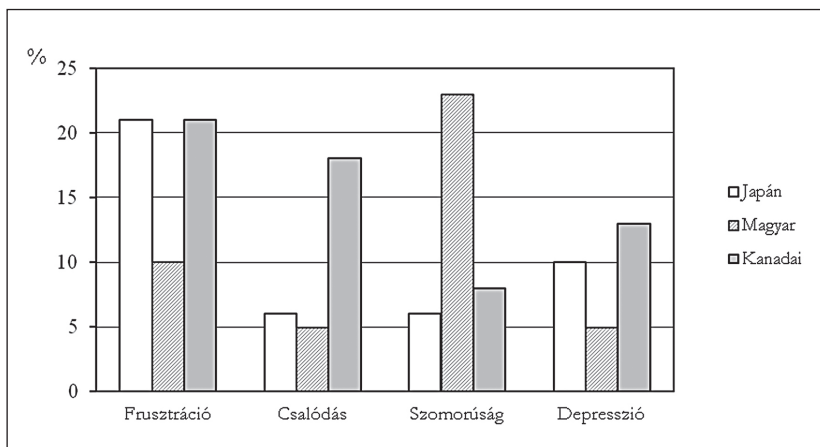
akciók egyértelműen különböző elképzelést mutatnak arról, hogy mit jelent győztesnek lenni (l. 1. ábra).

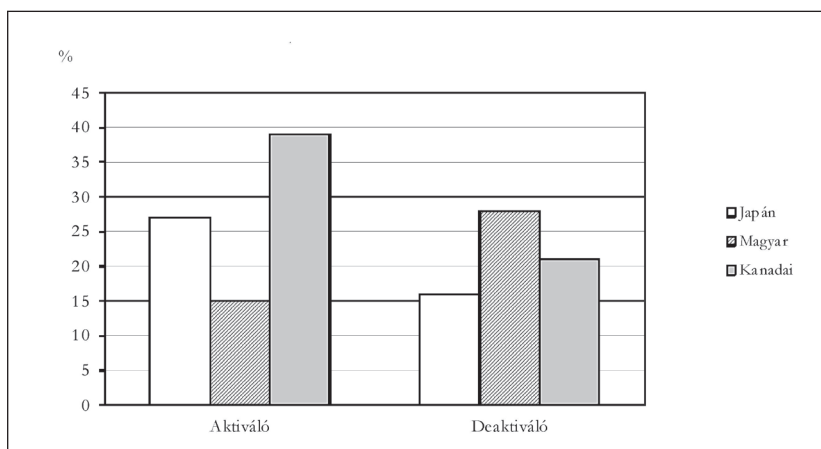
1. ábra. A győzelemhez fűződő érzelmek (Fülöp 2009.)

A veszteségek esetében a leggyakrabban említett érzelmi reakciók a frusztráció (harag önmagára, hogy nem nyert), csalódottság (jobb eredményt remélt, mint amit el tudott érni), a szomorúság és a depresszió voltak. Kizárólag abban az esetben sorolódott egy megnyilvánulás a depresszió kategóriájába, ha az illető maga használta a „depresszió” kifejezést, például „*depressziós vagyok*”, vagy olyan válaszelemeket írt, mint például hogy „*ez volt az utolsó szög a koporsómban*” stb. Az egyes csoportokban azonosított érzelmeket a 2. ábra mutatja.

Amikor a veszteségre adott érzelmi reakciókat aktiváló, vagyis energikus továbblépést lehetővé tevő (frusztráció, csalódottság), ill. deaktiváló, vagyis energiavesztést eredményező (szomorúság, depresszió) hatásuk szerint csoportosítottuk, akkor a magyar résztvevők több, a veszteség után megjelenő deaktiváló, mint aktiváló érzelmet említettek, míg a japánok és a kanadaiak esetében éppen az ellenkezője volt igaz, ők több, a veszteségekhez kötődő aktiváló, mint deaktiváló érzelmet soroltak fel (3. ábra). Ez a veszteséggel való sikeres megküzdés eltérő esélyét mutatja. Úgy tűnik, hogy a magyar kulturális minta szerint, ha valaki nyer, és ettől boldognak érzi magát, akkor jobb, ha ezt nem mutatja ki a szociális környezet felől érkező potenciális negatív

2. ábra. A veszteséhez fűződő érzelmek (Fülöp 2009.)

3. ábra. Aktiváló/deaktiváló érzelmek a veszteséssel kapcsolatban (Fülöp 2009.)

reakciók miatt, és ha valaki veszít, az kevesebb hatékony megküzdési stratégiával rendelkezik ahhoz, hogy talpra álljon és folytassa.

A győzelemre és veszteségre adott reakciók elemzése alapján a japán válaszadók közel 40%-nak elmondása szerint a veszteség motiválja őket. Sokkal kevésbé jelent meg az, hogy a veszteség hatására elvesztik az önbizalmukat, vagy depressziósnak érzik magukat, amely a magyar válaszadókra inkább jellemző volt. A veszteség azt jelzi, hogy szükség és lehetőség van a tanu-

lásra és a fejlődésre. A vesztes arról informálja a vesztest, hogy még van mit tennie. Egy példa a japán válaszra: *„Még több erőfeszítést fogok tenni, és megpróbálok legközelebb a lehető legjobban teljesíteni, hogy a versengés ne végződjön számomra negatív összehasonlítással.”* Ezek a típusú válaszok megjelennek a kanadai és a magyar válaszadók esetében is, a három csoport közötti különbség azonban szignifikánsak bizonyult azt illetően, hogy az egyes kultúrákhoz tartozók mennyire képesek a győzelemmel és a veszteséssel való konstruktív megküzdésre.⁵⁰

Magyar egyetemisták győzelemmel és veszteséssel való megküzdése

A pszichológiai szakirodalom Fülöp és Berkics középiskolásokkal végzett kutatása előtt nem vizsgálta elmélyültebben és szisztematikusan, hogy a győzelemre és a veszteségre milyen érzelmi és viselkedési válaszmintázatok lehetségesek, ezek egymással milyen összefüggésben állnak, ill. azt, hogy a különböző győzelemre és a veszteségre adott reakciómintázatok alkotnak-e egymástól eltérő megküzdési módokat. Az itt bemutatott kutatás egyetemistákkal történt.⁵¹

A 18-29 éves korig terjedő időszakot a felnőttkor küszöbének (emerging adulthood) nevezik. Arnett írta le először az *American Psychologist* hasábjain ezt a serdülőkortól és a fiatal felnőttkortól is elkülönített fejlődési periódust.⁵² Ebben az életkori időszakban a modern társadalmak fiataljainak élete drámaian megváltozott. Nem lépnek még házasságra, nem vállalnak gyereket, hanem ezeket az életkori feladatokat elhalasztva saját szakmai céljaikat és lehetőségeiket fedezik fel. Arnett szerint ennek az életszakasznak öt fő jellemzője van: az identitásexploráció, az instabilitás, az önmagára-centrálás, a köztes állapotban levés érzése, és a lehetőségek kora.⁵³ A felsőoktatásban részt vevő egyetemisták tipikus felnőttkor küszöbén lévő fiatalok. Már sokkal kisebb az életükben a szülői kontroll szerepe, de még nem kell teljes mértékben eltartaniuk magukat, és nem kezdték meg a teljes idejű munkavállalást. Ebben az időszakban – hasonlóan a serdülőkorhoz – nagy jelentősége lehet a társas összehasonlítás és a versengésbeli győzelmek és veszteségek során az énrre vonatkozó következtetéseknek. Ebben az életszakaszban kell felkészülni a munkába állásra és arra, hogy a munkaerő-piaci versenyben megfelelő

⁵⁰ FÜLÖP 2009.

⁵¹ FÜLÖP–BERKICS 2007.

⁵² ARNETT 2000.

⁵³ ARNETT 2004.

álláshoz jussanak, és a munkahelyi versengésekben is megfelelő versengési készségekkel helyt tudjanak állni. Ebben jelentős szerepet játszhatnak a győzelemmel és veszteséssel kapcsolatos adaptív megküzdési mintázatok.

A kutatásban zárt-kérdéses kérdőívet alkalmaztunk, amely a versengési motivációra, a győzelemmel és a veszteséssel járó érzelmekre, a társas környezet győzelemre adott reakcióira, a győzelem és a veszteség utáni viselkedésre és a rivális szerepére kérdezett rá. A kutatás során faktoranalízissel, korrelációs analízissel, variancia-analízissel sikerült azonosítanunk mind a győzelemre, mind a veszteségre vonatkozóan lehetséges, egymástól kvalitatívan különböző érzelmi és viselkedési reakciómintázatokat, valamint ezeknek az összefüggéseit.

A kérdőívet 302 fő töltötte ki, közülük 111 fő (38%) volt férfi, 178 fő (62%) pedig nő (14 főnél hiányzik ez az adat). Életkorukat tekintve 19 és 34 év közötti fiatal felnőttek voltak a résztvevők, átlagéletkoruk 22,5 év volt. A résztvevők mindegyike egyetemi hallgató volt.

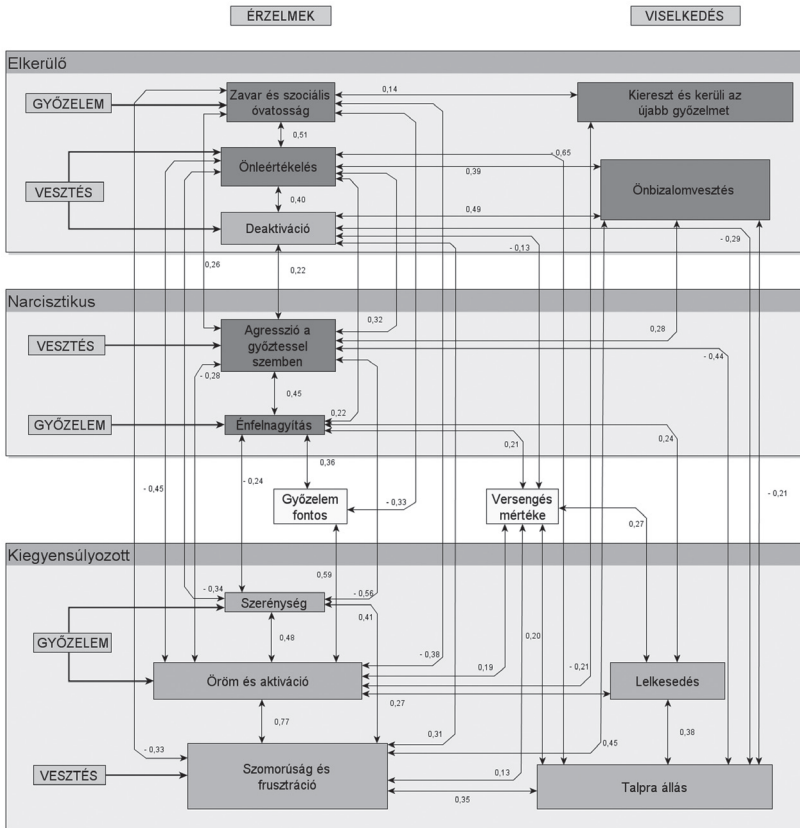
A győzelemmel kapcsolatban négyféle érzelmireakció-mintázatot tudtunk azonosítani. Három pozitív viszonyban állt a győzelemmel: az *Öröm és aktiváció* (pl. büszke, boldog, feldobott, jól érzi magát, elégedett), az *Érfelnagyítás* (pl. hatalom, legjobb, több másoknál) és a *Szerénység* (pl. szerény marad, nem bízza el magát), valamint szintén egy, a győzelemmel negatív viszonyt kifejező mintázatot találtunk a *Zavar és szociális óvatosságot* (pl. zavarba jön, fél, hogy nem szeretik, meglepődik, bűntudat).

A veszteséssel kapcsolatban szintén négyféle érzelmireakció-mintázatot azonosítottunk az *Önleértékelést* (pl. rossz ember, hülyének érzi magát, fél, hogy nem szeretik, bűntudat, lenézett), a *Szomorúság és frusztrációt* (pl. szomorú, utál veszteni, boldogtalan, csalódott, haragszik magára), az *Agressziót a győztesrel szemben* (pl. bosszút akar, haragszik a győztesre, irigy, gyűlöli a győztest) és a *Deaktivációt* (pl. gyenge, fáradt, tehetetlen).

A viselkedési reakciók tekintetében a győzelemmel kapcsolatban a *Lelkededés* (pl. Igyekszem magam még jobbá tenni; Új célokat állítok fel; Legközelebb is megpróbálok győzni) faktora emelkedett ki. Veszteség esetén a *Talpra állás és fejlődés* (pl. Igyekszem magam jobbá tenni; Eltökélem, hogy legközelebb nyerni fogok; Elfogadom a veszteséget és megpróbálok tanulni belőle) és az *Önbizalomvesztés* faktorát azonosítottuk.

A győzelem érzelmi mintázatai és a veszteség érzelmi mintázatai jól érzelmezhető kapcsolatban álltak egymással másrészt a győzelmet és a veszteséget követő viselkedési tendenciákkal, és együttesen alkották a győzelemmel és a veszteséssel való megküzdés adaptívabb és kevésbé adaptív mintázatait (l. 4. ábra).

4. ábra. A győzelemre és a vesztesre adott érzelmi és viselkedési reakciók mintázatai magyar egyetemisták körében⁵⁴

- Az érzelmek szintjén a győzelemmel kapcsolatos **Öröm és aktiváció** – amely a győzelem után energikus továbblépést eredményez – a leginkább a vesztesből talpra álló és továbbfejlődésre készülő **Szomorúság és frusztrációval** mutatott erős együtt járást. A győzelemmel kapcsolatos narcisztikus **Énfelnagyítás** legerősebben a vesztes **Győztes szembeni agressziójával** járt együtt. A győzelemmel kapcsolatos **Zavar és szociális óvatosság**, vesztes **Önleértékeléssel** járt együtt. (l. 4. ábra).

⁵⁴ Az ábrán a nyilak a szignifikáns korrelációkat mutatják. A nyilakhoz rendelt számok a korreláció mértékét mutatják, a negatív előjel a negatív korrelációkat jelöli.

- Az érzelmi reakciómintázatok meghatározott együtt járásokat mutatnak a viselkedéses reakciómintázatokkal. A győzelemmel kapcsolatos *Öröm és aktiváció* és az *Énfelnagyítás a Lelkesedéssel* korrelált pozitívan, vagyis az újabb célok és győzelmek aktív keresésével. A *Zavar és társas óvatosság a győzelem utáni kieresztéssel* és a *további győzelmek elkerülésével*. A vesztéssel kapcsolatos *Szomorúság és frusztráció* együtt járt a *Talpra állás és fejlődéssel, az Agresszió a győztessele szemben* és az *Önleértékelés* ezzel szemben az *Önbizalomvesztéssel*.
- A viselkedéses mintázatok ugyancsak meghatározott együtt járásokat mutattak: a győzelemmel kapcsolatos *Lelkesedés* pozitív együtt járásban volt a vesztes esetén a *Talpra állással*, míg a vesztesre adott *Önbizalomvesztés* ellentétes kapcsolatban volt a *Talpra állással*.
- A *személyes versengési motiváció* és a *győzelem fontossága* leginkább a győzelem és a vesztes *adaptív kezelésével* mutatott különböző erősségű pozitív együttjárást (*Öröm és aktiváció* és *Lelkesedés* győzelem esetén és *Szomorúság és frusztráció*, valamint *Talpra állás* vesztes esetén) (l. 4. ábra).

Ezen összefüggések alapján az egyetemista csoportban lehetőség nyílt megkülönböztetni a versengés leginkább adaptívnek tekintett érzelmi-viselkedéses-társas mintázatát, a *kiegyensúlyozott versengést*, valamint két kevésbé adaptív mintázatot a *narcisztikus versengést* és az *elkerülő versengést*.

A *kiegyensúlyozott versengő* pozitív attitűddel rendelkezik a versengés és a győzelem iránt is, örül neki és büszke rá, de nem reagál rá narcisztikus énfelnagyítással, hanem inkább szerénységgel. A győzelmet nem végpontnak, hanem az újabb kihívásokkal való szembenézés örömteli kiindulópontjának tekinti. Vesztes esetén szomorú és frusztrált, önmagára von le következtetést, csökken az önbizalma, de nem adja fel a további küzdelmet és talpra áll. A társas környezettel és a riválissal nem alakít negatív és ellenséges viszonyt.

A *narcisztikus* ugyancsak szeret versengeni és legfőképpen győzni, a győzelem lelkesíti. Versengésének a középpontjában az énje áll: felnagyítása győzelem és védelme vesztes esetén. A vesztes erősen lecsökkenti az önértékelését és önbizalmát és ez haragot, sőt gyűlöletet vált ki benne azzal szemben, aki ezt okozta, vagyis a győztessele szemben. Nem tudja konstruktívan feldolgozni a vesztesést, nem tud belőle tanulni vagy talpra állni, és továbblépni. A riválissal ellenséges viszonyt alakít ki, győztesként agresszíven lenéz a vesztessele, vesztesként agresszíven haragos a győztessele.

Az *elkerülő* versengő tart a győzelemtől és nem tud konstruktívan kijönni a vesztesézből sem. Mindkét esetben devalválja önmagát. Nem tudja beépíteni a pozitív visszajelzést, mert azt valójában negatív jelentéssel ruházza fel, amely társas megvetést és kivetést eredményezhet. A negatív visszajelzést viszont beépíti, lecsökkenti az önértékelését, és ebből nem is tud kijönni talpra állással és fejlődéssel. Ezért a negatív állapotért a győztest is okolhatja, és a riválisát, akinek köszönhetően ebbe a helyzetbe került, ellenségnek tekinti. Szemben a narcisztikus versengővel, akit nem befolyásol a társas környezet reakciója, és aki nem igyekszik sem az énfelnagyítását, sem az agresszióját tompítani, és kész az ellenséggel való küzdelemre, az elkerülő inkább szorong a környezet ellenséges reakciójától, és legyőzőjét, akinek köszönhetően butának, semminek stb. érzi magát, az ellenségének tekinti.

Megvizsgáltuk a nemi különbségeket is. A fiatal felnőtt, egyetemista férfiak és a fiatal felnőtt, egyetemista nők egyformán versengőnek bizonyultak. Ugyanakkor a győzelemmel és veszteséssel való adaptív megküzdés tekintetében találtunk különbségeket. A magyar egyetemista csoporttal végzett vizsgálat is megerősíti azt, hogy nem a versengés intenzitásában, hanem a versengés és győzelem és veszteség bizonyos folyamatjellemzőiben van különbség a férfiak és a nők között.⁵⁵ Az egyetemista lányok viszonya a győzelemmel konfliktusosabb, inkább jellemzi őket győzelemmel kapcsolatos *Zavar és szociális óvatosság*. Ez a reakció azt a félelmet fejezi ki, hogy a társas környezet negatívan reagál a világosan felismert és azonosított győztesre. A nők számára fontosabb a társas közeg elfogadása, és ha ezt a győzelem fenyegeti, akkor inkább elkerülni igyekeznek azt.⁵⁶ Ez egyrészt összhangban van a Horner és Hoffman által nők esetében leírt sikerfélelemmel,⁵⁷ másrészt azzal a számos vizsgálat által feltárt jellemzővel, hogy a nőkre inkább nem a nyílt, hanem az indirekt versengés jellemző.⁵⁸ Ha a versengési motivációjuk (győzelemigényük) nyílttá válik, akkor az zavart és szégyent okoz. A felnőttkor küszöbén álló fiatal férfiak ezzel szemben inkább törekszenek arra, hogy egy győzelmet újabb győzelmek kövessenek. Ez összhangban van azokkal az evolúciós pszichológiai kutatásokkal, amelyek szerint a fiatal és még nőtlen férfiakra a nyílt és domináns státuszra törekvő versengés jellemző.⁵⁹

⁵⁵ CASHDAN 1998; CAMPBELL 2004; BOOTH–NOLEN 2012.

⁵⁶ CAMPBELL 1993.

⁵⁷ HORNER 1968, 1972; HOFFMAN 1974.

⁵⁸ UNDERWOOD 2003.

⁵⁹ WILSON–DALY 1985; GYURIS 2010.

A fiatal nők nehezebben küzdenek meg a veszttel is. Veszttés esetén többek között jellemzőbb rájuk a *sírás*,⁶⁰ az *Önleértékelés* érzése, a *Deaktiváció* és az *Önbizalomvesztés*, mint a fiatal férfiakra. Ezt a különbséget felerősítheti az, hogy a nők esetében mind a győzelemmel, mind a veszttel kapcsolatos érzelmek tovább tartanak, mint férfiak esetében. Campbell szerint a férfiak különösen érzékenyek arra, ha vesztesek, ezért erősebben törekszenek a veszttésből való talpra állásra.⁶¹ Hasonlóképpen Fischer és Rodriguez-Mosquera úgy vélekednek, hogy a férfiak nem engedik közel a veszttést annyira magukhoz, hogy az énjüket ténylegesen fenyegetni tudja.⁶² A fiatal nőkkel kapcsolatos eredmények ugyanakkor összhangban vannak Archard vizsgálatának az eredményeivel, mely szerint a vezető pozícióban lévő serdülő lányok erősen versengők mind a tanulmányaikban, mind a sportban, de könnyen veszítik el az önbizalmukat és vonják kétségbe képességeiket versengésbeli kudarc esetén.⁶³

Megvizsgáltuk, hogy van-e különbség a győzelemmel és veszttéssel való megküzdés és az egyetem helye, ill. a születési/lakóhely szerint. Hasonlóan a nemi különbségekhez, nem a versengés személyes mértékében, hanem a győzelemmel és a veszttéssel kapcsolatos megküzdési mód jellegzetességeiben találtunk szignifikáns különbségeket az egyetem, ill. a születési hely szerint. A Budapesten egyetemi tanulmányokat folytató fiatalok esetében inkább jellemzőnek találtuk a legadaptívabb győzelemmel és veszttéssel való megküzdési mintázatot, vagyis a győzelemmel kapcsolatos *Örömet és aktivációt*, és a *Szerénységet*, valamint a veszttésre adott *Szomorúságot és frusztrációt*. Számukra fontosabb a győzelem, *újabb és újabb győzelmekre* törekszenek, a győzelem inkább *energizálja* őket és inkább állítanak fel *új célokat* utána, de a veszttés esetén is jellemzőbb rájuk a *Talpra állás és fejlődés*. A vidéken tanuló diákokra inkább jellemző volt a győzelemmel kapcsolatos *Zavar és szociális óvatosság* és a veszttéssel kapcsolatos *Önleértékelés és alsóbbrendűség érzés*. A vidéken tanuló diákok inkább tekintik a riválist *ösztönzőnek* és *ellenségnek* is.

A születési hely szerint nem volt ekkora a különbség, de a budapesti születésű diákok inkább *jól érzik magukat* győzelem esetén, mint a vidéken születettek, a vidéki születésűek pedig inkább *szomorúak* és érznek *bűntudatot*, mint a Budapesten születettek. Veszttés esetén a Budapesten született diákokra jellemzőbb az *Önbizalomvesztés*, a vidéken született diákokra jellemzőbb az *Agresszió a győzttessel szemben* és a rivális *ellenségnek* tekintése.

⁶⁰ VINGERHOETS-SCHEIRS 2000.

⁶¹ CAMPBELL 1993.

⁶² FISCHER-RODRIGUEZ-MOSQUERA 2001.

⁶³ ARCHARD 2012.

A születési hely és a tanulmányok helye összehasonlításában eredményeink alapján úgy tűnik, hogy a korai szocializáció színtere – főváros vagy vidék – kevésbé játszik szerepet a versengéshez fűződő viszony és a győzelemmel és a veszteséssel való megküzdés formálásában, mint a tanulmányok helye. Azok a diákok, akik Budapesten folytatják egyetemi tanulmányaikat, függetlenül attól, hogy a fővárosban vagy vidéken születtek, adaptívabb megküzdési mintázatot mutatnak mind a győzelemmel, mind a veszteséssel. Ez felveti a kérdést, hogy a győzelemmel és veszteséssel kapcsolatos megküzdési mintázatok mennyire a személyiségfejlődés során kialakult személyiségtulajdonságok, mint arra számos kutatás utal,⁶⁴ és mennyire alakulnak és alakíthatóak a társas környezet és a kulturális közeg hatására, akár serdülőkor után is. A felnőttkor küszöbe Arnett szerint még egy átmeneti időszak az identitásalakulás szempontjából.⁶⁵ A kérdés az, hogy a győzelemmel és a veszteséssel való megküzdés mennyire tekinthető olyan társas készségnek, amely tanulható és tanítható ebben az életkorban. Csukonyi és Münnich debreceni egyetemistákkal végzett vizsgálatában a versengő individualizmus mértéke változott évfolyamonként és egyetemi szakonként.⁶⁶ A mi esetünkben a versengés mértékében nem volt különbség a budapesti és vidéki egyetemisták között, de volt különbség a győzelem és veszteséssel való megküzdés mintázatában. Természetesen további célzott vizsgálatokra van szükség ahhoz, hogy ezt a jelen vizsgálatban mutatkozó különbséget nagyobb, esetleg a budapesti és vidéki egyetemista ifjúságot vizsgáló reprezentatív vizsgálatban igazolni lehessen.

Ahogy az a jelen fejezet elején írtuk a versengés jelen van az élet minden területén. A győzelem és veszteséssel meg tapasztalását senki sem tudja elkerülni, még azok sem, akik igyekeznek a versengő helyzeteket magukat elkerülni. Ezért nagyon lényeges, hogy az egyén milyen személyes kapacitással és készségekkel bír a győztes és vesztes helyzetek kezelésével kapcsolatban. A győzelem és veszteséssel adaptív és kevésbé adaptív mintázatainak a feltárása hozzájárulhat ahhoz, hogy ezeknek a mintázatoknak az alakulásában és alakításában az egyén, a család, az intézmények és az egész társadalom tudatosabban vegyen részt.

⁶⁴ Pl. RYCKMAN–HAMMER–KACZOR–GOLD 1990; RYCKMAN–KACZOR–GOLD 1996; RYCKMAN–THORNTON–GOLD 2009.

⁶⁵ ARNETT 2000, 2004.

⁶⁶ CSUKONYI–MÜNNICH 2002.

Rövidítések

- ARCHARD 2012 ARCHARD, Nicole: Adolescent girls and leadership: The impact of confidence, competition, and failure. *International Journal of Adolescence and Youth* 17(4) (2012) 189-203.
- ARCHER 2006 ARCHER, John: Testosterone and human aggression: an evaluation of the challenge hypothesis. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews* 30(3) (2006) 319-345.
- ARNETT 2000 ARNETT, Jeffrey: Emerging adulthood. A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist* 55(5) (2000) 469-480.
- ARNETT 2004 ARNETT, Jeffrey: *Emerging adulthood: The winding road from late teens through the twenties*. Oxford, 2004.
- BERECZKEI 2003 BERECZKEI Tamás: *Evolúciós pszichológia*. Bp., 2003.
- BOOTH-NOLEN 2012 BOOTH, Alison-NOLEN, Patrick: Choosing to compete: How different are girls and boys? *Journal of Economic Behavior and Organization* 81 (2012) 542-555.
- BRIM 1992 BRIM, Gilbert: *Ambition*. New York, 1992.
- BROWN-MALOUFF-SCHUTTE 2005 BROWN, Lisa J.-MALOUFF, John-SCHUTTE, Nicola S.: The effectiveness of a self-efficacy intervention for helping adolescents cope with sport -competition loss. *Journal of Sport Behavior* 28(2) (2005) 136-151.
- CAMPBELL 1993 CAMPBELL, Anne: *Out of control. Men, women, and aggression*, London, 1993.
- CAMPBELL 2004 CAMPBELL, Anne: Female competition: causes, constrains, content and contexts. *The Journal of Sex Research* 41(1) (2004) 16-25.
- CASHDAN 1998 CASHDAN, Elizabeth: Are men more competitive than women? *British Journal of Social Psychology* 34 (1998) 213-229.
- CSÁNYI 1994 CSÁNYI Vilmos: Evolúciós örökségünk a versengés. In: *Viselkedés, gondolkodás, társadalom: etológiai megközelítés*. Bp., 1994. 206-224.
- CSÁNYI 1999 CSÁNYI Vilmos: *Az emberi természet*. Bp., 1999.
- CSUKONYI-MÜNNICH 2002 CSUKONYI Csilla-MÜNNICH Ákos: Társas viszonyok az egyetemen. In: *A jövő vezetőinek jelene: Az egyetemi diákság karrierépítési komponenseinek lélektani háttere*. Szerk. Münnich Ákos. Bp., 2002. 133-153.
- DENSON-MEHTA-HO TAN 2012 DENSON, Thomas F.-MEHTA, Pranjali H.-HO TAN, Daniela: Endogenous testosterone and cortisol jointly influence reactive aggression in women. In: *Psychoneuroendocrinology* (2012). Letöltve: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0306453012002521>

- DWECK–ELLIOTT 1984 DWECK, Carol Susan–ELLIOTT, Elaine: Achievement motivation. In *Social development: Carmachiel's manual of child psychology*. Ed. Hetherington, Melanie. New York, 1984. 643–691.
- EDWARDS–KURLANDER 2010 EDWARDS, David A.–KURLANDER, Lauren S.: Women's intercollegiate volleyball and tennis: Effects of warm-up, competition, and practice on saliva levels of cortisol and testosterone. *Hormones and Behavior* 58(4) (2010) 606–613.
- FEATHER 1989 FEATHER, Norman: Attitudes towards the high achiever: the fall of the tall poppy. *Australian Journal of Psychology* 41(3) (1989) 239–267.
- FISCHER–RODRIGUEZ MOSQUERA 2001 FISCHER, Agneta–RODRIGUEZ MOSQUERA, Patricia: What concerns men? Women or other men? *Psychology, Evolution & Gender* 3(1) (2001) 5–25.
- FOLKMAN–LAZARUS 1985 FOLKMAN, Susan–LAZARUS, Richard: If it changes it must be a process: Study of emotions and coping during three stages of a college examination. *Journal of Personality and Social Psychology* 48(1) (1985) 150–170.
- FÜLÖP 2010 FÜLÖP Márta: A társas viselkedés szociálpszichológiája: a társas összehasonlítás. In: *A szociális kompetencia fejlesztésének elméleti és gyakorlati alapjai*. Szerk. Zsolnai Anikó–Kasik László. Bp., 2010. 48–77.
- FÜLÖP 2009 FÜLÖP Márta: Happy and unhappy competitors. What makes the difference? *Psychological Topics* 18(2) (2009) 345–367.
- FÜLÖP–BERKICS 2003 FÜLÖP Márta–BERKICS Mihály: Socialisation for coping with competition, winning and losing in two societies: Hungary and the UK. In: *A Europe of many cultures*. Ed. Ross, Alastair. London, 2003. 263–273.
- FÜLÖP–BERKICS 2007 FÜLÖP Márta–BERKICS Mihály: A győzelemmel és a veszteséssel való megküzdés mintázatai serdülőkorban. *Pszichológia* 27(3) (2007) 194–220.
- GILBERT–ALLAN 1998 GILBERT, Paul–ALLAN, Steven: The role of defeat and entrapment (arrested flight) in depression: An exploration of the evolutionary view. *Psychological Medicine* 28 (1998) 585–598.
- GRIFFIN–PIERSON 1990 GRIFFIN–PIERSON, Sharon: The Competitiveness Questionnaire: A measure of two components of competitiveness. *Measurement and Evaluation in Counseling and Development* 23(3) (1990) 108–115.
- GYURIS 2010 GYURIS Petra: Versengő nők –versengő férfiak az evolúciós pszichológia szempontjából. In: *Együttműködés – versengés*. Szerk. Rab Virág–Deák Anita. Bp., 2010.
- HARTER 1999 HARTER, Susan: *The construction of the self*. New York, 1999.
- HOFFMANN 1974 HOFFMAN, Lois: Fear of success in males and females: 1965–1971. *Journal of Consulting and Clinical Psychology* 42 (1974) 353–358.

- HORNER 1968 HORNER, Martina: Sex differences in achievement motivation and performance in competitive and noncompetitive situations. Doktori disszertáció. Ann Arbor, 1968.
- HORNER 1972 HORNER, Martina: Toward an understanding of achievement related conflicts in women. *Journal of Social Issues* 28 (1972) 157-175.
- HORNEY 2004 HORNEY, Karen: A neurotikus személy napjainkban. Bp., 2004.
- JIMÉNEZ-AGUILAR-ALVERO-CRUZ 2012 JIMÉNEZ, Manuel-AGUILAR, Raúl - ALVERO-CRUZ, José R.: Effects of victory and defeat on testosterone and cortisol response to competition: Evidence for same response patterns in men and women. *Psychoneuroendocrinology* 37(9) (2012) 1577-1581.
- KALMA 1991 KALMA, Akko: Hierarchisation and dominance assessment at first-glance. *European Journal of Social Psychology* 21 (1991) 165-181.
- KOHUT-WOLFE 1978 KOHUT, Heinz-WOLFE, Ernest S.: The disorders of the self and their treatment: An outline. *International Journal of Psychoanalysis* 59 (1978) 413-425.
- LANE-JONES-STEVENS 2002 LANE, Andrew M.-JONES, Liz-STEVENS, Metthew J.: Coping with failure: The effects of self-esteem and coping on changes in self-efficacy. *Journal of Sport Behavior* 25 (2002) 331-345.
- LEWIS 1995 LEWIS, Michael: Embarrassment: the emotion of self-exposure and evaluation. In: *Self-conscious emotions*. Eds. Tangney, June Price-Fischer, Kurt W. New York, 1995. 198-218.
- LOCKWOOD-KUNDA 1997 LOCKWOOD, Penelope-KUNDA, Ziva: Superstars and me: Predicting the impact of role models on the self. *Journal of Personality and Social Psychology* 73 (1997) 91-103.
- MEEKER 1990 MEEKER, Barbara Foley: Cooperation, competition, and self-esteem: aspects of winning and losing. *Human Relations* 43(3) (1990) 205-219.
- MEHTA-JOSEPHS 2006 MEHTA, Pranjal H.-JOSEPHS, Robert A.: Testosterone change after losing predicts the decision to compete again. *Hormones and Behavior* 50(5) (2006) 684-692.
- MEHTA-JOSEPHS 2010 MEHTA, Pranjal H.-JOSEPHS, Robert A.: Testosterone and cortisol jointly regulate dominance: Evidence for a dual-hormone hypothesis. *Hormones and Behavior* 58(5) (2010) 898-906.
- NICHOLLS 1989 NICHOLLS, John G.: *The competitive ethos and democratic education*. Cambridge MA, 1989.
- RUBEN 1980 RUBEN, Harvey: *Competing*. New York, 1980.
- RYCKMAN-HAMMER-KACZOR-GOLD 1990 RYCKMAN, Richard Mark-HAMMER, Max-KACZOR, Linda M.-GOLD, Joel A.: Construction of a Hypercompetitive Attitude Scale. *Journal of Personality Assessment* 55(3-4) (1990) 630-639.
- RYCKMAN-KACZOR-GOLD 1996 RYCKMAN, Richard Mark-KACZOR, Linda M. - GOLD, Joel A.: Construction of a Personal Development Competitive Attitude Scale. *Journal of Personality Assessment* 66(2) (1996) 374-385.

- RYCKMAN-THORNTON-RYCKMAN, Richard Mark-THORNTON, Michael Bill-GOLD, Joel GOLD 2009 A.: Assessing competition avoidance as a basic personality dimension. *Psychology* 143 (2009) 175-192.
- SHEARD 2013 SHEARD, Michael: *Mental toughness*. London, 2013.
- SLOMAN-GILBERT 2000 SLOMAN, LEON-GILBERT, Paul (Szerk.): *Subordination and defeat*. Mawah, 2000.
- SLOMAN 2000 SLOMAN, LEON: How the involuntary defeat strategy relates to depression. In: *Subordination and defeat*. Szerk. Sloman, Leon-Gilbert, Paul. Mawah, 2000. 47-70.
- TASSI-SCHNEIDER 1997 TASSI, Fulvio - SCHNEIDER, Barry H.: Task-oriented versus other-referenced competition: Differential implications for children's peer relations. *Journal of Applied Social Psychology* 27(17) (1997) 1557-1580.
- TRACY-MATSUMOTO 2008 TRACY, Jessica L.-MATSUMOTO, David: The spontaneous display of pride and shame: Evidence for biologically innate nonverbal displays. *Proceedings of the National Academy of Sciences* 105 (2008) 11655-11660.
- TRACY-ROBINS 2007 TRACY, Jessica L.-ROBINS, Richard W.: The self in self-conscious emotions. In *The self-conscious Emotions*. Eds. Tracy, Jessica L.-Robins, Richard W.-TANGNEY, June Price. New York, 2007. 1-20.
- UNDERWOOD 2003 UNDERWOOD, Marion: *Social aggression among girls*. New York, 2003.
- VINGERHOETS-SCHEIRS 2000 VINGERHOETS, Ad - SCHEIRS, Jan: Sex differences in crying: Empirical findings and possible explanations. In *Gender and emotion: Social psychological perspectives (Studies in emotion and social interaction, 2)*. Ed. Fischer, Agneta. Cambridge, 2000. 143-165.
- WILSON-DALY 1985 WILSON, Margo-DALY, Martin: Competitiveness, risk taking, and violence: The young male syndrome. *Ethology and Sociobiology* 6 (1985) 59-73.
- ZALLA-KOECHLIN-PIETRINI-BASSO-AQUINO-SIRINGU-GRAFMAN 2000 ZALLA, Tiziana-KOECHLIN, Etienne-PIETRINI, Pietro-BASSO, Gianpaolo-AQUINO, Patrick-SIRINGU, Angela-GRAFMAN, Jordan: Differential amygdala responses to winning and losing: a functional magnetic resonance imaging study in humans. *European Journal of Neuroscience* 12(5) (2000) 1764-1770.

É. Kiss Katalin
.....

Mit adhat a magyar nyelv és a magyar nyelvészet az általános nyelvészetnek?

What Can the Hungarian Language and the Hungarian Linguistics Give to the General Linguistics?

Many people firmly believe that statements concerning the Hungarian language are interesting only for Hungarian people. Actually, human language has several universal characteristic features which are more easily noticeable, observable and which are easier to study in the Hungarian language than in other Indo-European languages. In the general linguistic analysis of these languages, the characteristics of the Hungarian language have gained a major role. Among these phenomena, this study introduces some characteristic features. Firstly, it proves on the bases of the Hungarian language that definite and indefinite subject does not stand in the same position even in those languages like English which seemingly follows the subject-predicate sentence structure. Secondly, a large group of verbs allows only an indefinite subject which determines their syntactical behaviour in many respects. Thirdly, the meaning of an expression containing an n numeral in the natural language can be either “exactly n” or “at least n”. Hungarian language is able to indicate in the best way that the basic meaning of numerals is “at least n”. The “exactly n” meaning occurs only in focus position; it is the direct result of the focus meaning. General linguistics has come to the conclusion according to which the definition of general and indefinite pronouns depends on their place in the sentence structure. Hungarian language is able to prove this hypothesis.

Az általános nyelvészet számára minden nyelv egyformán fontos. Minden nyelvnek lehetnek olyan sajátosságai, melyekben könnyebben felismerhetők az emberi nyelvnek a felszíni megfigyelés számára gyakran rejtve maradó lényegi jegyei mint más nyelvekben. A magyar nyelvben is számos olyan tulajdonságot, összefüggést feltárt a magyar nyelvészet, mely később más nyelvek, például az angol leírásában, ill. az emberi nyelvek univerzális grammatikájának jellemzésében is fontosnak bizonyult.

Írásomban három olyan általános nyelvtani jelenséget, összefüggést tárgyalok, melyek felismerésében a magyar nyelvnek és a magyar nyelvészet-

nek kulcsszerepe volt. Először azt mutatom be, hogy a magyarban világos bizonyítékok tanúsítják a határozott és a határozatlan alany eltérő mondattani viselkedését, eltérő pozícióját. A magyarban talált bizonyítékok valójában az angolra is érvényesek, csak hatásuk kevésbé látványos; a magyar párhuzam nélkül nehezen vehetők észre. Ezzel kapcsolatban egy, az angolban szintén nehezen felismerhető sajátos viselkedésű igeosztályról: a létrejövést kifejező igeék osztályáról is szót ejtek. A második példa a számnévi jelzőt tartalmazó kifejezések értelmezésével kapcsolatos. Az ilyen kifejezések n számneve a természetes nyelvben hol 'pontosan n -t', hol 'legalább n -t' jelent. A szakirodalomban nincs egyetértés azzal kapcsolatban, hogy melyik a számnevek alapjelentése, és melyik a kontextus hatására előálló levezetett jelentés. A magyar mellett szolgáltat bizonyítékot, hogy egy n számnév jelentése a természetes nyelvben 'legalább n '. Végül azzal foglalkozom, milyen szerepet játszott a magyar a kvantorok (pl. *mindenki*, *legtöbb ember*) univerzális grammatikájának kidolgozásában. A generatív nyelvelmélet¹ spekulatív úton jutott arra a következtetésre, hogy a kvantorok értelmezése egy sajátos mondattani művelettel, az ún. kvantoremeléssel oldható meg. Ez a művelet az angolban és az ismertebb indo-európai nyelvekben virtuális művelet; a mondatösszetevők tényleges sorrendjét nem befolyásolja. A magyarban ezzel szemben a kvantoremelés ténylegesen is megfigyelhető: a mondattannak nem egy virtuális szakaszában, hanem a hangzó mondattanban megy végbe. Ezáltal a magyar empirikusan is alátámaszt egy elméleti feltevést.

A határozott és a határozatlan alany mondatszerkezeti helye

Brassai Sámuel² óta tudjuk, hogy a mondat grammatikai alanya (mellyel az ige egyezik számban és személyben) nem szükségszerűen azonos a mondat logikai alanyával: azzal, amiről a mondat szól. Ez utóbbit topiknak nevezi a szakirodalom. A kettő gyakran egybeesik; azonban a nem-specifikus határozatlan alany, melynek megnevezettje a mondat kimondásakor még nincs jelen a tárgysági univerzumban, nem topik szerepű; nem róla szól a mondat.³ Például:

(1) Született **egy gyerek**.

¹ MAY 1981.

² BRASSAI 1860, 1863–65.

³ Az olyan határozatlan alany, mely egy korábban megnevezett csoport valamelyik elemére utal vissza, specifikus határozatlan alany. Az ilyen alany topikálizálható. Például: (i) Megérkeztek a vendégek. **Egy vendég** kutyát is hozott magával.

A magyarban a topiknak van kitüntetett helye a mondatban; azt emeljük ki a logikai állítmány (másként komment) elé. Az (1) alatti mondat nem tartalmaz topikot, a (2) alatti azonban igen; benne a grammatikai alany egyszersmind topikként is funkcionál:

- (2) [**Ádám**] [1982-ben született]

A magyarhoz hasonló nyelveket, melyekben a mondat topikra és kommentre tagolódik, Li és Thompson⁴ általánosan használt felosztása szerint topik-priminens nyelveknek nevezik. Li és Thompson tipológiájában alany-prominens nyelvek is vannak: azokban a grammatikai alanyt emeljük ki minden esetben a grammatikai állítmány elé. Az ilyen nyelvekben az (1) és (2) alatti mondatok egyformán alany-állítmány szerkezetűek. Általános vélekedés szerint ilyen az angol is, azaz:

- (3) a. [**A baby**] [was born]
       egy gyerek született
       b. [**Adam**] [was born in 1982].
       Ádám született 1982-ben

Brassai Sámuel ezzel szemben azt állította, hogy minden nyelv mondat-szerkezete topikra és kommentre tagolódik; az angolban és a hozzá hasonló nyelvekben mindössze egy további megszorítás is érvényesül: topik csak a grammatikai alany lehet. Brassai Sámuel álláspontjából az következne, hogy a (3a) és (3b) alatti angol mondatoknak nem azonos a szerkezetük, hiszen a (3a) alatti mondat topik szerepre alkalmatlan nem-specifikus határozatlan alanya nem kerülhetett topikpozícióba; az állítmányi részen belül foglal helyet.

A magyarban számos egyértelmű tény bizonyítja, hogy a nem-specifikus határozatlan alany nem emelhető ki a kommentből; nem topikalizálható. A nem-specifikus határozatlan alany akkor is a kommenten belül áll, ha megelőzi az igét. Az alábbi mondatpárokban tehát az (a) és (b) mondatok alanya nem ugyanabban a szerkezeti pozícióban foglal helyet:

- (4) a. [A klóros víz] [belement a szemembe].
       b. [Klóros víz ment a szemembe].
       (5) a. [A vendégek] [szeretik ezt a szállodát].
       b. [Vendégek érkeztek].

⁴ LI-THOMPSON 1976.

A határozott és a nem-specifikus határozatlan alanyok eltérő pozícióját többek között az alábbi tények mutatják.

I. A magyarban a mondat kötelező főhangsúlya a komment élére kerül. Az (a) mondatok alanya a főhangsúlyos összetevő előtt áll; a (b) mondatok alanya viszont maga viseli a főhangsúlyt:

- (6) a. A klóros víz BELEment a szemembe.
 b. VÍZ ment a szemembe.
 (7) a. A vendégek SZERETIK ezt a szállodát.
 b. VENDÉGEK érkeztek.

II. Az olyan mondathatározók, melyek nem a mondatban leírt esemény vagy állapot valamely körülményét nevezik meg, hanem a beszélőnek az adott eseménnyel/állapottal kapcsolatos vélekedését fejezik ki, a topik előtt vagy után foglalnak helyet. A komment belsejébe azonban nem kerülhetnek; ennek megfelelően a nem-specifikus határozatlan alanyú mondatokban csak az alany előtt állhatnak (lásd a (8b) és (9b) alatti változatokat). Az alany mögé nem vihetők, amint ezt a helytelen (8c) és (9c) alatti példák tanúsítják. (A * jel az adott mondat helytelenségét mutatja).

- (8) a. A víz **sajnos** belement a szemembe.
 b. **Sajnos** víz ment a szemembe.
 c. *Víz **sajnos** ment a szemembe.
 (9) a. A vendégek **szerencsére** szeretik a szállodát.
 b. **Szerencsére** vendégek érkeztek.
 c. *Vendégek **szerencsére** érkeztek.

III. A topik, melynek megnevezettje már jelen van a társalgási univerzumban, kívül esik a tagadás hatókörén. A tagadás csak a kommentre érvényes, és ennek megfelelően a tagadószó a topik mögött, a komment élén áll. A nem-specifikus határozatlan alany viszont a tagadás hatókörébe esik, ezért – a határozott alanytól eltérően – követi a tagadószót:

- (10) a. [A klóros víz] [**nem** ment bele a szemembe].
 b. [**Nem** ment klóros víz a szemembe].
 (11) a. [A vendégek] [**nem** szeretik ezt a szállodát].
 b. [**Nem** érkeztek vendégek].

Ha a fenti tesztek a hasonló angol mondatokon is elvégezzük, meglepetésünkre azt tapasztaljuk, hogy a látszat ellenére az angolban is más-más pozícióban található a határozott és a nem-specifikus határozatlan alany⁵. Így a (6a,b) alatti mondatpár angol megfelelői is másképp tagolódnak prozódiailag: a (b) mondat nem-specifikus határozatlan alanya – a határozott alanytól eltérően – egyetlen prozódiai egységet alkot az igei állítmánnyal, és kötelezően főhangsúlyos:

(12) a.	[The guests]	[like	this hotel]
	a vendégek	szeretik e	hotelt
b.	[GUESTS	arrived]	
	vendégek	érkeztek	

A mondathatározók az angolban is csak a határozott alanyt követhetik; a nem-specifikus határozatlan alany és az ige közé nem ékelődhetnek. (A ?? jel a mondat erős marginalitását jelzi.) Ez a tény is arra utal, hogy a nem-specifikus határozatlan alany egy szerkezeti egységet alkot az igével.

(13) a.	The guests	luckily	like	this hotel.
	a vendégek	szerencsére	szeretik e	hotelt
b.		Luckily	guests arrived.	
		szerencsére	vendégek érkeztek	
c.??	Guests	luckily	arrived.	
	vendégek	szerencsére	érkeztek	

A tagadószó az angolban is a határozott külső alany után, de a nem-specifikus belső alany előtt foglal helyet:

(14) a.	The guests	did	not	like	the hotel.
	a vendégek		nem szerették	e hotelt	
b.	Not	a guest	arrived	/No	guest arrived.
	nem egy vendég	érkezett/	sehány vendég	érkezett	
	'Nem érkezett egy vendég sem.'				

A magyarból merített tesztek segítségével tehát lényegi felismerésre jutotunk az angol mondatszerkezettel kapcsolatban: az alany mondatszerkezeti helye az angolban is attól függ, hogy az alany határozott-e vagy specifikus

⁵ É. Kiss 1995.

határozatlan főnévi kifejezés. Az előbbi esetben egy külső topikpozícióban találjuk; az utóbbi esetben viszont az angolban sem hagyhatja el az állítmányi részt. Ebből az következik, hogy az angol is topik-prominens nyelv; a topik-prominens nyelvek azon megszorítottabb típusát képviseli, melyben csak az alany topicalizálható. A nem topicalizálható, nem-specifikus határozatlan alany az angolban is a logikai állítmányon belül marad.

A magyarban, mint Szabolcsi megfigyelte⁶, egy igecsoport: a létezést, létrejövést, megjelenést kifejező igék alanya nem lehet határozott vagy specifikus határozatlan (azaz, nem utalhat olyan referensre, mely már jelen van a társalgási univerzumban). Így az alábbi példáknak csak a határozatlan alanyú (a) változata elfogadható. A (b) változatok, melyekben az alany határozott névelőt, határozottá tevő birtokos jelzőt vagy univerzális determinánst tartalmaz, helytelenek.

- (15) a. Született egy gyerek/néhány gyerek.
Születtek gyerekek.
Gyerek született.
b.*Született a gyerek/Mari gyereke/minden gyerek/Tamás.
- (16) a. Alakult egy kórus.
b.*Alakult a Kodály Kórus/az iskola kórusa.
- (17) a. Támadt néhány probléma.
b.*Támadt minden probléma.

Az ilyen, létezést, létrejövést, megjelenést kifejező igék alanya nem topicalizálható:

- (18) a.*Egy gyerek szerencsére született.
b.*Egy kórus nem alakult.
c.*János problémája támadt.

Mint a magyar szakirodalom⁷ rámutatott, a létezést, létrejövést kifejező igék alanyuk létezését, létrejöttét állítják, ezért nem lehet alanyuk már ismert referensre utaló, azaz, határozott vagy specifikus határozatlan. A nem-specifikus határozatlan alany viszont alkalmatlan a topik szerepre, hiszen topik csak olyan mondatrész lehet, melynek megnevezettje már jelen van a társalgási univerzumban.

⁶ SZABOLCSI 1986.

⁷ Vö. SZABOLCSI 1986; É. KISS 1995; KÁLMÁN 1995; BENDE-FARKAS 1995; MALECZKI 1995; PINÓN 2006. stb.

Érdekes módon ha a fókusz van a mondatban, amitől minden más előfel-tételezetté válik, az alanyra vonatkozó határozatlanági kikötés megszűnik:

- (19) a. A gyerek TEGNAP született.
 b. A gyerek BUDAPESTEN született.
 c. A gyerek CSÁSZÁRMETSZÉSSEL született.
 d. A gyerek IDŐRE született.
- (20) TAVALY alakítottam az énekkart.

Az angolban egyetlen igéről: a létigéről közismert, hogy ha az ala-nya nem-specifikus határozatlan főnév, nem kerülhet a szokásos alanyi po-zícióba, azaz, topikba:

(21) a.	There is	a book	on the table.
	ott van	egy könyv	az asztalon
b.*	There is	the book	on the table.
	ott van	a könyv	az asztalon

Valójában azonban a magyar alapján tett fenti megfigyelések egyéb létrejö-vést, megjelenést kifejező angol igékre is kiterjeszthetők. Például régi megvá-laszolatlan kérdés az angol szakirodalomban, hogy bizonyos igék miért kíván-nak kötelezően egy szabad határozót a mondatba, ha az alanyuk határozott:

(22) a.	??The baby	was born.	
	a gyerek	született	
b.	The baby	was born	YESTERDAY.
	a gyerek	született	tegnap
	'A gyerek TEGNAP született.'		
(23) a.	??The house	was built.	
	a ház	épült	
b.	The house	was built	IN BUDA.
	a ház	épült	Budán
	'A ház BUDÁN épült.'		

A magyar adatok fényében érthetők e jelenségek. A *be*, a *be born* és a *be built* léte-zést, létrejövést jelentő igék. A (21b), (22a), (23a) alatti mondatok azért helytelenek vagy marginálisak, mert a léte-zést, létrejövést kifejező igék csak nem-specifikus határozatlan alanyt engednek meg (hiszen egy ismert referensre utaló specifikus alany-nak tautológia volna a léte-zését állítani). A

(22b) és (23b) alatti mondatokban azonban a fókusz jelenléte érvényteleníti a határozatlansági korlátozást.

Kérdés ugyanakkor, hogy az angolban miért a létige az egyetlen, melynek alanya nem kerülhet a külső alanyi pozícióba. A magyarázat abban rejlik, hogy az angolban a létrejövést kifejező igék formailag nem különböztethetők meg azoktól a rokon jelentésű igéktől, melyek egy már létező referensre utaló, ezért határozott (vagy specifikus határozatlan) alany állapotváltozását írják le, s melyek a magyarban mindig igekötővel állnak. Tehát, míg az alábbi mondatpárokban az (a) mondat létrejövést kifejező igéje és a (b) mondat állapotváltozást kifejező igéje a magyarban eltér, az angolban nem különböztethető meg:

(24)	a. Érkezett egy vendég. -	A guest arrived.
	b. Megérkezett a vendég -	The guest arrived.
(25)	a. Alakult egy énekkar. -	A choir was formed.
	b. Megalakult az énekkar. -	The choir was formed.

Összefoglalva az elmondottakat: a létrejövést, létrehozást kifejező igéknek nincs topicalizálható bővítményük. Ezek az igék a magyarban morfológiailag eltérnek a hasonló jelentésű állapotváltozást kifejező igéktől (nincs igekötőjük), így sajátos viselkedésük jól megfigyelhető. Az angolban az ilyen igék nem alkotnak külön morfológiai osztályt, így az egyes igék szintaktikai sajátosságai mögött nem lehet észrevenni az azonos szemantikai motivációt. Ugyanakkor a magyar alapján tett általánosítások az angolban is érvényesek.

Számneves kifejezések fókuszban

A magyarban egy kiegészítendő kérdés kétféle mondatrenddel is megválaszolható, például:

- (26) Kit hívsz meg?
 a. Meghívom JÁNOST.
 b. JÁNOST hívom meg.

A kérdőszóra felelő mondatrészt fókusznak nevezzük. A (26a) alatti mondatban a kérdőszóra prozódiai fókusz, a (26b) alattiban szerkezeti fókusz válaszol. A kétféle fókusz eltérő jelentésű: míg a prozódiai fókuszt tartalmazó mondat csupán annyit mond, hogy Jánosra igaz, hogy meghívom, a szerkezeti fókuszt tartalmazó (26b) azt is kifejezi, hogy a szóba jöhető személyek

közül csakis Jánosra igaz és másra nem, hogy meghívom. Általánosabban megfogalmazva: a szerkezeti fókusz kimerítő azonosítást fejez ki; azaz, a szerkezeti fókusz referense az a MAXIMÁLIS referens, melyre a fókuszot követő állítás igaz. Az olyan nyelvekben, melyekben nincs szerkezeti fókusz, a kétféle jelentés megkülönböztetése kevésbé szisztematikus (É. Kiss 1998).

Az a tény, hogy a magyarban grammatikalizálódott, szerkezeti kifejezést nyert a kimerítő azonosítás, segít különféle jelenségekben felismerni a fókusz jelentéstani hozzájárulását.

Például régi problémája a nyelvleírásnak, hogy a számnemes kifejezéseket a természetes nyelvben kétféleképp értelmezhetjük. A (27a,b) alatti mondatokban a *12 palacsintát* kifejezést úgy érjük, hogy '12 palancsintát vagy többet'. (27c)-ben viszont a *12 palacsintát* 'pontosan 12 palancsintát' jelent.

- (27) a. János megeszik 12 palacsintát vacsorára.
 b. 12 palacsintát János megevett vacsorára.
 c. János 12 palacsintát evett meg vacsorára.

A nyelvészeket az a kérdés foglalkoztatja, hogy a számnemes kifejezések két jelentése közül melyik jelentés az alapjelentés. Egy részük (Horn 1972, Levinson 1983, Kadmon 2001) úgy véli, az *n* számnévi jelzőnek a 'legalább *n*' az alapjelentése. Ugyanakkor az alapjelentés a társalgás során gyakran 'pontosan *n*'-re szűkül – azonban a 'pontosan *n*' jelentés csupán implikátúra, melyet az aktuális beszédhelyzet felülírhat. Tekintsük például az alábbi megnyilatkozásokat:

- (28) „Mondj valamit a családdodról!”
 „Felneveltem három gyereket.”
 (29) Aki felnevelt három gyereket, az nyugdíjpótlékra jogosult.

A (28) alatti párbeszédben a *három gyerek*-et 'pontosan három gyerek'-nek értjük – azonban ez csupán Grice gazdaságossági társalgási maximájának⁸ következménye, mely szerint mindig azt feltételezzük, hogy beszédpartnerünk épp annyit közöl velünk, amennyi az adott kommunikációs helyzetben szükséges, se többet, se kevesebbet. Ha a családjáról kérdezzük valakit, arra következtetünk, hogy gyermekei pontos számát fogja megadni. A (29) alatti beszédhelyzet viszont nem kívánja meg a számnév értelmének ilyen leszűkítését. E felfogás szerint a *három gyerek* alapjelentése a 'legalább három gyerek'.

⁸ GRICE 1967/1975.

A számneves kifejezésekkel kapcsolatos másik nézet szerint n alapjelentése: ‘pontosan n ’ (lásd Horn 1996, Breheny 2008); a ‘legalább n ’ jelentés a pragmatikai következtetés.

Ha a magyar tényeket szemügyre vesszük, azt tapasztaljuk, hogy a számnevek ‘legalább n ’ jelentése az általános, a ‘pontosan n ’ jelentés csak az ige előtti fókuszpozícióban áll elő (l. É. Kiss 2010). Például:

- (30) a. [_{VP} Van két fiam], mégis magam seprem a havat.
 b. [_{Fókusz} KÉT FIAM] van, mégis magam seprem a havat.

(30a) akkor is igaz lehet, ha három fiam van, csak az egyik már elköltözött hazulról. (30b), melyben a számneves kifejezés fókuszpozícióban áll, ilyen esetben nem használható.

Különösen nyilvánvaló a két mondat jelentésbeli különbsége, ha tagadjuk őket:

- (31) a. Nincs két fiam.
 b. Nem KÉT FIAM van.

A ‘Van két vagy több fiam’ jelentésű (30a) tagadása azt fejezi ki: ‘Kettőnél kevesebb fiam van’. A ‘Pontosan két fiam van’ értelmű (30b) tagadása viszont azt jelenti: ‘Vagy több, vagy kevesebb fiam van, mint kettő.’

Ha a ‘pontosan n ’ jelentésből indulunk ki, nem tudjuk megmagyarázni, hogyan áll elő belőle az ‘ n vagy több’ jelentés nem-fókusz pozícióban. Ha viszont a ‘legalább n ’ jelentést tekintjük alapjelentésnek, ebből és a fókuszpozíció hordozta ‘kimerítő azonosítás’ jelentéskomponensből megkapjuk a ‘pontosan n ’ jelentést. Mint a (26b) alatti példával kapcsolatban megállapítottuk, a fókusz referense az a maximális referens, melyre a fókusz követő állítás igaz. Ez egy fókuszált számneves kifejezés esetében azzal jár, hogy jöllehet az n számnév jelentése elvileg n vagy több, fókuszpozícióban n képviseli a maximumot, tehát n jelentése: ‘pontosan n ’. A magyar alapján tehát eldönthető a szemantikai vita: Egy n számnév természetes nyelvi alapjelentése: ‘legalább n ’; a ‘pontosan n ’ jelentés levezetett jelentés (az n alapjelentésének és a fókuszjelentésnek az eredője).

A kvantorok értelmezése

A modern nyelvelméletek egyik alaptétele, hogy a jelentés kompozicionális, tehát egy mondat jelentése a szavak és a köztük lévő relációk, azaz, a szavak

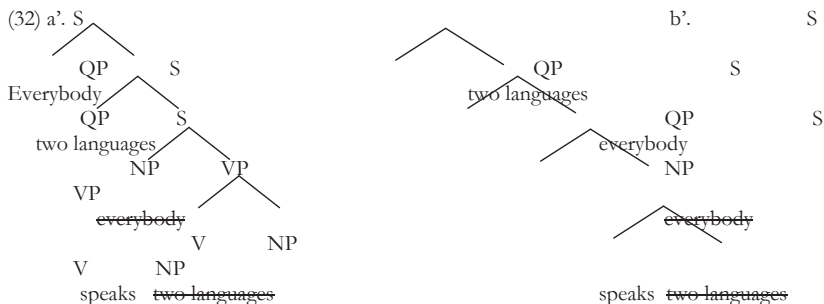
és a szerkezet jelentéséből áll össze. Ebből az következik, hogy a kétértelmű mondatoknak kétféle szerkezetet kell tulajdonítanunk.

Az angolban és az ismertebb indo-európai nyelvekben az olyan két kvantort tartalmazó mondatok, mint a (32) alatti, általában kétértelműek:

- (32) Everybody speaks here two languages.
 a. 'Itt mindenkire igaz, hogy két nyelvet beszél.'
 b. 'Itt két nyelvre igaz, hogy mindenki beszél.'

A mondat (a) jelentésében a *mindenki* kvantornak van nagyobb hatóköre; az általa jelölt halmaz elemeit rögzítjük először, és mindegyikhez külön-külön hozzárendelünk (esetleg más-más) két nyelvet. A (b) jelentésben a *két nyelvet* kifejezésnek van nagy hatóköre; az általa jelölt halmaz elemeit rögzítjük először, és azokhoz rendeljük a beszélők halmazát.

A kompozicionalitás elvéből következően a két mondathoz kétféle szerkezet tartozik, melyekben a kvantorok etérő szerkezeti relációban állnak egymással. Az (a) mondatban az *everybody*, a (b) mondatban pedig a *two languages* kifejezés foglal el prominensebb szerkezeti pozíciót. A feltételezések szerint egy kvantor hatóköre arra a mondatszakaszra terjed ki, mellyel a kvantor a szerkezetet ábrázoló ágrajzban testvérviszonyban áll. Ez a feltétel a vizsgált mondat típusra csak akkor teljesül, ha a kvantorokat virtuális mozgásnak, úgynevezett kvantoremelésnek vetjük alá. Annak a kvantornak van nagyobb hatóköre, mely e virtuális szerkezetben magasabbra került. A (32) alatti mondatokhoz az alábbi két szerkezet tartozik: (A felemelt kvantorok eredeti helyét a kvantorok áthúzott kópiája jelzi).

A magyarban e két jelentést két külön mondat fejezi ki.⁹

⁹ Vö. É. Kiss 1991; SZABOLCSI 1997

- (33) a. Itt mindenki két nyelvet is beszél.
 b. Itt két nyelvet is mindenki beszél.

Mint a fenti példapárból is kitűnik, a magyarban a kvantoremelés nem virtuális, hanem valóságos mondattani művelet, melynek eredményeképpen a kvantorok annál feljebb és előrébb kerülnek a mondat szerkezetben, minél nagyobb a hatókörük. A kvantoremelés eredményeképpen a hatóköri viszonyok a mondatok szórendjéből is kiolvashatók. A magyar tehát empirikusan is igazolja a logikai úton kikövetkeztetett kvantoremelő műveletet, s ezzel fontos hivatkozási ponttá vált a kvantorok grammatikájában.

Összefoglalás

Írásomban amellet érveltem, hogy az általános nyelvészet számára nincsenek nagy és kicsi, fontos és kevésbé fontos nyelvek. Az általános nyelvészet számára minden nyelv tanulmányozása reveláló lehet. A magyar is fontos tanulságokkal szolgált és szolgálhat a jövőben is az emberi nyelvet modeláló, univerzális grammatikának nevezett hipotézisrendszer számára. A magyar nyelvben megfigyelhető jelenségek, általánosítások hozzájárultak többek között a határozott és határozatlan alanyok eltérő viselkedésének, a létrejövését/létrehozást kifejező igék sajátosságainak, a prozódiai és a szerkezeti fókusz különbségeinek felismeréséhez, érvt szolgáltattak a számnevek természetes nyelvi jelentésének megértéséhez, és szerepet játszottak a kvantorok grammatikájának, a kvantorértelmezés szerkezeti feltételeinek megfogalmazásában is.

Rövidítések

- BENDE-FARKAS 1995   BENDE-FARKAS Ágnes: Prefixation and discourse. In: *Approaches to Hungarian 5*. Szerk. Kenesei István. Szeged, 1995. 192–220.
- BRASSAI 1961   BRASSAI Sámuel: A magyar mondat. *Magyar Akadémiai Értesítő. A Nyelv- és Széptudományi Osztály Közlönye* 1, 1961. 279–399; 3, 3–128, 173–409.
- BREHENY 2008   BREHENY, Richard: A new look at the semantics and pragmatics of numerically modified noun phrases. *Journal of Semantics* 25, 2008. 93–139.

- É. Kiss 1991 É. Kiss Katalin: Logical structure in syntactic structure: The case of Hungarian. In: J. Huang és R. May (szerk.), *Logical Structure and Syntactic Structure. Studies in Linguistics and Philosophy.* Reidel, Dordrecht, 1991. 111–148.
- É. Kiss 1995 É. Kiss Katalin: The definiteness effect revisited. In: *Approaches to Hungarian 5.* Szerk. Kenesei István. Szeged, 1995. 63–88.
- É. Kiss 1998 É. Kiss Katalin: Identificational focus versus information focus. *Language* 74, 1998. 245–273.
- É. Kiss 2010 É. Kiss Katalin: Structural focus and exhaustivity. In: Malte Zimmermann és Caroline Féry (szerk.), *Information Structure. Theoretical, Typological and Experimental Perspectives.* Oxford–New York, 2010. 64–88.
- GRICE, 1967/75 GRICE, H.P. Logic and Conversation. In: *Syntax and Semantics 3. Speech Acts.* Ed. Cole, P. és Morgan, J. L. New York, Academic Press. 1967/75.
- HORN 1972 HORN, Laurence R.: On the Semantic Properties of Logical Operators in English. PhD dissertation, UCLA. 1972.
- HORN 1996 HORN, Laurence R.: Presupposition and implicature. In: *Handbook of Contemporary Linguistic Theory.* Ed. Lappin, S.. Oxford, 1996. 299–319.
- HUNYADI 1995 HUNYADI László: The expression of logical scope in Hungarian. In: *Topic, Focus and Configurationality.* Ed. Abraham, W.-De Mey, S. Amsterdam, 1995. 89–102.
- KADMON 2001 KADMON, N.: *Formal Pragmatics.* Oxford, 2001.
- KÁLMÁN 1995 KÁLMÁN László: Definiteness effect verbs in Hungarian. In: *Approaches to Hungarian 5.* Szerk. Kenesei István. Szeged, 1995. 221–242.
- LEVINSON 1983 LEVINSON, S. C.: *Pragmatics.* Cambridge, 1983.
- LI-THOMPSON 1976 LI, Charles N.-THOMPSON, Sandra A.: Subject and topic: a new typology of language. In: *Subject and Topic.* Ed. Li, Charles N.-Thompson, Sandra A. London–New York, 1976. 457–489.
- MALECZKI 1995 MALECZKI Márta: On the Definiteness Effect in Hungarian (A semantic approach). In: *Approaches to Hungarian 5.* Szerk. Kenesei István. Szeged, 1995. 263–284.
- PINÓN 2006 PINÓN, Christopher: Definiteness effect verbs. In: *Event Structure and the Left Periphery.* Ed. É. Kiss K. Dordrecht, 2006. 75–90.
- SZABOLCSI 1986 SZABOLCSI Anna: From the definiteness effect to lexical integrity. In: *Topic, Focus and Configurationality.* Ed. Abraham, W.-de Mey, S. Amsterdam, 1986. 321–348.
- SZABOLCSI 1997 SZABOLCSI Anna: Strategies for scope taking. In: *Ways of Scope Taking.* Ed. Szabolcsi Anna. Dordrecht, 1997. 109–155.

Kulcsár Szabó Ernő
.....

Hogyan történik a hangulat?

*A hangoltság „materialitásának” irodalmi
fenomenológiájához*

...kézzelfoghatóan és kifejezhetetlenül.
(Ottlik Géza)

How does mood happen? To the literary phenomenology of the mood's materiality

If we suppose that the experience of modernity, which emerged at the end of the 19th century, is prevalent, everything which is indicated as world experience is given by means of the modern technology. In this case, we have to pose the following question. Is everything, which is entitled as human, measured with the scale of technology (Kittler)? Or are there any potential (or any opposite poles) in the artistic achievement of modernity that makes the capitulation related to the human heritage of the linguistic turn's avoidable in front of the technomaterial powers of the pretentive exorcism? We may misunderstand the technomedial imperativus of the hermeneutical-critical turn during the 1990s, if we miss considering the deep uncertainty around the altered answers which may be given to the questions related to the human understanding. The concept of mood – which always precedes the process of understating – plays an important role in this case (this is an essential statement of hermeneutics as well). The concept of mood indicates here a kind of relation or connection to the real world. This occurs especially in those cases when we recognize and appreciate the fundamental principle of Heidegger, according to which senses perceive not only pure data. The method of material understanding coincides with the experience that “the perceivable is always visible, if thoughts are able to see having been overheard as well as being able to hear having been overseen”. In the Hungarian literature of modernity, there are numerous examples to the integrated occurrences, which are well-established in the aesthetical experiences of the mood or in the extensive emotional dispositions. Works of Márai, Ottlik and Nádas are probably the most peculiar examples to the “happening mood”, which can be characterised by a non-hermeneutic interconnection and which preconditions the experiences of the body and the sense organs in certain ways. On the one hand, pain, grief and melancholy are able to overcome its subject. On the other hand, in case of human beings, external and internal perception proceeds through the distances related to the linguistic indirectness (Plassner). On the bases of some outstanding instances connected to the Hungarian modernity, the most complete materialization of human self-comprehension does not lack peculiarities of the language.

Legyen mégoly kockázatos korszakküszöbök megszilárdulását valószínűsíteni vagy megjelenésüket vélelmezni az esztétikai tapasztalat s az irodalomról való gondolkodás modernkori történetében, ezúttal mégis ilyen kockázatos művelétből szükséges kiindulnunk. Ismeretes, hogy Heisenberg ötvenes évekbeli megfigyelése szerint a fizika – saját önértelmezési hagyományával éles ellentétben – annyiban emberi képességek korrelátumává lett, amennyiben „már a természettudományban sem önmagában a természet a kutatás tárgya, hanem az emberi kérdésfeltevésnek kitett természet – és ennyiben az ember itt is megintcsak önmagával találkozik.”¹ Ezt az Ernesto Grassi nyomán felismert összefüggést Heidegger híres technika-tanulmánya váratlanul azonban nem azzal helyezte új kérdéstávlatba, hogy a tudományok ember alkotta elméletektől függő válaszainak dilemmáiba bocsátkozott volna. A kérdésirányok változását ugyanis nem az az ekkor újnak talán már nem is mondható belátás idézte elő, hogy az egzakt tudományok is értelmező tudományok. Sokkal inkább az, hogy a technika-dolgozat annak felderítésére tett kísérletet, vajon miként állt elő az a – fentiekhez képest kifejezetten fordított – helyzet, amelyben „az ember ma valójában éppen hogy sohasem találkozik önmagával, vagyis a maga lényegével.”²

Heidegger úgy látja, ez a helyzet azért állt elő, mert – lényegében a 19. század vége óta – világunk megtapasztalhatósága, vagyis mindaz, ahogyan a világ feltárul a számunkra, elsődlegesen mindinkább azon a módon van adva és aszerint megy végbe, ahogyan ezt a módot a technika a rendelkezésünkre bocsátja. A modern technika lényege – amely maga egyfelől éppen nem technikai s amelyhez maga a technika zárja el a hozzáférhetőséget – némileg a platóni „eidosz”-ra emlékeztető módon abban mutatkozik meg, amit Heidegger „Gestell”-nek nevez. A *Gestell*

„annak az (fel)állításnak a (sűrítő, koncentráló) egybegyűjtője, amely az embert úgy helyezi el (tkp. úgy állítja a világba), hogy azt, ami valóságos, a rendeltetés módján állományként tárja föl. Mindennek kihívottjaként az ember az így előálló felállítotttnak a lényegiségében áll. (Ezért) egyáltalán nem képes arra, hogy csak utólag lépjen vele valamilyen viszonyba.”³

Annyi tehát már a *Stellen*, *Bestellen* és *Bestand* szövevényes etimológiai hálózatának fölfejtése nélkül is láthatóvá válhat, hogy az embert a mo-

¹ HEISENBERG 1979. 18.

² HEIDEGGER 2002. 27.

³ Uo. 23.

dern technika rendelkezésre bocsátotta világ olyan sors útjára küldi, amely a maga kettősségén keresztül vonja meg az embertől az önmagával való találkozás lehetőségeit. Mert egyfelől míg a technika az el-nem-rejtettséget rendelkezésre állóként engedi csak megtapasztalnunk, azzal egyidejűleg, hogy róla veszünk mértéket, egyszersmind el is zárja előlünk az el-nem-rejttség nem instrumentalizálható lényegébe való, eredendőbb belebocsátkozás lehetőségét.⁴ Másfelől megnyitja az útjait annak is – s erről legfeljebb csak utalásszerűen szólhatott Heidegger 1950-es évekbeli írása –, hogy e körülmények között mindaz, amit emberinek nevezünk, elsődlegesen a technika apparaturális diszkurzusában válják hozzáférhetővé és annak technomateriális valóságáról vegyen mértéket.

A „humán”-nak, az emberinek ez a modernségben legalább Helmholtz-tól és Freudtól fogva folyamatban lévő „materializációja” Heidegger óta némi mélykor még az eddiginél is élesebb ellentétbe állította egymással a technikai és az emberi világot. „Az optika, az akusztika és az írás technikai önállósulásával - írta Kittler már 1985-ben - [...] az úgynevezett ember előállíthatóvá (machbar) vált. [...] Az úgynevezett ember fiziológiára és híradástechnikára esik szét.”⁵ Mármost ha afelől, „amit embernek hívunk, nem azok az attribútumok határoznak, amelyeket az emberek önmegértéséhez a filozófusok mellékelnek vagy ajánlanak, hanem technikai sztenderdek”,⁶ belátható, hogy a megértés technológizációja – amint az újabban különösen Giorgio Agamben írásai⁷ tanúsítják – át is lépheti az antropológiai világ nem-anyagszerű zónáinak határait. Különösen az erős optomediális kondíciók formálta környezetben állhat elő annak kockázata, hogy az a közmeggyezés, amely manapság az egyszerű el-nem-rejttségként értett, látható „igazságot” (vagy az „igaz valóságot”) övezi, végül saját premisszáival kerül szembe. Legalábbis amennyiben az alapértékeiben elbizonytalanodott társadalmi lét egyfajta bizalmi vademecumot lát a láthatóság és átvilágíthatóság normáiban, s közben nem észleli, hogy „a transzparencia imperatívusza mindent meggyanúsít, ami nem veti alá magát a láthatóságnak. Ebben áll a transzparencia erőszakja.”⁸

Ma még ugyan számos érv sorakoztatható fel ama folyamat túlbecsülése ellenében, hogy a jelenkor humán kondícióinak alakításán olyan transzparencia-igény is munkálkodik, amelyen csak a gépek esetében váltható

⁴ Vö. uo. 25–26.

⁵ KITTLER 1986. 29.

⁶ KITTLER 1993. 61.

⁷ Pl.: AGAMBEN 2005; AGAMBEN 2009.

⁸ HAN 2012a. 24.

valóra. Vagyis bár mára még nem dőlt el, milyen mediális materializmus képes „kollektív retinává”⁹ változtatni az emberi világot, mind kevésbé kerülhető meg annak kérdése, vajon mindaz, amit az ittlétben e körülmények között emberinek nevezünk, vajon aláveti-e magát a technika kódjainak. Vagy van-e mégis olyan (ellen)potenciál a modernség művészeti teljesítményeiben, amely elkerülhetővé teszi a nyelvi fordulat humán örökségének kapitulációját az erőszakos szelleműzés technomateriális erői előtt. Meglehetősen félreértjük, persze, a kilencvenes évek hermeneutika-kritikai fordulatának technomediális imperatívuszát, ha nem érzékeljük mögötte az ember, az „emberi” megérthetőségének megváltozott feltételeire adható válaszok körüli mély bizonytalanságot is. Mindenekelőtt az azzal szembeni tanácsalanságot, hogy a technológizált világtapasztalat körülményei között vajon miként működnek egy új (vagy legalábbis a romantikáéhoz képest újraszituált) nem-hermeneutikai, azaz materiális, érzékleti „értésmód” mediális technikái.

Különös jelentősége lehet itt a megértést (a hermeneutika szerint is) mindig megelőző hangoltság – mint a világhoz való legelső alapviszony – nyelvi hozzáférhetőségének, azaz: az érzékelést mindig is „hangoló” hangulati (és nem „érzelmi”¹⁰) diszpozíciók feltárhatóságának, ill. a test közvetítette nem-szemantikai impulzusok értelmezhetőségének. Különösen, ha méltányoljuk annak heideggeri maximáját, hogy mivel az érzékek a maguk „materialitásában” sohasem nyers, önmagukban érvényes adatokat észlelnek, az állítólagos „materiális” észlelés – ha nem tud is róla – mindig csak akkor válik valóra (és lép érvénybe), ha a közlési potenciálja túljut a pusztá fiziológiai aiszthézisz határain. Mert

„ha az emberi-halandó hallásunknak és pillantásunknak nem a pusztán érzék(szerv)i észlelésben van a tulajdonképpenisége, akkor az sem egészen hallatlan dolog, hogy a hallható egyszersmind meg is pillantható, ha a gondolkodás hallva lát és látva hall.”¹¹ És ez a hallás azért nem kizárólag saját érzékszervének az ügye, mert „nemcsak a füllel függ össze, hanem egyidejűleg az embernek az ahhoz való odatartozásával is, amire a lénye(ge) hangolva van. Az

⁹ HAN 2012b.

¹⁰ A hangulat/hangoltság és az érzelem, persze, nem egykönnyen választható el egymástól (az érzelem is hangulati „státuszú”, amennyiben nem a megértés fogalmi konstrukciója és kivált, mert szubjektív megtapasztalhatóságuk között nincs lényegi fiziológiai különbség). Alapvető megkülönböztető jegyük azonban mégis az, hogy „a hangulatok – ellentétben az érzelmekkel – intencionálisan nem irányulnak tárgyra.” WELLBERY 2005. 704.

¹¹ HEIDEGGER 1992. 89.

ember mindig arra marad rá-hangolva (ge-stimmt), ami felől a lény van meghatározva (be-stimmt).”¹²

A hangulatnak ez a tágabb értelme az az alaphangoltság (Grundstimmung), amely így megelőz minden tárgyi, gondolati és tematikai reflexiót. A hangoltság ennyiben szemlélet (és asszerció) előtti lévén hasonló, de nem azonos formában van összekapcsolva a (z őt magát) tudtul vevő tudattal, mint az érzékszervek:

„Az, amit mindenkor hallunk, sohasem merül ki abban, amit a fülünk egy bizonyos módon elkülönült érzékszerv gyanánt befogad. Pontosabban szólva: amikor *mi* hallunk, nemcsak valami jön még ahhoz, amit a fül befogad, hanem az, amit a fül hall és ahogyan hallja, már azáltal van hangolva és meghatározva, amit *mi* hallunk, legyen az csupán annyi, hogy a cinkét, a vörösbegyét vagy a pacsirtát halljuk.”¹³

A nem elhanyagolható különbség – minden fenomenológiai hasonlóság ellenére – éppen abban van, hogy a „mi” *horizontjában* hangolt és meghatározott érzéletektől eltérően az alaphangulat annyiban reflexió előtti, amennyiben ez a hangoltság vesz tudomást a világban való elhelyezkedés valóságosságáról egyáltalán. Az így érzékelhetővé vált jelenvaló lét azért mindig hangolt lét is egyben, mert ez mutatja meg, hogy itt vagyunk és miként is vagyunk itt a világban. Ez a hangoltságban feltáruló ittlét Heidegger értelmében nem valamiféle „factum brutum” tárgyiasságának ténylegessége, azaz nem az odapillantó tekintet megállapító aktusán keresztül vehető tudomásul: „a fakticitás hogyanja sohasem lesz egy rátekinvésben föllelhető”.¹⁴ A hangoltságnak, a diszpozíciónak ebben az állapotában a jelenvaló lét nem annyira önmagára eszmélve, mint inkább önmagára hangolódva van – önmagát eleve felleltként – önmagánál,¹⁵ vagyis nem az konstituálja, amit „ismer, tud és hisz”¹⁶, hanem azt teszi lehetővé, hogy egyáltalán igazodjunk valamihez – ezért tehát nem a lelkiekre vonatkozik. A hangoltság így értve nem a lélek állapota.

¹² Uo. 91.

¹³ Uo. 87.

¹⁴ HEIDEGGER 1989. 271.

¹⁵ L. uo. 270–271.

¹⁶ A hangulat ezért a jelenvalólét eredendő létmódja, „melyben a jelenvalólét minden megismerés és akarás *előtt* és ezek feltáró-horderejét *meghaladóan* feltárult magának.” Uo. 272.

Az így értett hangoltságban mindenekelőtt az tárul föl, hogy hogyan vagyunk ráutalva a világra. A hangulat éppen ezért – s ebben van Heidegger hangulat-értelmezésének alapvető újszerűsége – nem belső és nem külső tényező, hanem eredendően tárja fel (vagy zárja el előlünk – ld. a „lehangoltság” diszpozícióját) számunkra a jelenvalóságot. Ez azért lehetséges, mert

„a diszpozíció oly kevésbé reflektált, hogy épp akkor rohanja meg a jelenvalólétet, midőn az reflektálatlanul át- és kiadja magát a gondoskodás tárgyát alkotó »világ«-nak. A hangulat ránk ront. Nem »kívülről« és nem is »belülről« jön, hanem a világban-benne-lét módjaként ebből magából lép elő. [...] A hangulat már eleve feltárta a világban-benne-létet mint egészt, és csak a hangulat teszi lehetővé, hogy igazodjunk valamihez.”¹⁷

A hangoltság önmagánál létében annyiban eredendőbben tárul föl a világ, mint az érzékekben, amennyiben

„az »érzékeinket« csak azért érintheti meg valami, és csak azért lehet »érzékünk valami iránt«, mert az »érzések« ontológiailag olyan létezőhöz tartoznak, amelyeknek létmódja a diszpozicionális világban-benne-lét; s így az, ami megérint bennünket, az affekcióban mutatkozik meg.”¹⁸

Ezért nem lehetséges olyan hangoltság-nélküli elhelyezkedés a világban, amely a világ tárgyiasságával eredendően a tiszta (megállapító) szemlélés jegyében szembesülhetne. Ez a szemlélés már mindig is olyasmit észlel, amit a meg-nem-előzhető diszpozicionális elhelyezkedés hozzáférhetővé tesz a számára. A fenyegető összefüggésben megjelenő dolgok ugyanakkor csak akkor idézhetnek elő félelmet, ha létezik olyan – a világra nyitott, mert a világra ráutalt – hangoltság, amelyben egyáltalán lehetséges a dolgok fenyegető feltárulása: „Csak ami a félelem, ill. a bátorság diszpozíciójában van, az képes a környezővilágszerűen kézhezállót mint fenyegetőt felfedni.”¹⁹

Bár Heidegger határozottan világít rá a gondolkodás, a hangoltság és az érzékek (Sinne) kapcsolatára²⁰, jól látható az is, hogy fentebb nem az ér-

¹⁷ Uo. 273.

¹⁸ Uo. 274.

¹⁹ Uo. 274.

²⁰ Az ittlét mindenkori alaphangulatához kötött gondolkodás itt lényegében csak „megismétli azt az adományt, amely az alaphangulatban adódik. A mimeszisznek, az adott megismétlésének egy

zékszervekről esik szó. Többen szemére is vetették a filozófusnak, hogy a humán világtapasztalat kidolgozása során – noha éppen nem mellőzi az érzékszervek működésének kérdését – meglehetősen elhanyagolja az ittlétben való hangolt elhelyezkedés feltáró teljesítményének testi (ma azt mondanánk: materiális) összefüggéseit. Vizsgálatai nem terjednek ki néhány olyan fontosabb következményre, amelyek alighanem szintén abból a humán körülményből adódnak, hogy a modernség világa a technika rendelkezésünkre bocsátotta módon van adva. A technika materiális diszkurzusa ugyanis olyan előfeltételek szerint alkotja meg a világot, amelyek az emberi világban nem – vagy nem így – fordulnak elő:

„A fizikai idő tiszta helyzet-idő, vagyis a történések olyan rendje, amely a korábbinak a későbbihez vagy az egyidejűhöz való viszonya révén jön létre. Ezt az időt az önkéntelen élettapasztalatban adott modális helyzet-időből nyerik, úgy, hogy elhagyják annak modális-temporális összetevőjét. Ez az összetevő bizonyos dolgok (pl. történések, állapotok, dolgok) tömegének három osztályba való besorolásából, a múltbeliekből (amelyek már nincsenek), a jelenbeliekből (amelyek vannak) és a jövőbeliekből (amelyek még nincsenek) áll. Ehhez járul még a modális helyzet-idő folyása, ami abban van, hogy az egész múlt (minden múltbelinek a tömege) növekszik, az egész jövő ennek megfelelően zsugorodik, a teljes jelen pedig változik, amennyiben egyszersmind beleeszi magát a jövőbe, és így idézi elő ezt a növekedést és zsugorodást. A tiszta helyzet-időben csak viszonylatok vannak, nem pedig folyamatok.”²¹

E sajtóságos, sűrítő és sorvasztó folyamatokat a fizika képtelen megfelelően rekonstruálni, ahogyan a hozzájuk kapcsolódó érzékelési mechanizmusokat sem.

Az érzékelés fenomenológiájában a testről alkotott elképzelések zöme ugyanis a látás és a tapintás tapasztalatát kitüntetve rendre elhanyagolta azt az affektív test-tapasztalatot, amely nem a test (Körper) perceptív sémák alakította habituális képzeteihez kötődik, hanem az érzett test (Leib) impulzusairól és – gyakran interferáló – rezdüléseiről (éhség, szomjúság, gyönyör, fájdalom, félelem stb.) tudósít.

---

totális érzés az alapja. És itt nem az egyes érzéki ingerek keltette érzetről van szó. Ezeket már az utóbbi közvetíti, és az, amit a teljes érzés magába fogad, nem ismeri az érzéki/testi és a szellemi közti elválasztást.” HAN 1996. 35.

²¹ SCHMITZ 2008. 76.

„Ez a test másfajta tárgy, mint a szilárd emberi test, amellyel megszemenően osztja a teret, s amely téren azonban a tekintet révén például túl is halad. A szilárd/térbeli testnek (Körper) mindig kiterjedése van, felületileg határolt és vágható, ezért tetszés szerint (fel)osztható a kiterjedése. Az érzékelt/érett testnek (Leib) ezzel szemben nincs felülete, elmosódóak a határai és megbonthatatlan a kiterjedése, akár a hangé, ezért többnyire olyan, mint a sodródó szigetek hullámzása, amelyeket a vitális hajtóerő szűkítő komponense tart össze, mely utóbbi a szűkülés és tágulás konkurens tendenciáinak párbeszéde.”²²

A hangulat és a hangoltság testi-materiális aspektusainak újabb irodalma nem áll ugyan explicit ellentétben Heidegger hangoltság-értelmezésévé,²³ ám láthatóan finomabban artikulálja az érzékeknek és a hangoltságnak az érett test tapasztalatán keresztül hozzáférhető kapcsolatát:

„A kommunikáció már a saját testen kezdődik – írja Hermann Schmitz –, például fájdalom gyanánt, amely egy expanzív impulzus erőfölényével akadályoz bennünket; a fájdalom partner, ellenfél, amellyel meg kell küzdenünk (sich auseinandersetzen) s amelyben ezért nem oldódhatunk fel úgy, mint a nem kevésbé kínzó félelemben, ha az páni félelemmé lesz. Beható ellenség – bár nem saját állapot, mint a fájdalom és még nem része a környezetnek – viszont az a magával rántó nehézkedés, amely hatalmába keríti az embert, ha elzuhan vagy éppen még megtartja magát, de ezt csak a saját test éri, mint a félelmet vagy a fájdalmat.”²⁴

Látjuk, a térbeli test (Körper) „működtette” öt érzékszerv, ill. a hangoltság közé itt már beépül az érett test (Leib) tapasztalta impulzusok teljesítménye is, melyeknek távolról sem mindegyike feleltethető meg a külső és a

²² Uo. 77.

²³ Már csak azért sem, mert ahogy Wellbery rámutat, a Nietzsche-könyv *mámor*-fogalma (mint érzelmi kedélyállapot) maga is erőteljes elmozdulást mutat a hangoltság/hangulat testhez-kapcsoltsága, azaz: a „testi-ként-lét” (testiesültség, testben-levés = das Leiben, leiben) modusza irányába. Az így értett diszpozíció állapota ismét csak felülírja a test vs lélek dichotómiáját (a hangoltság nem olyasvalami, ami vagy a testben, vagy pedig a lélemben volna „jelen”). Ez az állapotot úgy kell vennünk, mint „a test(i)esülő (testiként értett), hangolt viszony (stehen zum – hozzáállás) egy módját a létezőhöz egészében, ami a maga részéről a hangoltságot meghatározza.” L. WELLBERY 2005. 728.

²⁴ SCHMITZ 2008. 78.

belső oppozícióját felülíró hangulati diszpozícióknak. Vagyis: innen tekintve talán még az érzeteknek és a hangoltságnak az az alapviszonya sem tesz szert kizárólagos érvényre, amellyel Heidegger a világra való nyitottságot lehetővé tevő alaphangulatot a *Sein und Zeit* idején felruházta.

A modernség hazai irodalmában tanulságos példái vannak az esztétikai tapasztalat hangoltságban vagy átfogó érzelmi diszpozíciókban megalapozott, ezekben integrált „történeseinék”. Krúdy, Márai, Ottlik vagy Nadas epikája nagy valószínűséggel egy-egy mintaérvényű alakzatát alkotja meg annak a „történő hangoltságnak”, amely nem-hermeneutikai alapviszonyként kondicionálja a test és az érzékszervek tapasztalatát.

Arra nézve, hogy hogyan is történik (meg) a – legtisztábban immateriális és ilyenként mindig a legbensőbbként és legsajátabban a szubjektivitáshoz tartozó – hangulat/hangoltság, mint már nem kizárólag én-indexű (!) „állapot”, ritkasáértékű adalékokkal szolgál a klasszikus magyar modernség egyik kiemelkedő alkotása is. Az *Iskola a határon* ugyan évtizedeken keresztül a belső szabadság példázataként foglalkoztatta a (szakmai) recepciót (is), holott a szorosabb irodalmi olvasás régóta fölfigyelhetett volna annak a hangulati történésnek a nyilvánvaló elsődlegességére, amely nem annyira a szabadságvágyról vagy a lélek belső szerkezetében őrzött valódibb, „belső” szabadságról tudósít, hanem a liminalitás átmeneti, s ennyiben mindig extrém, sem nem belső, sem nem csupán külső állapotáról. Arról tehát, amelyben a liminális létező „köztes állapotban van a törvény, a szokások, a hagyomány és a rituálé kijelölte pozíciók *határmezsgyéjén*.”²⁵ (Köztesként mindig megszilárdíthatatlan helyzet ez, amelyről elsődlegesen az érzékek tapasztalata képes tudósítani.)

Már az maga figyelmeztető lehet, hogy a mű zárójelenetében olyan (negatív) alaphangoltság szólal meg – úgyszólván a véglegesség érvényével – pozitív modalitással, amely ritkán szokott a szabadság példázataira írt regények sajátja lenni. A nyugalomba véglegesen „belerendeződő” fájdalom állandósága ugyanis váratlanul konstitutívnek bizonyul egy olyan állapotra nézve, amely még affirmálni is képes önmaga harmonikus stabilitását:

„Fájt a szeretete – mondja Júliáról mintegy búcsúzóul az elbeszélő
–, fájt a reménytelenség, fájt, hogy túléltünk mind a ketten valami

²⁵ TURNER 2002. 108.

jóvátehetetlent; mégis, alig fájt. Vagyis inkább egészen csendesen fájt, egészen messze, de olyan erővel és olyan mélyen, ahol azt az egy-két biztos dolgot tudtam: s ahogy szelíd galvánáramával átjárta a nehezen szerzett, titkos, elvehetetlen nyugalmamat, egy pillanatra világossá vált a talaj alaprétegződése, amin életem: a kimondhatatlan érzés, hogy mégis minden csodálatosan jól van, ahogy van.”²⁶

Beszédesebb azonban ennél, hogy a regény értelmezésében rendre a szabadság képzetéhez társított „enyhe mámor” – mint a hangoltság éppen nem térbeli testiséghez s nem is primer érzékszervekhez kötött – állapota nem feltétlenül a hangulat immateriális médiumán keresztül jelenik meg. Azaz, nem a valami fölött érzett gyönyör vagy boldogság tudati tartalma gyanánt, hanem nyilvánvaló fiziológiai tényezőként (alább például: mint a materializált, „sűrű szövetű” *álmodosság affekciója*) – és mint ilyen egészen határozott modális indexekkel „hangolja” az érzékszervek tapasztalatát:

„Kopogni kellett a díszlépésnek, de csak cuppogott a bakancsunk a sárban. Vertük hát tenyerünkkel a combunkat ügyesen, ahogy szoktuk. Csattogtak a köpenyek. [...] A második emeleti ablakosor imitt-amott halványan derengett, ahogy az éjjeli lámpák bágyadt fénye átszínezte; a többi ablak sötét volt; a főkapu világos. Csillagtalan éjszaka volt. [*visus*] A szél időnként felerősödött, [*tactus*] füttyörészve húzott át a park mélyén. [*auditus*] Nedves gyökérszag érződött meg az ázott avaré [*odoratus*] a sűrű szövetű álmodosságunk enyhe mámorán át. (242)

Jól látható itt, hogy – a konkrét élethelyzetbe bevezethetetlen – *gustus* „tapasztalatát” kivéve feltűnő módon minden érzékszerv közreműködik a hangoltság fiziológiai artikulációjában. A külső érzékszervek materiális effektusai olyasfajta belső érzékelés „terét” járják át, amelynek többnyire ugyan azonosíthatatlan és megnevezhetetlen a szerve, de (itt) a mámor érzeteként – a félelemhez, szorongáshoz, belső szervei reflexekhez (remegés, lokalizálhatatlan fájdalom) hasonlóan – nincs nagy távolságban annak a nietzschei értelmezésnek a tárgyától, mely szerint a (szituatív) ön/megértésnek a test és a fiziológia a legitim kiindulópontja. De úgy, hogy ez a pozíció sehol nem kerülhet sem a gondolat platonikus anyagtalanságának, sem pedig a materiális szenzualizmusnak az uralma alá:

²⁶ OTTLIK [é. n.] 430. (A továbbiakban az idézetek helyét e kiadás oldalszámaival tüntetem föl.)

„A szubjektumról közvetlenül a szubjektumot kérdező tudakozódnak és a szellem minden öntükrözésének abban vannak a veszélyei, hogy e ténykedése számára hasznos és fontos lehet, hogy tévesen értelmezze magát. Ezért kérdezzük a testet (Leib) és ezért utasítjuk el azt, amiről a felfokozott érzékek tanúskodnak.”²⁷

Az olvashatóság így kondicionált kódjai meglehetősen evidenciával teszik beláthatóvá, hogy a liminalitás állapotának több-kevesebb erőszakkal kitett kiskamaszok valóban nem értelmi/fogalmi csatornákon, hanem elsődlegesen érzéki impulzusok révén veszik tudomásul kiléptetésüket a védett otthonos bensőség *saját* világából – egy egyelőre csupán a fenyegető benyomásaiban „valódi” másik világ *idegen*, ismeretlen és brutálisan szabályozott körülményei közé. Amely világban *nem a tudás felismeréseként*, hanem megint csak érzéki formában lépnek fel az érintettek önmaguktól való elidegenedésének első impulzusai is:

„M. mélységes gyanakvással figyelte új környezetét, szimatolt, és valóban, leginkább a szagok, az új, idegen szagok figyelmeztették a hely baljós különösségére; ilyen szagú dolgok között, gondolta, nem a rendes, szabályos sorsú emberek élnek, holott ő természetesen a rendes, szabályos emberek közé sorolta magát. A folyosók, a deszkapadló, a Bognár nevű tiszthelyettes és a hegyi levegő szagán kívül önmagán is érezte az idegen szagot, az egyforma, fekete posztóruhák szagát.” (38)

A hangoltság, láttuk, mindenekelőtt mégis olyasfajta állapot, amelyet a maga elsődleges világfeltáró képessége helyez mindenfajta szemlélés, akarat és asszertív gondolati művelet elé. A hangoltság idő- vagy térszerkezetének sajátosságai azonban annak függvényében válnak hozzáférhetővé, hogy milyen tapasztalatok tudósítanak egyáltalán a hangulat történéseinek módjairól. A hangulat történéseire vonatkozóan a hagyományban az időbeliség felfüggesztésének – vagy legalábbis a temporális folyamatszerűség ideiglenes feltartóztatásának (az idő „megállítása”) – a képzelet a legelterjedtebb, annak hangsúlyozásával, hogy a hangulat bizonyos fajtáit az átmeneti időtlenség-érzet illúziói kísérhetik. A romantikától a klasszikus modernségig jól érzékelhető annak folytonossága, hogy a hangulat fenomenológiai megragadhatóságát valamiképpen a pillanatnyiság és az időtlenség egybeesésével hozzák

²⁷ NIETZSCHE 1999. 639.

összefüggésbe. A 30-as évek második felében a Lét (itt: „Seyn”) újrahangolt értelmezésével párhuzamosan Heidegger olyan *történésként* határozza meg a hangulatot, amely nem okvetlenül a „változás” szinonimája. Különleges teljesítménye arról ismerhető föl, hogy nem annyira elválaszt valamit valamitől, mint inkább feltár és életbe léptet valami eladdig is meglévőt, ami az elrejtettségéből lép elő a feltáulásba.

Dinamikájának bizonyosfajta „állapotszerűségét” az oszcilláló, szóródó impulzusok konfigurációja nyomán megtapasztalható töredezettség effektusa keltheti, olyan kinezis gyanánt, amely csupán látszólag van nyugalomban: „A hangulat a lét (Seyn) remegésének [permetszerű] szétszór/ódása (Versprühung) mint a jelenvaló lét megtörténe. A szétszóródás: nem úgy, mint pusztán eltűnés és kioltódás, hanem fordítva: mint a szikra megőrzése az itt-nek a lét teljes szakadékosodása (Zerklüftung) szerinti fénylő felnyílása (Lichtung) értelmében.”²⁸ Ez itt ugyan egy „másik kezdet” kontextusába helyezett értelmezése a hangulatnak, ill. annak az alaphangulatnak, amely jegyében a gondolkodás újra nekirugaszkodhat valaminek – a hangoltság történő temporalitására nézve mégis megvilágító értelmű. Annyiban legalábbis bizonyosan, hogy ezt a szétszóródó effektus-sokaságot úgy kapcsolja össze a térszerűséggel, hogy az „itt”, az adott („aktuális”) állapot kivételes diszpozíciójának megtapasztalása nem lehetséges a(z irány nélküli) temporális dinamika nélkül.

A hangulat történe-leírásaihoz képest itt az a meghatározó változás, hogy Heidegger nem fogalmiasítani akarja a szemantizálhatatlant, hanem olyan („széletterjedő”) hangoltságban látja megnyilvánulni a felfénylőn megnyíló itt-lét megtörténetét, amely az itt-ben megbonthatatlanlanként teszi jelenvalóvá annak idő-játék-terét (Zeit-Spiel-Raum des Da)²⁹. A hangulat mint a nyílt feltáulás tapasztalati „színhelye” ezért nem atmoszférikus környezet, nem a kedélyállapot belső diszpozíciója és még csak nem is benyomások komplexuma, hanem az ittlét (nem „haladóan”) idő-szerű feltáulásának diffúz, de dinamikusan állapotszerű közege, az idő-játék tere, s mint ilyen a térszerű időjatek vagy az idő játékterének médiuma. Aligha lehet független ez az egyedülálló értelmezés Nietzsche 1885-ben lejegyzett radikális következtetésétől, mely szerint „[Az, hogy] »Itt (meg)történe valami«: ez foglalhatná el az »itt adva van valami, itt létezik valami, itt van valami« helyét.”³⁰

²⁸ HEIDEGGER 2003. 21.

²⁹ Uo. 22.

³⁰ NIETZSCHE 1999. 641.

A hangulat történésszerű közlő fentebb azért emlékeztettünk éppenséggel az *Iskola a határon* eljárásaira, mert ugyan kevésbé viszik színre a hangoltság áramló, diffúz, hullámzó, oszcilláló vagy interferáló konfigurációit, de határozott *állapotváltások* mentén állítják elő a szereplők, mindegyikük Medve Gábor diszpozicionális valóságát. Vagyis az *Iskola a határon* nem az átcsapás-szerű változásokban alapozza meg az olvasás esztétikai tapasztalatát, hanem a megváltozott hangoltság belső dinamikájának világteljesítő teljesítményeiben: „Régen minden egyszerű volt. Nemcsak az érdekes vagy különös, vagy jó dolgok, hanem jóformán akármi, bármilyen pillanatban.” – ismeri fel az elbeszélés a hangulat folyamatként megragadhatatlan temporalitását.

„A Kálvin tér szökőkútja és maga a Kálvin tér, bármikor; gyalog vagy villamosról, estefelé vagy iskolába menet, eső után, tavasszal, télen, jókedvűen, rosszkedvűen, mindig valamilyen volt, mindig teljesen más, és telve tartalommal. Létezett, minden pillanatának megvolt a teljes lényege, ha nem is lehetett néven nevezni, mi volt az volta-képpen. Megfoghatatlan, mély boldogság és végtelenség lappangott minden dolgok alján és a múlt időben. [...] amikor végigmentek a Haris közön, az egésznek az éghajlata, zenei hangneme, légköre, a leve és a lényege – amire nincs szó, nincs még fogalom –, az megmaradt. Mint a boldogságot, mint a mustot, érzi a torkán; esős járda, nagyváros: kézzelfoghatóan és kifejezhetetlenül, mint az életét, formátlan teljességében. [...]” (280–281)

Ez a hangoltság-átrendeződés a liminalitás regényében nyilvánvalóan más szerkezetet követ, mint az e tekintetben korszaknyitó, mert a magyar epikai modernségnek mintát adó Krúdy-próza kiemelkedő darabjaiban. Nemcsak azért, mert Krúdynál az alaphangulat – a nem cselekménysorban vagy kifejlő történet-rendben megalapozott epikus folyamat következtében – távolról sincs olyan bekövetkezéseknek kiszolgáltatva, amelyek alapvetően módosítanák az elbeszélés dikcionális alaptónusát vagy megtörnék az epikai világ mindent átható atmoszféráját. Hanem azért is, mert bár a Krúdy-regényekben is a táj látványa és az időjárás keltette érzéletek a hangoltság primer megnyilvánítói, a mindig állapotszerűséget előhívó emlékezet konstitutív közbejöttével az elbeszélésnek a közléshez való modális viszonya is másfajta – inkább elégikus/melankolikus – stabilitást eredményez, mint az *Iskola a határon* állapotok változásait és újrendeződését követő emlékezés-technikájának dinamikus struktúrája. A nem-szemantikai világteljesítés modern ma-

gyar epikai teljesítményeinek összehasonlító felderítése innen tekintve – a lírai műnemre irányult vizsgálatokkal ellentétben – olyan feladat, amelynek jelenleg alighanem még a kérdésirányaival sem vagyunk tisztában.

Rövidítések

AGAMBEN 2005	AGAMBEN, Giorgio: Profanazioni. Roma, 2005.
AGAMBEN 2009	AGAMBEN, Giorgio: Nudità. Roma, 2009.
HAN 1996	HAN, Byung-Chul: Heideggers Herz. Zum Begriff der Stimmung bei Martin Heidegger. München, 1996.
HAN 2012a	HAN, Byung-Chul: Transzparenzgesellschaft. Berlin, 2012.
HAN 2012b	HAN, Byung-Chul: „Alles wird schamloser und nackter”. Frankfurter Allgemeine Zeitung 2012. ápr. 5.
HEIDEGGER 1989	HEIDEGGER, Martin: Lét és idő. Ford. Bacsó Béla et al. Bp., 1989.
HEIDEGGER 1992	HEIDEGGER, Martin: Der Satz vom Grund. Pfullingen, 1992 ⁷ .
HEIDEGGER 2002	HEIDEGGER, Martin: Die Technik und die Kehre. Stuttgart, 2002 ¹⁰ .
HEIDEGGER 2003	HEIDEGGER, Martin: GA Abt. III, Bd. 65. Frankfurt/M., 2003 ³ .
HEISENBERG 1979	HEISENBERG, Werner: Das Naturbild der heutigen Physik. Reinbek bei Hamburg, 1979 ¹⁷ .
KITTLER 1986	KITTLER, Friedrich: Grammophon – Film – Typewriter. Berlin, 1986.
KITTLER 1993	KITTLER, Friedrich: Draculas Vermächtnis. Leipzig, 1993.
NIETZSCHE 1999	NIETZSCHE, Friedrich: Nachlaß 1884-1885. Kritische Studienausgabe Bd. 11. Hg. v. COLLI, Giorgio – MONTINARI,azzino. München, DTV, 1999.
OTTLIK [é. n.]	OTTLIK, Géza: Iskola a határon. Budapest, Magvető [é. n.], 10. kiad.
SCHMITZ 2008	SCHMITZ, Hermann: Leibliche Kommunikation im Medium des Schalls. In: Hg. v. MEYER, Petra Maria: Acoustic Turn. München, Fink, 2008.
TURNER 2002	TURNER, Victor: A rituális folyamat. Ford. Orosz István. Bp., 2002.
WELLBERY 2005	WELLBERY, David E.: Stimmung. In: Hg. v. BARCK, K. –FONTIUS, M.–SCHLENSTEDT, D.–STEINWACHS, B.–WOLFZETTEL, F.: Ästhetische Grundbegriffe. Bd. 5. Stuttgart/Weimar, 2005.

Fehér M. István
.....

Megértés, szót értés, egyetértés

*Filozófusok közötti viták, különös tekintettel
a Gadamer-Derrida találkozóra*

Understanding, accordance and agreement
Debates among philosophers, with special regard to the
meeting of Gadamer and Derrida

The hermeneutics of Gadamer focuses on the expressions of conversation and dialogue. From its point of view, interpretation and explanation can be considered as a certain type of discussion with the text itself. During the discussion, participants are trying to come to an agreement. "Come to accordance!" The meaning of this expression is not the same as the meaning of the following utterance: "Come to an agreement!" If we say "We have come to accordance", we may mean "We have managed to agree on the unsettled questions." This utterance clearly indicates the lack of understanding. In this case, we may say: "We have managed to agree, however there have been a lot of things in which we did not come to accordance." It is true at the same time - as Gadamer states in his work - that "the main aim of understanding and accordance is the agreement on the given things." In the mirror of this, it is also true that one of the most important functions of hermeneutics is to "establish understanding in the unsettled questions". From this point of view, understanding, accordance and agreement are the concepts which play a central role in philosophical hermeneutics. If this is the real case, it is important to take a closer look on the following questions. How are philosophers able to agree on certain problems with each other? How is hermeneutics able to make itself understand? In the first part of my study, I shortly describe the above-mentioned notions in the mirror of Gadamer's hermeneutics. After that, as a case study, I examine the 1981 meeting of Gadamer and Derrida in Paris. I try to answer the question, "how they were able to agree with each other".

A „szót érteni” grammatikája – szót értés, egyetértés, megértés

Amikor úgy tíz évvel ezelőtt Gadamer fő művének új magyar kiadása kezdett időszerűvé válni – a negyedszázaddal korábban megjelent első kiadás példányai hosszabb ideje antikváriumokban sem igen voltak már fellelhetők –, a kiadó azzal a javaslattal keresett meg, vajon nem volna-e helyénvaló, hogy

a második kiadás egyúttal javított kiadás is legyen, s hogy ebből a szempontból nem vállalkoznék-e az első magyar kiadás szövegének átnézésére. A gadameri mű fordításának mondatról mondatra haladó átvizsgálására nem vállalkoztam, azt viszont lehetségesnek tartottam, hogy az évtizedek során felszaporodott margó megjegyzéseim közül azokat, melyek az eredeti szöveggel való összevetés alapján Bonyhai Gábor összességében kitűnő fordításához képest alternatív – szövegűbbnek vagy gördülékenyebbnek, magyarosabbnak érzett – fordítási javaslatokat tartalmaztak, az új kiadás rendelkezésére bocsássam. Ezen alternatív javaslatok egyike volt az, hogy a „megértetni” ige, ill. a belőle képzett főnév, a „megértetés” egyes kontextusokban nehézkesnek, esetlennek vagy sutának tűnt, hozzájuk képest mindenestre szerencsésebb – hol kifejezetten szerencsésebb, hol csupán kevésbé szerencsétlen – alternatívaként jelent meg a „szót érteni” ill. a „szót értés” fordítás. (Például: „ahol megértetnek...” versus „ahol egymással szót értenek...”¹, „A beszélgetés a megértetés [*Verständigung*] folyamata” versus „A beszélgetés a szót értés folyamata”,² „a megértetés mint probléma” versus „a szót értés mint probléma”,³ „a dolgról való helyes megértetés” versus „a dolgról való helyes szót értés”,⁴ „megértetési szituáció” versus „a szót értés szituációja”,⁵ fordítás mint „a megértetés médiuma” versus fordítás mint „az egymással való szót értés médiuma”,⁶ „a beszélgetésben a megértetési szituáció” versus „a beszélgetésben való szót értés szituációja”,⁷ „a beszélgetésben történő megértetés” versus „a beszélgetésben történő szót értés [*Verständigung im Gespräch*]”,⁸ „a beszélgetésben való megértetés kölcsönössége” versus „a beszélgetésben való szót értés kölcsönössége”,⁹ „a gyerekeknek és a szeretőknek is megvan a saját nyelve, melyen kölcsönösen megértetik magukat” versus „a gyerekeknek és a szeretőknek is megvan a maguk nyelve, melyen kölcsönösen szót értenek egymással”,¹⁰ „a nyelv csak a beszélgetésben, tehát a megértetés [*Verständigung*] végzésében létezik igazán” versus „a nyelv csak a beszélgetésben, tehát a kölcsönös megértésben, egymással való szót értésben találja meg a maga igazi létét”¹¹ stb.). – Az eredetiben szereplő német

¹ IM1. 270. = IM2. 426.

² IM1. 270. = IM2. 427.

³ IM1. 270. = IM2. 427.

⁴ IM1. 270. = IM2. 427.

⁵ IM1. 269. = IM2. 426.

⁶ IM1. 269. = IM2. 426.

⁷ IM1. 270. = IM2. 427.

⁸ IM1. 271. = IM2. 429.

⁹ IM1. 271. = IM2. 429.

¹⁰ IM1. 284. = IM2. 450.

¹¹ IM1. 310. = IM2. 492. Ugyanezen a lapon több mint egy tucatszor fordul elő ebben az értelem-

kifejezések főnév esetén legtöbbször a „*Verständigung*” volt, igei előfordulás-kor pedig a „(*sich*) *verständigen*” vagy pl. a „(*sich*) *miteinander verstehen*”.

Nem lesz haszontalan, ha itt egy kicsit elidőzünk. Ha a szótárhoz fordulunk, a következő főbb jelentéseket, jelentéstípusokat találjuk: „*verständigen* = **I. 1.** értesít, tudósít [...]; **2.** megértet; **II.** *sich verständigen* = **1.** megegyezik, megegyezésre jut; *man verständigte sich über die streitigen Punkte* = megegyeztek a vitás pontokban, **2.** megérteti magát, érintkezik, *sich durch Zeichen verständigen* = jelekkel érteti meg magát”. A főnévi előfordulásnál többek között a következő összetétel lényeges. „*Verständigung der Völker* = a népek közti (kölcsonös) megértés”.¹²

A „szót érteni” a kontextusok többségében nem csupán gördülékenyebbnek, de két más szempontból is előnyösebbnek látszott a „megértetni”-nél. Egyrészt eleve kölcsönösséget, kétoldalúságot implicál (az, hogy én „szót értettem vele” egyúttal azt is jelenti, hogy ő „szót értett velem”, s mindkettő annyit tesz: „szót értettünk egymással”, azaz ellentmondás volna azt állítani, hogy én „szót értettem vele”, de ő „nem értett szót velem”¹³), míg az utóbbiban az egyoldalú jelentésmozzanat a domináns. A „megértet” alapjelentése, mint *A magyar nyelv értelmező szótára* írja, a következő: „Alaposan, világosan megmagyaráz, szemléltet vmit, úgy, hogy más teljesen megértse. *Megértet vmit vkivel; nem tudom vele megértetni; nehéz volt vele megértetni. Mindent elkövettem, hogy megérttessem vele, miről van szó.*”¹⁴ A „megértetni” többnyire egyoldalú vagy egyenlőtlen viszony. Az egyik fél aktív, a másik jobbra passzív. Abból, hogy sikerült megértetni magunkat velük, még nem következik, hogy nekik is sikerült magukat megértetni velünk, s pláne nem az, hogy sikerült szót is értenünk egymással. „Nem tudtuk megértetni magunkat” és „nem tudtunk szót érteni egymással” – nem feltétlenül ugyanazt jelenti. Nagyon is előfordulhat, hogy képesek voltunk „megértetni magunkat”, mégsem tudtunk „szót érteni egymással”.

A másik előnyös szempont az, hogy a „szót érteni” a „megértés”-hez, „megértetés”-hez hasonlóan – minden kölcsönösség ellenére – nem jelent feltétlenül egyetértést. („Megértettem őt”: ez nem egyjelentésű azzal, hogy

ben a „*Verständigung*” (I. GADAMER 1986a. 450.).

¹² L. HALÁSZ 1977. 2086. L. még uo.: „*Verständigungswille* = megértés, megértő jószándék”

¹³ Hasonló a helyzet a „megegyezni”-vel. „Megegyeztem vele” annyi, mint „megegyeztem velem”, s mindkettő annyit tesz: „megegyeztünk egymással”, azaz ellentmondás volna azt állítani, hogy én „megegyeztem vele”, de ő „nem egyezett meg velem”.

¹⁴ BÁRCZY-ORSZÁGH 1961. 1028. Egy másik jelentés: „megérteti magát: (csak) annyira beszél valamely idegen nyelvet, hogy mondanivalójának lényegét ki tudja fejezni, s azt meg is értik. *Már megérteti magát franciául is*” (uo.). Ebből azonban nem következik, hogy szót is tudok érteni azzal, akivel meg tudom értetni magam. L. ehhez a szövegben következő megfontolásokat!

„egyetértettem vele”). Ebben a tekintetben a „szót érteni” hasonló jelentésű a „megegyezni”-vel. Megegyezni lehetséges egyetértés híján is. „Szót értettünk egymással,” avagy – mint fentebb épp a szótárból idéztük – „megegyeztünk a *vitás* pontokban” – ez elég egyértelműen mutatja az egyetértés hiányát. Lehetséges „megegyezni a *vitás* pontokban”, és lehetséges azt mondani: „szót értettünk egymással, *noha sok mindenben nem értettünk egyet*”. Avagy: „megegyeztünk abban, hogy egyetértés áll fenn ebben és ebben a kérdésben, abban és abban a kérdésben viszont nem értünk egyet.” Mint egy hasonló összefüggésben Gadamer írja: „Bizonyára nem lehet általános előfeltevés, hogy az, amit egy szövegben mondanak nekünk, simán illeszkedik saját véleményeinkhez és elvárásainkhoz. Hiszen amit valaki mond nekem – akár szóban, akár levélben vagy könyvben, vagy bármi egyéb módon –, arról először, épp ellenkezőleg, azt előfeltételezem, hogy az illetőnek a véleménye, s nem az enyém, és nekem *tudomásul kell vennem, bár nem kell feltétlenül osztanom*.”¹⁵

E rövid grammatikai kitérő korántsem öncélú. A „*Verständigung*” ezen jellegét ugyanis egyrészt Gadamer is hangsúlyozza, másrészt pedig – és számunkra most elsősorban ez a lényeges – az itt tárgyalt hangsúlynak Gadamer Derridával folytatott vitája szempontjából nagyon is jelentősége lesz, amennyiben Derrida (némileg hasonlóan ahhoz, amint azt korábban Habermas vetette Gadamer szemére¹⁶) a gadameri megértésfogalom *egyetértés*- és (amit ez számára implikál) asszimilatív, a másik másságát megszüntető jellegét hajlik kidomborítani, mintegy a következő logika alapján: ha a megértés egyetértést jelent, úgy ebben az *egyet-értésben* a felek végső fokon *egygyé* lesznek – s kettőnk kettőssége (önállósága, elkülönültsége, mássága, a mássághoz kapcsolódó autonómiája) felszámolódik.

A releváns gadameri szöveghelyekre vetett pillantásból kitűnik azonban, hogy Gadamer számára „[m]inden emberi önmegértést önmagában elégtelensége jellemzi”,¹⁷ és – ami számunkra jelen összefüggésben még fontosabb – „[a]z ember rendelkezési körén kívül eső másik [...] ezen önmegértés megszüntethetetlen lényegéhez tartozik.”¹⁸ Az egyetértés túlhangsúlyozását

¹⁵ IM2. 193. (Kiemelés F. M. I.).

¹⁶ L. HABERMAS 1971. 45–56. o.; elsősorban 48 sk. (az írás először megjelent a *Philosophische Rundschau*-ban, Beiheft 5, 1967, majd többször utánnyomták). A Habermas és őt követve mások által megfogalmazott ellenvetések a véleménykülönbségnek, a disszenzusnak a konszenzus – netán a kényszeredett vagy kikényszerített konszenzus – irányába való terelését, a hermeneutika ezzel összefüggésbe hozott univerzalizációját (az univerzális egyetértésre irányuló állítólagos igényét) s egy ebből következő – önmagát jól-rosszul leplező – autoriter-konzervatív, de legalábbis felvilágosodásellenes pozíció elfoglalását vélték Gadamer szemére vethetni.

¹⁷ GADAMER 1986c. 75.

¹⁸ GADAMER 1986c. 407.; IM2. 359. E sorok a „Hermeneutika és historizmus” című tanulmányból valók, mely 1965-ben íródott, öt évvel követve a fő mű megjelenését, s jó másfél évtizeddel meg-

illető gyanút Gadamer maga is többször tárgyalta, először alighanem a fő mű 1972-ben megjelent 3. kiadásához írott utószavában, a konzervativizmus-gyanú összefüggésében. Itt a következőket írja: „De a legsúlyosabb ellenvetés az általam felvázolt filozófiai hermeneutikával szemben az, hogy én állítólag minden megértés és megértetés [szót értés] nyelvhez kötöttségéből az *egyértés* alapvető jelentőségére következtetek [...]”¹⁹ A helyzet ezzel szemben az – hangzik teljesen egyértelműen – hogy „aki meg akar érteni, annak nem kell elfogadnia azt, amit megért”.²⁰

E pontosítás korántsem csupán utólagos önkorrekciónak: valójában a fő mű számos, kiterjedt fejtegetésére támaszkodhat. Nem lesz haszontalan, ha ezekből néhányat idézünk.

„A hagyománnyal való minden találkozás [...] tapasztalja a szöveg és a jelen közti feszültséget. A hermeneutikai feladat abban áll, hogy ezt a feszültséget naiv összehangolással *ne leplezzük el, hanem tudatosan bontsuk ki*. Ezért a hermeneutikai hozzáálláshoz szükségképpen hozzátartozik a történeti horizont felvázolása, mely különbözik a jelen horizontjától. A történeti tudat tudatában van *saját másságának* [...]”²¹ „Létünk történeti végességében rejlik annak tudata, hogy utánunk mások jönnek, és mindig másképp fognak érteni.”²² Valóban, nem volna-e fonák – kérdezhetjük közbevetőleg – a még meg sem születetteket, a jövőbelieket is magunkhoz „asszimilálni”? Ami ezzel szemben Gadamer e sorából kitűnik, az épp fordítva: a jövőbeliek másképpértésének, azaz másságának előzetes legitimálása, elismerése-elfogadása.

A másság megszüntetéséről tehát már a fő műben sincs szó. Nem is lehet, ha egyszer Heidegger nyomdokain járva Gadamer kezdettől fogva az emberi lét végességéből és történetiségéből indul ki, ami eleve kizárja mindenfajta, a „történelem vége” tézis által félmjelzett hegeli abszolút nézőpont felvételének lehetőségét. Az igazán döntő helyek azonban a következők: „Aki megértésre törekszik, az nem bízhatja magát eleve saját előzetes véleményeinek az esetlegességére, hogy azután a szöveg véleményét a lehető legkövetkezetesebben és legmakacsabban figyelmen kívül hagyja”, írja Gadamer, majd kicsit később hozzáfűzi: „nem ragaszkodhatunk vakon a dologról alkotott saját előzetes véleményünkhöz, amikor egy másik személy véleményét megértjük. [...] Aki egy szöveget meg akar érteni, az sokkal inkább kész engedni,

---

előzve a Derridával való párizsi találkozót. Ilyenformán az a következtetés, mely szerint Gadamer a másság témája iránt elsősorban a Derridával folytatott vita után vált volna érzékennyé, elsie-ttetnek tűnik.

¹⁹ GADAMER 1986c. 465. = IM 380. (Kiemelés F. M. I.).

²⁰ IM2. 381.

²¹ IM2. 217. (Kiemelés F. M. I.)

²² IM2. 261.

hogy a szöveg mondjon neki valamit. *Ezért a hermeneutikailag iskolázott tudatnak eleve fogékonynak kell lennie a szöveg mássága iránt.* Az ilyen fogékonyt az azonban nem előfeltétele sem a tárgyi »semlegesség«, sem önmagunk kikapcsolása, hanem magában foglalja saját előzetes véleményeink és előítéleteink vállalását, melyben megmutatkozik a mi *másságunk*. Tudatában kell lennünk saját elfogultságunknak, hogy maga a szöveg megmutatkozzék a maga *másságában*, s ezzel lehetővé váljék számára, hogy tárgyi igazságát kijátszhassa a mi előzetes véleményünkkel szemben.²³ Hogy mi nem olyanok vagyunk, mint (a) mások, ők pedig nem olyanok, mint mi; hogy – más szóval – a másokhoz képest mi mások vagyunk, s ennek a mi (megszüntethetetlen) másságunknak a következetes tudatosítása egyúttal elengedhetetlen előfeltétele a mások másságának – annak, hogy a mások megmutatkozzanak a maguk másságában –, vagy a fenti idézet terminusaival, „fogékonyt a szöveg mássága iránt” és „saját másságunk (előítéleteink, elfogultságaink) vállalása” – ez, láthatóan, ugyanannak a dolognak szorosán összekapcsolódó, kölcsönösen egymásra (*egyásra*: egyik a másikra) utaló két oldala. A másság felszámolásáról innen szemlélve tehát egyik oldalon sem lehet szó, sőt talán nem túlzás azt állítani: a másságot – mind a mi másoktól megkülönböztetett másságunkat, mind a mások miénkétől különböző másságát – ennél jobban aligha lehet megtisztelni.²⁴

A gadameri megértésfogalom állítólagos asszimilatív jellegével kapcsolatban végül szem előtt tartandó, hogy a megértés Gadamer szerint megtörténik

²³ IM2. 193. (Kiemelés F. M. I.)

²⁴ L. még: „Engednem kell, hogy érvényesüljön a hagyomány igénye, s nem csupán abban az értelemben, hogy elismerem a múlt másságát, hanem úgy, hogy valami mondanivalója van a számomra.” (IM2. 253.). Más, ám nem kevésbé lényeges és középponti gadameri helyek alapján igazolja Jean Grondin a hermeneutikai megértésfogalom „totalizáló” jellegét, „a másik elsajátítását”, „a másság feltétlen asszimilációját” illető szemrehányás jogosulatlanságát (I. GRONDIN 2002. 189. sk.). A fő gadameri szöveghely, amely köré cáfolata szerveződik, a következő: „A hermeneutika a filológiában és a történeti szellemtudományokban egyáltalán nem »a dolgok urálásának tudása« [*Herrschaftswissen*], tehát nem elsajátítás mint birtokbavétel [...]” (IM2. 220.; a terminus, mint Gadamer utal is rá, Max Scheler-től származik, aki a természettudományokra jellemző, pozitíviztikus, a természetet ill. a természeti folyamatokat uralni törekvő tudást jelöl vele, s megkülönbözteti a *Bildungswisssentől* és az *Erlösungswisssentől*). A másság asszimilációját illető szemrehányás a frankfurti iskola ama tézisére nyúlik vissza, mely szerint a filozófiai gondolkodás – avagy egyszerűen a gondolkodás mint olyan – a pluralitást az egységre, a másságot az azonosságra törekszik visszavezetni. Felfogni, megérteni innen szemlélve nem egyéb, mint a másság megszüntetése, kiküszöbölése. L. pl. ADORNO 1966. 17.: „Gondolkodni annyi, mint azonosítani” („*Denken heißt identifizieren*”). Ez a gondolat erőteljesen visszatér azután Lévinasnál, I. LÉVINAS 1974. 188.: „A nyugati filozófia egybeesik a másik lelepleződésével, ahol is a másik létként nyilvánul meg, és elveszti a másságát”; továbbá pl. LÉVINAS 1961. 13.: „A nyugati filozófia többnyire ontológia volt: a másnak az azonosra való redukciója”. Lévinas helyenként egyenesen az „azonos imperializmusáról” beszél (pl. LÉVINAS 1961. 59.).

velünk (nem véletlenül szándékozott Gadamer az elkészült műnek először a *Verstehen und Geschehen* címet adni²⁵): nem mi vagyunk az urai, s inkább elszenvedjük, semmint kieszközöljük. Az igazságot, amelyet megértünk, nem birtokoljuk, inkább ő birtokol minket. A megértés nem birtoklás; ahhoz, amit megértünk, hozzátartozónak tudjuk magunkat, amihez pedig hozzátartozunk, azt nem birtokoljuk. Ezt a megértés részvétel- vagy részesedésméletének nevezhetnénk.²⁶

Kant és a „dialektikai küzdőtér”: a megszólalások sorrendje és az apagogikus bizonyítás filozófiai elégtelensége

Vajon mennyiben tudtak – hangzik vezető kérdésünk – 1981-ben Párizsban lezajlott nevezetes találkozójuk során Gadamer és Derrida egymással *szót érteni*? Nem lesz haszontalan, ha a konkrét szituációra való ráközelítés előtt – tőle elszakadva vagy egy lépést hátralépve –, a kérdést általánosságban fogalmazzuk meg. Mennyiben képesek különböző filozófiák, különböző filozófusok egymással egyáltalán kommunikálni, egymással általában szót érteni?

E kérdést nyilván számtalan oldalról meg lehet vizsgálni, az alábbiakban csupán a szót értés szituációjának – szövegekhez, ill. konkrét szituációkhoz kapcsolódó – két releváns esetét szeretném röviden megvizsgálni.

Mindenfajta – akár szóbeli, akár írásbeli – vita végbemenésének konkrét retorikai szituációjához tartozik az a körülmény, hogy a felek nem beszélhetnek egyszerre, egyidejűleg. A vita több körben, több szakaszban zajlik. Az egyik fél előadja a maga mondandóját, amire a másik azután reagál, majd az első ismét szót kérhet és így tovább egészen addig, amíg a vita tart. A felek mindegyike váltakozva aktív és passzív. Amikor az egyik megszólal, azaz aktív, akkor a másik hallgat, azaz passzív. Adott esetben az sem közömbös, ki kap először szót, ki a kezdeményező fél. Aki először vagy utóljára beszél, előnyös helyzetbe kerülhet. Ez az ártalmatlannak tűnő körülmény

²⁵ L. GRONDIN 1999a. 319., valamint a megértés történetjellegére vonatkozó némely jellegzetes helyet a fő műből: IM2. 219.: „A megértés maga történésnek bizonyult” (I. GADAMER 1986b 314.), IM2. 298. (GADAMER 1986b. 431.), IM2. 327. (GADAMER 1986b. 476.), IM 335. („a megértés létmódja az eseményjelleg”; GADAMER 1986b. 488.), IM2. 339. („aki megért, már mindig is egy történésbe van bevonva, amelynek a révén az értelem érvényesíti magát”, „mint megértők, valamely igazságtörténésbe vagyunk bevonva”; GADAMER 1986b. 494.), IM2. 11. (GADAMER 1986c. 438.), GADAMER 1986c. 240.

²⁶ L. GRONDIN 2002. 190. Egy, a magyar nyelv adta szójátékkal élve azt mondhatnánk: a hozzátartozóink attól a hozzátartozóink, hogy *hozzájuk tartozunk*, nem pedig birtokoljuk őket. Az ember a saját hozzátartozóit nem *birtokolja*.

több figyelemre méltó sajátosságot, úgy is mondhatnám csalafintaságot rejt magában.

Erre a körülményre, ha jól látom, elsőként Kant hívta fel nyomatékosan a figyelmet. Kritikai fő művének, *A tiszta ész kritikájának* „A tiszta ész antitetikája” című részében Kant egyfajta „dialektikai küzdőtérrel” beszél, olyanról – érdemes lesz okfejtését részletesebben idéznünk – „ahol mindig az a fél kerekedik felül, amelyik engedélyt kap a támadásra, és biztos vereségre van ítélve az a fél, amelyik kénytelen védekező módon eljárni. Ezért a legerősebb lovag is tudja: akár jó, akár rossz ügyért száll síkra, akkor lesz övé a diadalkoszorú, ha gondoskodik róla, hogy őt illesse meg a végső támadás előjoga, és ne kényszerüljön kiállni az ellenfél újabb rohamát. [...] [Csak arra kell gondosan ügyelni], hogy a tornát eldöntő végső menetben a jó ügy bajnoka egyedül legyen a páston, ennek érdekében megtiltván az ellenfélnek, hogy még egyszer fegyvert vegyen a kezébe. Mint a torna pártatlan bírái, teljességgel el kell tekintenünk a kérdéstől, hogy a bajvívók jó vagy rossz ügyért küzdenek-e”.²⁷

Ennek a fontos helynek valamelyest is részletekbe menő kommentálására (amit feltétlenül megérdemelne) itt nincs mód. Mindenképpen megemlítenőd – noha ez nem Kant-dolgozat –, hogy aligha véletlen az idézet helye, tudniillik az, hogy épp az antinómiatan kifejtése előtt található, s nem mondjuk a kritikai főműnek a tárgyalt témát illetően első pillantásra sokkal kézenfekvőbbnek tűnő módszertani részében („II. A módszer transzcendentális tana”), amelyben „A tiszta ész diszciplínája” címet viselő első fejezet egésze, de különösen annak második és negyedik szakasza („A tiszta ész diszciplínája, polémikus használatát tekintve” és „A tiszta ész diszciplínája, bizonyításainak vonatkozásában”) sok tekintetben rokon s a mi szempontunkból nagyon is releváns és megszívlelendő gondolatokat, megfontolásokat tartalmaz. Az idézett fejtegetés elhelyezkedésének oka nyilvánvalóan az, hogy a nyomban rákövetkező antinómiatanban tárgyalt tézisek és antitézisek bizonyos tekintetben épp erre a bevezetésképpen ecsetelt „dialektikai küzdőtérre” mutatnak példát. Az egymást követő bizonyítások menete rendre olyan jellegű, amit a matematikában indirekt bizonyításnak neveznek (a filozófiai hagyományban pedig apagogikus bizonyításnak hívják, ezt Kant később a módszertani részben behatóan tárgyalja²⁸). Eszerint feltesszük a bizonyítandó tétel ellentétét, utóbbiról bebizonyítjuk, hogy hamis, ill. lehetetlen, s ezzel egyúttal a bizonyítani kívánt tételt is bizonyítottuk. Röviden: tételünk

²⁷ *A tiszta ész kritikája*, B451. (Magyarul I. KANT 2004. 364.)

²⁸ L. B817 skk. (Magyarul KANT 2004. 617. skk.)

igazságára az ellentétes tétel hamisságából következtetünk. (Pl. tézis: a világnak időbeli kezdete van. Bizonyítás: 1. Tegyük fel, hogy nincs, 2. ez azonban lehetetlen, ergo 3. a világnak van kezdete.) A matematikában az ilyen eljárás, mint Kant világosan utal rá,²⁹ teljességgel megengedhető és kifogásmentes. Hozzátehetjük, hogy a kétértékű (formális) logikában nem kevésbé: az, hogy „A” igaz, következik abból, hogy „nem-A” hamis. Az ellentmondás (-mentesség) hagyományos tétele – egy „A” állítás és annak tagadása nem lehet egyszerre igaz – bizonyos értelemben (kontradiktórikus ellentétek esetén) éppen ezt implikálja: ha „A” igaz, akkor tagadása hamis, és „A” hamis, ha tagadása igaz.³⁰ De maga Kant is kézenfekvő feltevésként utal rá: „Úgy tűnik, mi sem világosabb, mint hogy valamelyik félnek okvetlenül igaza kell legyen, ha az egyik azt állítja: »A világnak kezdete van«, míg a másik ezt: »A világnak nincs kezdete, öröktől fogva létezik«”.³¹ A helyzet ezzel szemben az, hogy – mint Kant kifejti – maga a vita tárgya „semmis”,³² s „a két állítás kontradiktórikus vitája pusztán dialektikai összetűzéssé változik”,³³ éspedig azért, „mivel a világ egyáltalán nem létezik önmagában [s] ezért nem létezik sem önmagában végtelen, sem önmagában véges egészként”.³⁴ Más szóval – és kanti kontextusba helyezve –, tér és idő az emberi megismerés (a szemlélet) apriori formája, nem pedig a magában vett világ jellemzője, mindkét ítélet tehát „egyidejűleg hamis”.³⁵ Az egymással szembenálló két állítás mindegyike egy olyan feltételen nyugszik, mely téves – „a világ nincs adva mint magában való dolog”³⁶ –, így mindkét állítás elesik.³⁷

Az apagogikus bizonyítások a filozófiában aggályosak. Míg a matematikában teljességgel helyénvalók, sőt „itt van az apagogikus bizonyítások igazi helye”,³⁸ írja Kant immár a módszertani részben (azt az eljárást, mely meg-

²⁹ L. B820. (Magyarul KANT 2004. 619.)

³⁰ L. ehhez PATZIG 1974. 1695.

³¹ B529. (Magyarul KANT 2004. 419. sk.)

³² B529; vö. B451: „semmiért”, ill. „puszta ködképpért folyik [...] a küzdelem”. (Magyarul KANT 2004. 420., 364.)

³³ B533. (Magyarul KANT 2004. 422.)

³⁴ B533. (Magyarul KANT 2004. 422.)

³⁵ B532. (Magyarul KANT 2004. 422.)

³⁶ B532. (Magyarul KANT 2004. 421.)

³⁷ L. B531. (Magyarul KANT 2004. 421.)

³⁸ B820. (Magyarul KANT 2004. 619.) Már az 1764-ben íródott „A természetes teológia és a morál alaptételeinek világosságát illető vizsgálódás”-ban részletes diszkusszió foglalkozik a matematikai ill. a filozófiai vagy metafizikai megismerés közti alapvető, elvi különbséggel, olyan máig ható érvennyel bíró diszkusszió, mely a kritikai fő műben a dolog lényegét illetően különösebb változtatás nélkül kerül kifejtésre. L. KANT 1981. 744–767.; Kritik der reinen Vernunft, A 712–738 (=B 740–766). A matematikai és a filozófiai megismerés különbsége egészen alapvető Kant gondolkodása számára. Némileg bővebben l. FEHÉR M. 2004. 41. Különösen 19. és 46. jegyzetet.

vizsgálja, vajon „nem pusztá ködképert folyik-e a küzdelem”, korábban, „A tiszta ész antitetikájá”-ban „szkeptikus módszernek” nevezte, de itt sem mulasztja el aláhúzni, miszerint „a matematikában semmi értelme nem volna hozzá folyamodni”³⁹), addig a filozófiában „soha nem szabad szintetikus tételek állítását oly módon igazolni, hogy *az ellentétüket cáfoljuk*”.⁴⁰ Itt ugyanis megeshet, hogy „mindkét fél – az is, aki állít, és az is, aki tagad – [...] a tárgy valamilyen lehetetlen fogalmából indul ki, ebben az esetben pedig érvényes lesz a szabály, mely szerint *non entis nulla sunt predicata* [nem létezőről semmi sem állítható], tehát az is hamis, amit igenlően állítanak a tárgyról, és az is, amit tagadólag állítanak róla, és *lehetetlen az igazság megismeréséhez apagogikus úton, ellentétének cáfolása révén* eljutni”.⁴¹ Erre a fontos felismerésre következik Kant okfejtésében nyomban példaként épp a világ végességének vagy végtelenségének az antinómiatanból ismert dilemmája, mely szerint mindkét tétel ill. állítás hamis. Az apagogikus bizonyítást Kant egy helyen itt egyenesen „szemfényvesztésnek”⁴² nevezi. Az apagogikus érvelés ugyanakkor azért képes megtéveszteni, mivel „evidencia dolgában felülmúlja a közvetlen bizonyításokat, az ellentmondásról ugyanis mindig világosabb képzetet nyerünk, mint akár a legszorosabb összefüggésről, és ezért itt közelebb kerülünk a demonstráció szemléletességéhez”.⁴³

Az antinómiatan, ill. az apagogikus bizonyítások témáját itt nem szükséges tovább részleteznünk. A mi elemzési szempontunkból lényeges az, hogy az egymással szembenálló felek antinómiája által előálló vitában az a fél győz, akié – mint Kant fogalmaz – „a végső támadás előjoga”, azaz nem „kényszerül kiállni az ellenfél újabb rohamát”.⁴⁴ Az nyer, aki lehetőséget kap arra, hogy tézisért bizonyítsa – általánosságban szólva, hogy ügyét előterjeszse, mellette így vagy úgy érveljen, szót emeljen. Ha erre lehetőséget kap, máris nyert ügye van – egyetlen apró feltétel még, hogy ő legyen az utolsó hozzászóló, a másik félnek ne adassék meg a válaszadás lehetősége. Mert

³⁹ B452. (Magyarul KANT 2004. 365.)

⁴⁰ B820. (Magyarul KANT 2004. 619. kiemelés F. M. I.) Analitikus tételek esetében nem volna értelme igazolásról vagy bizonyításról beszélni. Analitikus tételek definíció szerint igazak, mivel az állítmány fogalma benne rejlik az alany fogalmában, ezek ezért „magyarázó ítéletek” (B11). Ami igazolásra vagy bizonyításra szorul, annak új ismeretet adó, ismeretgyarapító, azaz – ahogy Kant nevezi – „szintetikus” tételnek kell lennie. Ha nem adna új ismeretet, nem szorulna rá az igazolásra vagy bizonyításra.

⁴¹ B820. (Magyarul KANT 2004. 619. kiemelés F. M. I.)

⁴² B821. (Magyarul KANT 2004. 620.)

⁴³ B818. (Magyarul KANT 2004. 617.)

⁴⁴ „Minden filozófiai értekezésben akadnak támadható helyek”, írta Kant a II. kiadás előszavának vége felé, majd zárójelben hozzátette: „mert a filozófia nem állhat ki olyan vértetben, mint a matematika”. (BXLIV: Magyarul KANT 2004. 48.)

ha megadatik, akkor ő ugyanezt képes teljesíteni, s akkor már ő kerül ki győztesként. Furcsamód minden azon múlik, ki mikor kap vagy nem kap alkalmat a megszólalásra.

Kant ezen fejtegetéseit érthetjük úgy, mint amelyek fontos hermeneutikai tanulságot fogalmaznak meg. Eszerint valamely tézis apagogikus bizonyítása nem elégséges az antitézis cáfolatához, s fordítva: az antitézis apagogikus bizonyítása nem elégséges a tézis cáfolatához, noha adott esetben mindkettő lehetséges lehet. Úgy olvashatjuk Kantot, mint aki ilyenformán a filozófiai vizsgálódás ama jellege mellett emel szót – sőt nyomban rá példamutató alapossággal és lelkiismeretességgel a gyakorlatba is átülteti –, melynek értelmében elengedhetetlen mindkét fél bizonyítási eljárásának helyet adni. Nem elégséges az, hogy az egyik fél képes bizonyítani a maga igazát, vagyis elsietett az a – látszat szerint tökéletesen helytálló – következtetés, mely szerint ezzel a másik fél egyszermind meg is van cáfolva. Hallgattassék meg mindkét fél! Perdöntőnek, nagyon erős érvnek látszik ugyan az a körülmény, hogy valaki képes bizonyítani a maga igazát, s a meggyőző erőt látszólag még tovább növeli az, hogy ezt ráadásul olyan eljárás keretében képes megtenni, melynek során – felteszi, majd – cáfolja ellenfele igazát. A dolog ezzel, úgy tűnik, végleg el is dőlt. Hogy mégsincs azonban minden elintézve, csak akkor derül ki, ha felöltik bennünk a további kérdés: vajon nem vizsgálándó-e az is, hátha képes ugyanerre a másik is? S nem kellene-e neki is megadni a szót?

Azt a ténnyt, hogy Kant művében az antinómiatan könyvészeti tipografálása egymással szemközti oldalakon mutatja be a vitát, azaz az egyik fél argumentálását a másik felé *nem követi* – nem egyik a másik *után* következik –, hanem vele egyenrangúként a másik lapon szembeállítva jelenik meg (s a megfelelő bal ill. jobb oldalakon folytatódik tovább), Kant az első kiadás előszavában ugyan egyszerűen azzal magyarázza: így akarta lehetővé tenni, „hogy az állítást és tagadást annál könnyebb legyen összevetni egymással”.⁴⁵ Ez a táblázatos elrendezés mindenestre – akarva-akaratlanul – azzal a sajátossággal – jelen vizsgálódási szempont számára kétségtelen előnnyel – rendelkezik, hogy eldöntetlenül hagyja, melyik felet illeti meg az első és az utolsó szó joga. Ha Kant nem ezt a tipográfiai elrendezést választja, óhatatlanul ki kellett volna tüntetnie az egyik vagy a másik álláspontot, s az, hogy melyiket tárgyalja előbb, már látens állásfoglalást rejtett volna magában. A „könnyebb összevetés” szempontja igaz lehet, de hozzátehetjük még, hogy ez az elrendezés nemcsak „könnyebb”, de „méltányosabb” összevetést is le-

⁴⁵ AXXII. (Magyarul KANT 2004. 25.)

hetővé tett. Nehéz ugyanis máskülönben elgondolni, amennyiben nem táblázatos elrendezést választ, miképpen építi fel ennek a résznek a gondolati kifejtését. Ez ugyanis számos szövegbeli változtatás, közbeiktatott vagy átmeneti részek betoldása nélkül aligha lett volna kivitelezhető. A táblázatos/nem-táblázatos elrendezés nem implikálhat szövegszerű azonosságot. Hogy valamit táblázatban vagy táblázat nélkül fogalmazunk meg, visszahat a szöveg megfogalmazására.

„[...] az a fél kerekedik felül, amelyik engedélyt kap a támadásra, és biztos vereségre van ítélve az a fél, amelyik kénytelen védekező módon eljárni”, „[csak arra kell gondosan ügyelni], hogy a tornát eldöntő végső menetben a jó ügy bajnoka egyedül legyen a páston”: a Kant által jelzett furcsa konstelláció az antimómiatan esetében úgy fogható fel, mondtuk, hogy az a fél kerekedik felül, amelyik engedélyt kap arra, hogy ügyét megfelelő módon előterjessze. S nem véletlenül. Hiszen ügyét mindkét fél a lehető legmeggyőzőbb módon képes előterjeszteni: saját tézisének bizonyítását a vitapartner tézisének cáfolatával tudja összekapcsolni. (Tegyük fel, hangzik az érvelés, hogy nem úgy áll a dolog, ahogy állítom: ám ez a „nem úgy áll a dolog” épp az, amit a másik fél állít: annak igazolása mármint, miszerint lehetetlen, hogy „ne úgy álljon a dolog”, ilyenformán nem egyszerűen csupán saját tézisének – apagogikus – bizonyítása, de egyszersmind a vitapartner állításának cáfolata is). Ezen „támadás” ellen szigorúan szólva nem is lehet védekezni – a védekezés eleve a vereség beismerése volna –, ezért a vitapartner fellépése (az akcióra adott re-akciója) a maga részéről nem is tekinthető védekezésnek, hanem ugyancsak támadás (ha úgy tetszik: ellentámadás⁴⁶). Mivel saját állítását ő is képes bizonyítani, egyszersmind a vitapartnerét cáfolni, innen szemlélve nem marad semmiféle kritérium a kezünkben arra nézve, melyik fél igazát ismerjük el. Melyikük lesz végül is hát a győztes? Nos, ahogy hallottuk, éppenséggel az, amelyik – mint Kant meglehetősen pontossággal fogalmazott – engedélyt kap arra, hogy ügyét előterjessze, oly módon, hogy a másik fél válaszával immár nem kell számolnia. Hogy netán a saját álláspont bizonyítása s az ellenfél álláspontjának vele összefüggő egyidejű cáfolata adott esetben együttvéve sem feltétlenül elegendő, merthogy ugyanerre talán a másik fél is képes: ezen további belátás megfogalmazódása korántsem kézenfekvő. Úgy tűnik, ehhez – egy ilyesfajta hermeneutikai nyitottsághoz, ha úgy tetszik: méltányossághoz – az embernek Immanuel Kantnak (vagy Hans-Georg Gadamernek) kell lennie.

⁴⁶ A táblázatos elrendezés miatt a támadás-ellentámadás, akció-reakció fogalompárok használata maga is kétséges.

Mielőtt továbballadnánk, érdemes még megemlíteni, hogy további hermeneutikai hozadéknak – s ezáltal Gadamer felé mutató párhuzamnak – tekinthető Kant részéről az a törekvés, hogy a vitázó felek mindegyikének álláspontját nem pusztán tényleges megnyilvánulásuk alapján, hanem elgondolható legerősebb formájában igyekszik fontolóra venni. „[...] módszerünk abban áll tehát”, írja Kant, „hogy szemügyre vesszük vagy sokkal inkább magunk folytatjuk le az ellentétes állítások közötti vitát”.⁴⁷

„Szemügyre vesszük vagy sokkal inkább magunk folytatjuk le”: az előbbi passzív beállítódás: hagyjuk a vitafeleket beszélni, s odafigyelünk rájuk (s már ez sem kevés); az utóbbi ennél is több, hiszen aktív: azt is mérlegre tesszük, mi hogyan érvelnék egyikük vagy másikuk helyében, nem hagyatkozunk arra az önmagában kontingens, empirikus körülményre, hogy a felek történetesen (történetileg-ténylegesen) milyen érveket hoztak fel, hanem a ténylegesen elhangzó érveken túl a lehetséges érvek univerzumát próbáljuk mozgósítani. Ez nagyjából-egészében megfelel annak, amit Gadamer később így ír le: „Ha megpróbálunk megérteni egy szöveget, akkor [...] megpróbáljuk érvényre juttatni a tárgyi jogosságát annak, amit a másik mond. Sőt ha a megértés a célunk, még arra is törekszünk, hogy *megerősítsük az érveit*”.⁴⁸ Kant ezzel előlegzi a Derridával folytatott vita szempontjából releváns ama gadameri megfontolást, mely szerint „a mondottakat nem gyenge pontjukon akarjuk kikezdeni, hanem előbb *mi magunk mutatjuk meg igazi erejüket*.”⁴⁹ „Mi magunk mutatjuk meg igazi erejüket” – ez annyit tesz: függetlenül attól, hogy a szerző megtette-

⁴⁷ B451.: „Diese Methode, einem Streite der Behauptungen zuzusehen, oder vielmehr ihn selbst zu veranlassen [...]” (Magyarul KANT 2004. 364.)

⁴⁸ IM 208. (Kiemelés F. M. I.) A gondolat előzménye megtalálható Heideggernél a destrukció eljárásában, melyre az jellemző, hogy nem pusztán a kritika szándékával (a kritikai elsajátítás, valamely múltbéli fogalmiság leépítésének, újraelsajátításának igényével) fordul a múlthoz, hanem egyúttal úgy is, hogy annak nagyságát feltétlenül elismeri, sőt, amennyire lehet – néha úgyszólván mértéktelenül – fel is erősíti. A destrukció heideggeri felfogása a múlt nagy gondolkodóihoz mint *példaképekhez* viszonyul: a velük való gondolati szembenézésben és küzdelemben – mint Heidegger fogalmaz – „lehetőleg gyümölcsöző ellenfelekké” igyekszik kiépíteni őket (I. HEIDEGGER 2005. 349., magyarul HEIDEGGER 1996-97. 9.). „Gyümölcsöző ellenfelek” olyanok, akikkel érdemes megküzdeni – kisszerű ellenfelek fölött győzedelmeskedni nem nagy dolog (a partnert kisszerűnek tekinteni pedig maga is a kisszerűség jele), ezzel szemben az ellenfél nagyságának elismerése, felerősítése növeli a vele való küzdelem tétjét és nagyságát – annak mintegy előfeltétele. Az ember nagysága Heidegger számára nem utolsósorban abban áll, hogy képes valami nála magasabbat, nagyobbat elismerni – míg fordítva, épp a kicsinek, a kisszerűnek a jellemzője, hogy semmi ilyenről nem akar tudni, és állandóan csak önmagát, azaz önmaga kicsinységét akarja, s mindent erre a szintre akar leráncigálni (vö. HEIDEGGER 1980. 146.; HEIDEGGER 1984. 12.). A kicsinyes köztözködés, az, hogy a partnert gyenge pontokon igyekszünk rajtakapni s ebben az értelemben próbálunk felette triumfálni, a múlttal való dialógust eleve leértékeli, súlytalaná, irrelevánssá teszi (hiszen abból a feltevésből indul ki, mely szerint „mi úgyis jobban tudjuk”).

⁴⁹ IM 257. (Kiemelés F. M. I.) L. GADAMER 1984b. 59.

ezt vagy nem –, ill. „magunk folytatjuk le” a vitát – eltekintve attól, hogy a tényleges vita hogyan zajlott le, s ki mennyire meggyőző érvekkel hozakodott elő -: a Gadamer, ill. Kant által jellemzett e két attitűd között feltűnő a rokonság. A különbség csupán annyi, hogy Gadamer az olvasott szövegnek, Kant a vitában egymással szembenálló feleknek törekszik igazságot szolgáltatni, velük szemben megfelelő méltányossággal eljárni. Gadamer esetében az értelmező a két fél egyikeként maga is részese az eljárásnak, Kantnál a két fél felett álló s az igazságszolgáltatás eljárását kívülről irányító ítélőbíró. Ám egy ponton Kant fogalmazásmódja a gadameri állásponthez (a jóindulat hermeneutikájához) még közelebb kerül. Ezen a helyen a következő tanáccsal fordul filozófustársaihoz: „[...] gondoljatok ki magatok ellenvetéseket, melyek még egyetlen ellenlábásotoknak sem jutottak eszébe, mi több kölcsönözzetek ti magatok fegyvereket az ellenfélnek, vagy engedjétek át neki a legkedvezőbb küzdőteret [...]”.⁵⁰ Utóbbi járhat persze azzal, tegyük hozzá a magunk részéről, hogy – amint Gadamer utalt rá – nagyon is megeshet: „aki a [...] a kérdezés és az igazságkeresés művészetet gyakorolja, a hallgatóság előtt a rövidebbet húzza.”⁵¹

A pozitívizmus-vita és Cassirer–Heidegger davosi vitája: rövid kitekintés

Adott esetben az sem lehet közömbös, egy vitában ki kap először szót, ki a kezdeményező fél, aki pedig először vagy utoljára beszél, előnyös helyzetbe kerülhet – ezekből a megfontolásokból indultak ki Kantra vonatkozó megjegyzéseink. Ugyanez a kérdéskör vizsgálható azonban nem csupán a filozófiai szót értés *elméletének* kontextusában, azaz adott filozófiai szövegekhez (Kant vonatkozó megfontolásaihoz) kapcsolódva, hanem konkrét és ténylegesen lezajlott vitaszituációk tükrében is, s erre jó példa lehet a múlt század hatvanas éveiben a nyugatnémet szociológia és társadalomfilozófia berkeiben lezajlott nagy hatású ún. pozitívizmus-vita, mely a Gadamer–Derrida találkozó előtti legjelentősebb filozófiai vita volt, s előbbit hozzávetőleg másfél évtizeddel előzte meg.

Aki először beszél, aki elsőnek kap szót, előnyös helyzetbe kerül – hasonló ez a sakkhoz, ahol az első lépés jogát élvező világos ismeretes módon előnybe kerül, hiszen a maga válaszlépését sötétnek már világos első lépésének ismeretében, ahhoz igazodva kell megtennie, úgyhogy nem véletle-

⁵⁰ A tiszta ész kritikája, B806. (Magyarul KANT 2004. 609.)

⁵¹ IM2. 257.

nül beszélnek a sakkelméleti könyvek arról, hogy a különböző megnyitások vége felé, úgy a 8. és a 15. lépés között mikor kerülhet sor arra, hogy sötét „kiegyenlítse” (ami nyilvánvalóan annyit tesz: ezidáig „hátrányban volt”).⁵² Erre a szituációra reflektált mármost a pozitívizmus-vitában Adorno abban a formában, hogy háláját fejezte ki a fő referátumot tartó Karl Poppernek azért, hogy neki mint korreferensnek nem kell úgymond „parazita” módon eljárnia. A korreferens ugyanis, fejtette ki előljáróban, „többnyire az elé a választás elé kerül, hogy vagy pedáns módon vagy *parazitaként* kell viselkednie. Szeretnék mindenekelőtt köszönetet mondani Popper úrnak azért”, tette hozzá, „hogy e kínos helyzet terhét levette rólam. Kapcsolódhatom az általa mondottakhoz anélkül, hogy Ádámnál és Évánál kellene kezdenem, ám oly szorosan sem kell tapadnom szövegéhez, hogy attól függővé válnék. Ennyire *különböző szellemi eredetű szerzők* esetében ez nem kevésbé meglepő, mint a meglevő nagy számú tárgyi egyezés.”⁵³

A pedáns vagy parazita módon való viselkedés annyit tesz, hogy a másodiknak megszólalónak az elhangzottakra kell reagálnia, vagy úgy („pedánsan”), hogy „Ádámnál és Évánál” kezd - ez most számunkra kevésbé fontos -, vagy az elhangzottak tartalmához kell szorosan tapadnia, azon kell mintegy „élősködni”. Ezzel eleve hátrányba kerülhet, mivel nem ő szabja meg azt a fogalmi keretet, melyben saját mondanivalóját kifejti (s így adott esetben nincs módja ennek a fogalmi keretnek a megkérdőjelezésére). Adorno Poppernek való köszönetmondása az adott helyzetben persze némileg retorikus fordulatnak - saját kifejtése önállóságára igényt tartó bevezető fordulatnak, előkészítő lépésnek - tekinthető (Popper szövegében ugyanis nemigen található támpont erre a köszönetmondásra), mindenesetre válaszában saját fogalmi keretébe való beágyazása azzal a következménnyel járt, hogy a korábban megállapított témát (mind Popper, mind Adorno „A társadalomtudományok logikája” címmel tartott előadást) a „különböző szellemi eredetű szerzők” olyannyira eltérő kontextusban artikulálták, olyannyira eltérő világlátásba, fogalmi hálóba ágyazták - markánsan „különböző szellemi eredetű szerzők” esetében ez persze aligha csoda -, hogy a téma azonossága, ill. a vitázó felek egymással való *szót értésének* esélye vagy lehetősége mintegy szertefoszlan látszott: úgy tűnt, a felek különböző dolgokról beszélnek, különböző fogal-

⁵² A sportból vett másik példa azok a labdajátékok, melyekben van egy „adogató” és egy „fogadó” fél. A teniszről tudjuk pl., hogy az adogató oly mértékben kerül előnybe, hogy az esetek többségében megnyeri a saját játékát. Úgy próbál adogatni, hogy adogatását nehéz legyen visszaadni. Egy vitában hasonlóképpen lehetséges, hogy aki elsőnek szól, úgy igyekszik előadni a mondanivalóját, hogy nehéz legyen ellentmondani neki.

⁵³ ADORNO 1976b. 302. (Kiemelések F. M. I.; a fordítást néhány helyen megváltoztattam, l. ADORNO 1975. 125.)

mi világokban mozognak. Ez bizonyos értelemben így is volt, és természetes is: kialakult gondolati rendszerekről lévén szó, aligha várható, hogy a vita ill. a szót értés kedvéért a felek saját kialakult gondolatrendszerüket, fogalmi látásmódjukat feladják⁵⁴ – nem utolsósorban éppen azért kaptak meghívást a vitában való részvételre, mert karakterisztikus szemléletük van a dolgok állásáról. S valóban: a Német Szociológiai Társaság tübingeni konferenciáján megrendezett vitához olyan elvárások fűződtek, hogy a vitázó feleket elválasztó teoretikus különbségek markáns körvonalakat nyerjenek. Ez az elvárás azonban nem teljesült. Mint a vita egyik részvevője utólag megállapítani kényszerült: mindkét fő referátum „oly erősen megmaradt saját [elméleti] tartományán belül, hogy az alapjukat képező [...] eltérések nem jutottak kellő világossággal kifejezésre”.⁵⁵

⁵⁴ Így Husserlnek sem lehet a szemére vetni, hogy amikor Heidegger fő művéhez írott kritikai megjegyzéseiben e művet az antropologizmushoz ill. a naturalizmushoz vélte sorolni, akkor saját fogalmi látásmódjára támaszkodott, annak optikáját hasznosította, és emiatt aztán Heideggertől (csakúgy, mint másoktól) úgyszólván annak megfelelő elsajátítását kérte számon. Ennek egyik nyilvánvaló példája az a kritikai észrevétel, mely szerint Heidegger (másokkal együtt) „a világi szubjektivitástól” a „transzcendentális szubjektivitáshoz” való „felemelkedést”, vagyis a „fenomenológiai redukció» elvi újdonságát [...] *nem értette meg*” (I. HUSSERL 1971. 140. Kiemelés F. M. I. [magyarul RICOEUR 1997. 63. sk.]; I. továbbá BREEUR 1994. 13.: „Heidegger transponiert oder transverziert die konstitutiv-phänomenologische Klärung aller Regionen des Seienden und Universalen, der totalen Region Welt ins Anthropologische; die ganze Problematik ist Übertragung, dem Ego entspricht Dasein etc.” [ez a megjegyzés a heideggeri fő mű 13. oldalán frottakra vonatkozik]; az egész kérdéskörhöz némileg részletesebben I. FEHÉR M. 1992. 85. 1. jegyzet). – Bárhogy vélekedjünk is a Husserl és Heidegger között lezajlott vitáról – ha Husserl úgy vélte, hogy Heidegger nem értette meg a „fenomenológiai redukció» elvi újdonságát”, akkor nem kevésbé lehet Otto Pöggelerrel amellet érvelni, hogy Husserl nem értette meg a heideggeri gondolati törekvésnek, a létre (és az ittlet létértelmére) irányuló kérdésnek az „újdonságát” (vö. PÖGgeler 1983. 79.) –, nyilvánvalóan nem volna méltányos Husserltől elvárni azt, hogy tekintsen el a „fenomenológiai redukció» körvonalazta saját filozófiai beállítottságától akkor, amikor Heideggerhez vagy más gondolkodóhoz közeledik, azaz őket „megérteni» akarja. Ám éppoly kevésbé tekint el Heidegger is a saját filozófiai alapállásától, amikor mondjuk az *Encyclopaedia Britannica* számára Husserlrel együttműködésben készítenő fenomenológia-szócikk fogalmazványaiában saját észrevételeket és a husserli szöveghez fűzött kommentárokat vet papírra, így pl. a következőket: „welches ist die Seinsart des Seienden, in dem sich »Welt« konstituiert? Das ist das zentrale Problem von »Sein und Zeit« – d.h. eine Fundamentalontologie des Daseins.[...] Die transzendentale Konstitution ist eine zentrale Möglichkeit der Existenz des faktischen Selbst” (Husserl 1959. 601.). Ha Husserl saját filozófiája olyannyira centrális fogalmát hozza játékba, mint a „fenomenológiai redukció», úgy saját beállítottságából Heidegger sem kevesebbet előfeltételez, mint éppenséggel a *Dasein* tipikusan heideggeri értelemben vett fogalmát – azt a fogalmat, amit Husserl épp az antropológiába való visszaesésésként hajlik érteni. A transzcendentális konstitúciót Heidegger a faktikus én egzisztenciájának körébe rendeli, ill. utalja, ezzel pedig – Husserl szemszögéből – megfosztja átfogó jellegétől és mintegy lefokozza. A faktikus-történeti én kerekedik a transzcendentális én fölébe, s nem fordítva. Husserl viszont a faktikus-történeti ént az empiria körébe sorolja, s ezzel biztosítja a transzcendentális ego fennsőbbrendű helyzetét. Amikor egymáshoz közelítenek, ilyenformán mindkét gondolkodó saját világlátása alapfogalmait és teljes szemléleti horizontját mozgósítja – s más nem is igen tehet.

⁵⁵ DAHRENDORF 1975. 145.

Aligha érdektelen ebben az összefüggésben utalnunk arra, hogy a Heidegger és Cassirer között 1929-ben lezajlott nevezetes davosi vitában hasonló megjegyzés hangzott el Hendrik J. Pos, holland filozófus részéről, mely a vita jegyzőkönyvében a következő formában került szövegszerűen rögzítésre: „Filológiai megjegyzés: a két úr egészen különböző nyelvet beszél [*Beide Herren reden eine ganz verschiedene Sprache*]”, mindkettőnek a másik mondanivalóját mintegy le kell fordítania a saját nyelvére. S ha egy terminust nem lehetne minden további nélkül a másik nyelvre lefordítani, akkor épp abban fejeződnek ki az illető filozófus saját egyéni világlátása.⁵⁶

A „gondolati senki földje” és a tudománytörténet kuhni felfogása

Ha a pozitívizmus-vitában Adorno örömét fejezte ki afelett, hogy nem kell számára előnytelenül „parazita” módon eljárnia, akkor párizsi találkozásuk alkalmával Derridának Gadamer előadására adott – szűkszavú – válaszreakciója, a Gadamerhez intézett három kérdés bizonyos értelemben önként ezt a módot választotta arra, hogy az elhangzottakra reagáljon. E szűkszavú válaszreakción túl a két fél mintegy „elbeszél” egymás mellett⁵⁷ – ezen azonban a pozitívizmus-vitára ill. a Heidegger és Cassirer között lezajlott dialógusra tett utalásaink fényében már aligha van okunk meglepődni. Érdemes még Adorno egy másik – szempontunkból ugyancsak releváns – megjegyzését is felidézni, mely a pozitívizmus-vitán túl a filozófiai vitákra általában, így a Gadamer–Derrida vitára nézve is fontos belátást fogalmaz meg.

„Kellene találni” írta Adorno, „valamilyen szellemi terepet, egy gondolati senki földjét, ahol szót érthetnénk egymással, de a vita témájául szolgáló szabálykánont mégsem kellene elfogadnunk. Ne képzeljük e helyet valamely, mindkét összeütköző állásponthez képest végül is még általánosabbnak, mintegy a terjedelmi logika modellje szerint.”⁵⁸ Ha ilyen „gondolati senki földje” (a terjedelmi logika modellje szerinti még általánosabb hely) nem létezik – mint ahogy ténylegesen nem létezik, lévén a filozófia totális világszemlélet, amelynek nincs semmi fölérrendelve –, akkor ezzel bizonyos értelemben megokolttá – sőt szinte szükségszerűvé – válik az, hogy a vitázó felek „elbeszéljenek” egymás mellett.

⁵⁶ HEIDEGGER 1991. 287.

⁵⁷ GRONDIN 2002. 189. L. hasonlóképpen pl. BERNSTEIN 2011. 16.: „Az úgynevezett Gadamer–Derrida találkozó két egymás mellett elbeszélő filozófus kommunikációképtelenségének klaszszikus esete [...]”.

⁵⁸ ADORNO 1976a. 167.; I. ADORNO 1975. 10.: „Niemandland des Gedankens”.

A szót értés ilyen körülmények között csak igen korlátozott mértékben lehetséges – egyetértés azután még kevésbé. Mint fentebb, az I. pontban utaltam rá, lehetséges „megegyezni a vitás pontokban”, és lehetséges azt mondani: „szót értettünk egymással, noha sok mindenben nem értettünk egyet”, avagy „megegyeztünk abban, hogy egyetértés áll fenn ebben és ebben a kérdésben, abban és abban a kérdésben viszont nem értünk egyet.” Mármost az, hogy a filozófia esetében ez minden további nehézség nélkül megvalósuljon, alighanem túlzott követelménynek tűnik. Mivel a filozófia mindent átfogó totális világszemlélet, továbbá mivel nem egy filozófia létezik, hanem filozófiák pluralitása, így nincs olyan, a filozófia ill. a filozófiák (a filozófiák pluralitása, az egymással konkuráló, egymással alkalmasint vitában álló filozófiák) fölé rendelt semleges instancia vagy nyelvi mátrix sem, mely „a vitás pontokban való megegyezésnek” mintegy *közegéül* szolgálhatna, melyben e megegyezés végbemehetne. Kielezeten fogalmazva: a filozófusok attól filozófusok, hogy abban sem tudnak egyetérteni, melyek a vitás pontok – közelebbről és pontosabban: hogy a vitás kérdéseket milyen nyelviséggel, milyen filozófiai fogalmisággal kell megfogalmazni. Nem azért, mert a filozófusok mintegy a kákán is csomót keresnek, hanem azért, mert a filozófiai fogalmiság a filozófiák szerves része, s mert egy filozófiai gondolatrendszer – amely egyszersmind mindig nyelvi gondolatrendszer is – teljességgel önálló, nincs semmi sem fölébe rendelve, teljesen független, s mint ilyen, teljes mértékben jogosult a saját nyelviségét használni. Érvényes ez Gadamerre is, Derridára is, és ilyenformán egyiknek sem lehet a legkevésbé sem a szemére vetni, hogy a saját nyelvét, a saját világlátását használja annak a során, ahogy a vitapartnere mondandójára reagál, ahogy a vele való egyetértését vagy egyet nem értését megfogalmazza.

Ezt a szituációt a tudománytörténész Thomas Kuhn a tudománytörténet összefüggésében utolérhetetlen pontossággal és célratörő tömörséggel fogalmazta meg: „paradigmája védelmében a vitában résztvevő csoportok mindegyike saját paradigmájához folyamodik”.⁵⁹ Ez annyit tesz: azok az érvek, melyekkel a felek saját paradigmájukat védik, csak látszólag származnak valamely „köztes területről” avagy – Adorno kifejezésével élve – „gondolati senki földjéről”. A paradigmát megtámogatni hivatott érvek közelebbi szemügyrevételkor valójában már a paradigmán belülről esnek – a paradigma előfeltévéseinek és alapfogalmainak hatáskörében állnak, az általuk kijelölt tartományon belül helyezkednek el –, ilyenformán pedig pontosan arra nem képesek, amit hivatottak volnának teljesíteni, aminek az érdekében megfogalmazódtak: az adott paradigma védelmére.

⁵⁹ KUHN 1984. 131. Vö. uo. 144.

E megjegyzésekkel már rá is tértem jelen dolgozat voltaképpeni témájára – sőt egyenesen a közepébe vágtam –, mindazonáltal nem lesz haszontalan, ha mindenekelőtt röviden számba vesszük a párizsi vita történeti körülményeit, „Gadamer és Derrida találkozására egy a párizsi Goethe Intézet szervezésében 1981 áprilisában megrendezett konferencia keretében került sor”, írja a vitára visszapillantva Jean Grondin, „melynek az volt a célja, hogy beszélgetést kezdeményezzen a kontinentális gondolkodás számára meghatározó két áramlat, a francia dekonstruktivizmus és a német hermeneutika között (s ez már önmagában is ízig-vérig hermeneutikai kezdeményezés volt). A résztvevők elmondása szerint azonban az érintett felek inkább elbeszéltek egymás mellett, amint azt a vonatkozó nyelveken időközben megjelent szövegek tanúsítják. Derrida textuális dekonstruktivizmusát szem előtt tartva Gadamer *Text und Interpretation* címmel tartott megnyitó előadást, amire a következő napon Derrida három kérdéssel válaszolt, majd ezután megtartotta Heideggerről és Nietzsche-ről szóló előadását anélkül, hogy Gadamert vagy a hermeneutikát közvetlenül érintette volna.”⁶⁰ Kiegészítésként tegyük hozzá – Grondin e helyütt nem említi –, hogy Gadamer (a nyomtatásban megjelent anyag tanúsága szerint) röviden válaszolt Derrida kérdéseire, ezzel a replikával azonban a közvetlen dialógus tulajdonképpen le is zárult.

A párizsi Gadamer–Derrida vita: filológiai megjegyzések

Mielőtt továbbhaladnánk, feltétlenül szükséges egy rövid filológiai kitérőt tenni (ilyen jellegű kérdéseket, ha jól látom, a témára vonatkozó későbbi kiterjedt irodalom jórészt elmulasztott megfogalmazni). A párizsi intézetben elhangzottak – különböző egyéb kiegészítő szövegekkel együtt – nyomtatásban mind franciául, mind németül megjelentek (mindkettő ugyanabban az évben, 1984-ben), később pedig – 1989-ben, erősen kibővítve – angolul is⁶¹ (majd még természetesen, ami számunkra most kevésbé lényeges, számos egyéb nyelven is). Ha azt a kérdést tesszük fel, hol található kinyomtatva az, ami a párizsi Goethe Intézetben elhangzott, melyik kinyomtatott publikáció tekintendő az autentikus vagy alapszövegnek, akkor némi utánjárás után zavarba jutunk. Némi túlzással elmondható: filológiailag nem sokkal jobb a helyzet annál, mintha preszokratikus gondolkodók tanait kellene rekonstruálnunk.

⁶⁰ GRONDIN 2002. 189. A magyar fordításban szereplő „elbeszéltek egymás mellett” az eredetiben „*Taubengespräch*” (I. GRONDIN 1991. 175.; 2. kiadás 2011, 186.). Az erre kínálkozó szó szerinti magyar fordítás („süketek párbeszéde”) valóban túl erősnek tűnik.

⁶¹ FORGET 1984.; FRANK 1984.; MICHELFELDER–PALMER 1989.

Ami a közvetlen vitát illeti, Derridának Gadamer megnyitó előadására reagáló három kérdése mind a német, mind a francia kiadás vonatkozó lábjegyzete szerint magnófelvétel nyomán készült transzkripció alapján került kinyomtatásra. A német kiadás vonatkozó lábjegyzetének végén zárójelben ott áll, hogy ez a jegyzet „a szerk. megjegyzése”, ez tehát Philippe Forgettől származik, a francia kiadás vonatkozó lábjegyzetének végén ilyen megjegyzés (melynek az e kiadást sajtó alá rendező Manfred Frankra kellene utalnia) nem szerepel. A jegyzet német ill. francia szövege *nagyjából* egybeesik egymással – vannak azonban (mint nemsokára visszatérek rá) nem lényegtelen hangsúlybeli különbségek. Mindkét jegyzet közli, hogy Derrida hozzájárulásának itt következő kinyomtatott szövege magnófelvétel nyomán készült transzkripció, mely Gadamer szóban elhangzott előadására reagál, s azt is, hogy utóbbi (mely mindkét kiadásban értelemszerűen Derrida kérdései előtt áll) a nyomtatás számára átdolgozáson és kibővítésen ment keresztül.

A gadameri nyitóelőadás német és a francia szövegváltozatának összevetése nyomban megmutatja, hogy lényeges terjedelmi különbség áll fenn közöttük: a német nyelvű szöveg nem fejeződik be ott, ahol a francia nyelvű szöveg lezárul (a szerkesztői jegyzet itt úgy fogalmaz, hogy Gadamernek az itt franciául megjelenő szövege a német kiadásban napvilágot látott szöveg „első részének” fordítása), hanem még vagy több mint húsz oldalon keresztül folytatódik, úgyhogy összességében véve e nyitóelőadás kinyomtatott szövege a német kiadásban több, mint háromszor olyan hosszú, mint a franciában. (Ez érvényes az amerikai kiadásra is, melynek sajtó alá rendezői mindazonáltal arról számolnak be, hogy Gadamer szövege tizenhárom oldallal bővült ki, ez azonban egy a francia és a német kiadás terjedelme között elhelyezkedő, harmadik, „köztes” szövegváltozat Dennis J. Schmidt által készített angol nyelvű fordítására vonatkozik.⁶²)

A gadameri szöveg kibővülésének abból a szempontból van jelentősége, hogy Derrida Gadamerhez intézett három kérdésének egyike – minden bizonnyal a leginkább középponti kérdés, ti. a jóakarát fogalmára vonatkozó kérdés, melyet a rákövetkező irodalom is ebben az értelemben tárgyalt, s melyre a következőkben mi is kitérünk – Gadamer előadásának egy olyan

⁶² MICHELFELDER–PALMER 1989. 21. „*Translators’ note*: A previous translation of this essay by Dennis J. Schmidt appeared in *Hermeneutics and Modern Philosophy*, ed. Brice Wachterhauser (*HMP* 377–396.). It was based on a prepublication manuscript. Professor Gadamer added some thirteen pages of text at the end of the earlier essay for its publication in *Text und Interpretation* (*TI* 24–55.) and then in his *Gesammelte Werke* (*GW* 2, 330–360.). The present translation is based on the complete text of this essay as it appears in both *TI* and *GW* 2.”

részére reagált, mely a kinyomtatott francia szövegváltozatban nem található, s mely a kibővített német nyelvű szövegváltozatban csak futólag kerül említésre. A derridai replikát bevezető, fentebb hivatkozott szerkesztői jegyzetek mind a német, mind a francia kiadásban némi hangsúlyeltolódással megemlítik azt a tényt, hogy a jóakarát problematikája, melyre Derrida a következőkben reagál, a szóbeli előadás során részletesebben került kifejtésre – „némileg” vagy „sokkal” részletesebben, aszerint, hogy a német vagy a francia kiadás vonatkozó lábjegyzetét olvassuk („*in der Vortragsfassung etwas ausführlicher ausgefallen*”, ill. „*beaucoup plus largement développé dans la conférence*”).

A filológiai nehézségek ecsetelését még lehetne folytatni,⁶³ számunkra pillanatnyilag az a lényeges, hogy *annak* az autentikus szöveghangzása, *amire* Derrida reagált, pontosan nem rekonstruálható. De ezen túlmenően általában is elmondható: a párizsi Goethe Intézetben elhangzottak – mind az előadásokban, mind a vitában mindkét fél részéről elhangzottak – pontos szövegszerű reprodukciója aligha lehetséges. A Gadamer-Derrida találkozó hiteles szövegeit, ill. a gadameri nyitóelőadás szövegét illető kérdéseimre a találkozót Philippe Forget-val együtt kezdeményező, a párizsi vitát moderáló, majd a vita anyagát a francia kiadás számára sajtó alá rendező Manfred Frankkal folytatott levélváltás sem oszlatta el az ebben a tekintetben fennálló

⁶³ A gadameri szövegek francia fordítását rendre kíséri az a szerkesztői megjegyzés, hogy itt a (bibliográfiai adatokkal hivatkozott) német kötetben megjelent szövegek francia fordításáról van szó – míg a német kötetben nincs utalás a francia kiadásra –, ami arra enged következtetni, hogy a német kiadás jelent meg előbb, s így bizonyos értelemben alapszövegnek is az tekintendő (ekkor azonban nem világos, hogy Gadamer nyitóelőadása, mely itt „*Le défi herméneutique*” címmel jelent meg, miért nem a teljes bővített változatban látott napvilágot). Derrida szövegei viszont nyilván elsődlegesen a francia kiadás alapján olvasandók. Gadamer maga is megemlíti később a nyelvi korlátokat, azt, hogy a *Text und Interpretation* mint német nyelvű kiadvány éppen „*azt sínyli meg, hogy a francia hozzászólások németül jelentek meg*”, mivel ezáltal „*a dekonstrukció derridai stílusa elveszíti a hajlékonyságát*” (S nem mulasztja el hozzátenni: „*Fordított esetben pedig a mi akadémikus betűzgetésünk jóra valóssága enyészne el a hasonlóképpen.*”) (GADAMER 1995. 338. Magyarul I. GADAMER 1997.). Gadamer Derridának adott viszontválaszának német kiadását az a jegyzet kíséri, hogy a cím („*S mégis: a jóakarát hatalma*”) a szerkesztőtől származik (a későbbi amerikai kiadás ezt híven reprodukálja, a francia kiadvány pedig egyszerűen a német kiadás bibliográfiai adatait nevezi meg); hogy e szöveg is átdolgozásra került volna, vagy hogy pontosan mikor készült, arról nem történik említés. Gadamer egyik bevezetéképpen használt fordulata arra utal, hogy ez a szöveg is némi átdolgozáson mehetett keresztül, mivel arról tesz említést: „*Hogy én mit gondoltam, azt elég világosan megmondtam Párizsban ténylegesen megtartott előadásomban is*” (FORGET 1984. 59.; FRANK 1984. 344.). Derrida vitát követő előadásának szövege érdekes módon viszont csak a német nyelvű kötetben (német fordításban) látott napvilágot – a francia folyóirat vonatkozó számában nem található –, a német nyelvű kötetben viszont nem szerepel (ahogy a később az alapján készült amerikai kiadásban sem) semmiféle szerkesztői megjegyzés arra nézve, hogy előadás-kéziratról, magnófelvételtől készült transzkripcióról vagy a szerző által átdolgozott szövegről van-e szó.

bizonytalanságot. Sőt, inkább megerősítette: eszerint igazából nincs kanonikus-hiteles szövege ennek a párizsi Goethe Intézetben lezajlott vitának.⁶⁴

Derrida fő ellenvetése: a hermeneutikai jóakarát – hatalomra törő akarát?

Derrida Gadamerhez intézett három kérdésének egyike, mely – mint említettük – minden bizonnyal a találkozó és a dialógus leginkább középponti kérdése volt, a jóakarát fogalmára vonatkozott. Derrida egy Gadamer által (legalábbis az átdolgozott és kibővített nyomtatott szövegben) látszólag futólag s mellékesen érintett megjegyzésre kérdezett rá hangsúllyal, tudniillik egy a megértés és a megegyezés vagy kölcsönös megértés szempontjából lényeges feltételre, a jóakarát fogalmára. A számos ponton, így egyebek mellett a „hatalom akarása” toposzát illetően Nietzsche hatás alatt álló Derrida számára – aki a késői Heideggertől átvette a tézist, mely szerint az európai metafizika végső fokon a szubjektivitás és az akarát (ill. a hatalomra törő akarát) metafizikája, mely Nietzscheben tetőzik, továbbá mind Nietzsche-től mind Heideggertől a metafizika meghaladásának törekvését –, az ilyesfajta előzetes ítéletekkel Gadamer előadásához közelítő Derrida számára nyomban adva volt a gyanú: *e jóakarát valójában – hatalomra törő akarát; jóakarát és akarátmetafizika valójában egyek. A jóakarát fogalmából Derrida egyoldalúan csupán az „akarátot” – Nietzsche nyomán pedig közelebbről a „hatalomra törő akarátot” – hallotta ki.*⁶⁵

Fentebb idéztem Kuhn ama megjegyzését, mely szerint „paradigmája védelmében a vitában résztvevő csoportok mindegyike saját paradigmájához

⁶⁴ Kérdéseimre Manfred Frank egy emailen folytatott levélváltás során volt szíves válaszolni. Felvilágosítása szerint a vita tényleges reprodukcióját még leginkább a francia kiadás közelíti meg, Gadamer szóbeli előadásának pedig egyszerűen nincs autentikus szövege – a francia szövegváltozat éppoly kevésbé az, mint a német. Gadamer – amint az tőle általában megszokott volt – jegyzetek alapján szabadon beszélt, az írásbeli változat, ill. változatok később készültek. Elmondása szerint Gadamer azzal hozta zavarba Derridát, hogy megkérdezte tőle, miért vet olvasóinak fáradhatatlanul értetlenséget a szemére, ha egyszer a megértés lehetőségét oly hevességgel támadja. („Gadamer brachte Derrida [...] dadurch in Verlegenheit, dass er ihn fragte, warum er so viel publiziere und nicht müde werde, seinen Lesern Unverständnis vorzuwerfen, da er die Möglichkeit des Verstehens doch so heftig attackiere.” [2012. ápr. 23-i, május 16-i és 21-i e-mail]).

⁶⁵ Derridának a hermeneutikához való viszonyát másutt is alapvető kritikai elhatárolódás, távolságtartás vagy szembenállás – időnként meglehetősen harcias szembenállás – jellemezte. Egyik megfogalmazása szerint a dekonstrukciót úgy lehet érteni, mint ami „kitépi a hermeneutikai elvet” (DERRIDA 1986. 50.: „éradication du principe herméneutique”). A hermeneutikának tulajdonított „interpretációs totalizáció” („totalisation interprétative”) fogalma is elmarasztaló jellegű és alapvető kritikai távolságtartást sugall.

folyamodik”,⁶⁶ s úgy fogalmaztam, hogy ez érvényes mind Gadamerre, mind Derridára, s ilyenformán egyiküknek sem lehet a szemére vetni, hogy a saját nyelvét, a saját világlátását mozgósítja vagy használja annak a során, ahogy a vitapartnere mondandójára reagál. Derridának Gadamer előadására vonatkozó ezen reakciója kiváló bizonyosság erre. Derrida láthatóan maximális mértékben támaszkodik saját gondolatrendszere pilléreire, a heideggeri-nietzschei metafizikakritikára, a metafizikának akaratt metafizikával való azonosítására, mindenekelőtt és elsősorban pedig a dekonstrukció általa gyakorolt eljárására, mely egy adott szöveg kimondatlan vagy tudattalan előfeltevéseit igyekszik napfényre hozni és lebontani. Gadamer, aki elsőnek beszélt, némileg más helyzetben volt, ő sem támaszkodott azonban kevésbé saját hermeneutikája világlképére és alapfogalmaira akkor, amikor mondanivalóját kifejtette.⁶⁷

Derrida a hermeneutikai jóakarát fogalmát helyezte dekonstruktív gyanú alá, Gadamer pedig (egyebek mellett) a dekonstrukció szövegfogalmát relativizálta és integrálta a hermeneutikai megértésfogalom keretei közé. Mindkét fél tette úgyszólván „a maga dolgát” – tette azt, ami gondolatrendszeréből, gondolati habitusából következett vagy annak alapján elvárható volt. Találkozásuk alkalmával ilyenformán mind Derrida, mind Gadamer saját elméleti beállítottsága alapján *cselekedett*. A vitában való részvétel, a vitához való hozzáállás mindkét fél részéről – saját önálló mércéikkel mérve

⁶⁶ L. a 61. jegyzetet.

⁶⁷ „Azokra a kérdésekre, melyeket Gadamer a nyelv és az interpretáció természetéről [előadásában] felvetett”, írják bevezetésükben a két gondolkodó között lezajlott dialógus anyagát közlétező angol nyelvű kötet szerkesztői, „Derrida nem reagált. Ám nem ez volt az egyetlen észrevehető új szóváltásuk során. Egy a dialógus létrejöttéhez szükséges előzetes kritikai feltételnek, valamely közös nyelvnek a hiánya éppannyira szembeszökő.” Fő művében Gadamer azt írja, „minden beszélgetés előfeltételez egy közös nyelvet” (GADAMER 1986b. 384.; IM 264.) „Ám mind Gadamer, mind Derrida eszmecseréjük során mindketten ragaszkodtak saját nyelvükhöz. Nehéz is volna”, teszik hozzá, „egy olyan filozófiai nyelvet találni, melyet mindketten osztanak” (MICHELFELDER–PALMER 1989. 6.: „The questions that Gadamer raised about the nature of linguisticity and interpretation are not followed up by Derrida. But this is not the only noticeable lack in their exchange. The absence of a critical preliminary condition for dialogue to occur – a common language – also stands out. In *Truth and Method* Gadamer asserts that without this common language, partners in a conversation would talk at cross purposes and fail to make any headway toward mutual understanding. [...] But Gadamer and Derrida, in their exchange, would both stick to their own language. One would also find it difficult to point to a philosophical language that the two share”). L. még BERNASCONI 1989. 250.: „Noha gondolkodóknak lehet közös tradíciójuk s így közös nyelvük, az is igaz, hogy saját szavaik által van nyelvük, ama szavak által, melyek megnevezik őket [...]” („Although thinkers may share a tradition and so share a language, it is also true that they have their own language by virtue of their own words, the words that name them...”). „A dialógus létrejöttéhez szükséges előzetes kritikai feltételnek, valamely közös nyelvnek a hiánya”, mint láthattuk, nem kevésbé volt jellemzője a pozitívizmus-vitanak vagy a Heidegger és Cassirer közti davosi vitának. Ez a hiány a filozófiai viták tipikus állapota (l. még ehhez a Husserl–Heidegger dialógusról fentebb az 56. jegyzetben mondottakat).

- következetes volt. A két pozíció eltérő voltát tömör formában jól jelzi már a két hozzájárulás címének megfogalmazása is: „Hatalomra törő jóakarát”, ill. fordítva, „És mégis: a jóakarát hatalma” („*Bonnes volontés de puissance*”, „*Et pourtant: puissance de la bonne volonté*”; „*Guter Wille zur Macht*”, „*Und dennoch: Macht des guten Willens*”). Az első jelentése, mondanivalója: a jóakarát mögött valójában (a) hatalomra törő akarat rejtőzik. A második - a szerkesztőtől származó, a derridai cím szövegezését ellenpontozó, ám annál cseppet sem kevésbé tömör és találó - cím egyik lehetséges értelme az, hogy a jóakarát mögött hatalomra törő akaratot gyanító állásponttól - ettől az univerzalizált gyanútól, ettől a totális riadalomkeltéstől - nem kell feltétlenül megriadni: helytelen és elhibázott volna az a reakció - hiábavaló és meddő erőfeszítés -, mely azt próbálná bizonygatni, hogy egy ilyen gyanú alaptalan. Nem kevésbé volna helytelen annak összeszorított foggal való beismerése, hogy a gyanú talán mégsem légből kapott. Nem, a gyanú ölelő (vagy egyenesen fojtogató) karjaiból mintegy ki kell szabadulni, s nyíltan (egy dacos „És mégis” felkiáltással) ki kell állni önmagunk mellett. Ki kell állni és azt mondani: ha van valami olyan, mint jóakarát - olyan jóakarát, mely ugyanakkor nem hatalomra törő akarat, mert hiszen ez a gadameri állítás lényege -, akkor ennek a jóakarátnak ahhoz, hogy ne bizonyuljon erőtlenné, kell, hogy legyen valamiféle hatalma. De nemcsak *kell*: ténylegesen van is.⁶⁸

Gadamer azt próbálta itt megmutatni, hogy egymás megértésének akarása már mindig is működik (mindenfajta etika vagy akaratmetafizika nélkül); s amikor Derrida megfogalmazza a jóakarát hermeneutikája iránti gyanúját, akkor neki is e gyanú jóindulatú megértésére kell számíthatnia, mint ahogyan ténylegesen számít is rá.⁶⁹ Aki kérdéseket tesz fel, az kérdéseire választ

⁶⁸ Hasonló ez az érvelés Hegelnek a kanti *Sollen* elleni polémiájához. Hegel azt akarja mondani, az eszme nem olyan erőtlen, hogy csak lennie *kell*, de nincs (vö. HEGEL HHHHEGEL 1970, 49.: „[Die philosophische Wissenschaft] hat es nur mit der Idee zu tun, welche nicht so ohnmächtig ist, um nur zu sollen und nicht wirklich zu sein”, magyarul HEGEL 1979. 43.).

⁶⁹ Itt a gyanakvás hermeneutikájának gyengeségébe ütközünk. A gyanakvás hermeneutikáját ugyanis csak a jóindulat hermeneutikájára apellálva - annak hallgatolagos igénybevételével - lehet elfogadtatni. A gyanakvás hermeneutikája önmagával szemben hallgatolagosan *kivételes bánásmódra* tart igényt. Arra, hogy megértőn, mi több, jóindulatúan fogadjuk el, ne pedig eleve gyanakvással fogadjuk - ahogy az pedig épp az általános gyanakvás általa meghirdetett légtérben illenék. (Ha így járunk el, még megeshetnék, hogy a gyanakvás hermeneutikája, mielőtt sajátos munkájához nekiláthatna, máris hatályon kívül helyezzük.) A gyanú hermeneutikája ilyenformán inkonzisztenciára hív fel. Arra kér minket, viseltesünk minden iránt gyanúval, ám egy esetben tegyünk mégiscsak kivételt: ezt az elvet magát (minden iránt gyanúval viseltetni) mentesítsük a gyanú alól, minden gyanakvás nélkül, jóindulatúan fogadjuk el. Azután pedig - miután a sorompó mintegy lezárult - már mindenben gyanakodhatunk. (A leírt tényállás hasonló ahhoz, ahogy a szkepticizmus önmagával szemben viselkedik, bővebben l. FEHÉR M. 1998. 109.)

vár, ehhez azonban a kérdések megértésére és jóindulatú mérlegelésére van szükség. Aki kérdez és gyanújának ad hangot, azt akarja, hogy megértsék (nem pedig azt, hogy gyanú alá helyezték és így dekonstruálják⁷⁰). Három kérdését Derrida sem fogalmazhatta meg más szándékkal. Derrida kérdéseket intéz hozzám, hangzott Gadamer replikája, így fel kell tételeznie, hogy én meg akarom érteni ezeket.⁷¹ Derrida kérdéseire adott válaszában Gadamer joggal hivatkozott arra, hogy amit jóakaraton értett, nem egyéb, mint az, hogy az ember nem ragaszkodik minden áron a maga igazához, és nem a másik gyengéit keresi; „sokkal inkább arra törekszik, hogy a másikat oly erőssé tegye, ahogy az csak lehetséges”.⁷² Ez a gondolat azonban már 1960-ban megjelent fő művében hangsúllyal megjelent „Ha megpróbálunk

---

Ha jól látom, a jóindulat hermeneutikája nem szenved ebben az ellentmondásosságban – legfeljebb ugyanabban a megalapozatlanságban, mint a gyanú hermeneutikája. Az az igény ugyanis, hogy minden iránt jóindulattal viseltesünk, nyilván önmaga iránt is hallgatólagos jóindulatot vesz igénybe, ebben azonban nem látok ellentmondást (szemben a gyanú hermeneutikájának eljárásával, mely a „mindenben gyanakodni” elvet mentesíti a gyanakvás alól). Összefoglalóan fogalmazva: a gyanú hermeneutikája ellentmondásos és megalapozatlan, a jóindulat hermeneutikája ellentmondásmentes és megalapozatlan. Az ellentmondás-mentesség az előbbivel szemben nyilván előnye, ám önmagában még nem elégséges ok arra, hogy elfogadjuk. Ahhoz, hogy ezt tegyük, más megfontolásokra van szükség. Egy ilyen lehet az, hogy az általa körvonalazott attitűd egy élhetőbb s barátságosabb világ körvonalait rajzolja fel, mint a gyanú hermeneutikájának beállítottsága. Egy olyan világot, melyben nem utolsósorban lehetséges valami olyan, mint a dologra koncentráció, magát a dolgot szem előtt tartó elfogulatlan tudományos vizsgálódás, ahol a másikkal párbeszédet folytatnak, neki ilyenformán (mint szövegnek, tradíciónak, másik embernek) megadatik az a lehetőség, hogy igaza legyen (aminek párhuzamos kiegészítője az a feltevés, annak a priori megengedése, hogy mi viszont tévedhetünk). A gyanút mindazonáltal mégsem zárja teljességgel ki ebből a világból; ám feltétlenül *motivált gyanút* követel meg. Ennek megfelelően az, hogy szöveg és értelmezés egyik összefüggéseként, egyfajta szöveggént Gadamer elismeri a Ricoeur-féle „gyanú hermeneutikáját”, véleménye szerint itt azonban a szövegtípusok egyik különös esetéről van szó, és „hiba [volna] a megzavart megértés ezen eseteit a szöveg megértés normálformájaként előnyben részesíteni” (GADAMER 1986c. 161.) A hallgatólagos ellenvetés az, hogy a dekonstrukció számára a gyanú a „szöveg megértés normálformája”, azaz a gyanú kontextustalanításáról és jogosulatlan univerzalizálásáról van szó.

⁷⁰ Ami nem volna egyébiránt hatástalan válaszreakció. Miként egy hasonló összefüggésben Hegel írja: „[...] ha az az aggodalom, hogy tévedhetünk, *bizalmatlanságot kelt* a tudomány iránt, amely efféle [ismeretkritikai] megfontolások nélkül magához a munkához lát és valóban megismer, akkor nem lehet belátni, *miért ne kellene bizalmatlanságot kelteni e bizalmatlanság iránt* s aggályoskodni amiatt, hogy ez a tévedéstől való félelem már maga a tévedés” (HEGEL 1961. 48. Kiemelés F. M. I.).

⁷¹ L. ehhez FORGET 1989. 133.: „[...] the 'good will' presupposes agreement on the conditions of understanding; so if Derrida agreed to meet with Gadamer, it would be (so Gadamer thinks) in order to try to understand him rather than to evade him by some means or another (and there are more radical ways of evading someone than bypassing him or her). Gadamer also sees his own point of view strengthened by the wave of questions Derrida puts to him: anyone who addresses questions to another must surely suppose that the other is disposed to receive them as questions and respond to them.”

⁷² GADAMER 1984b. 59.

megérteni egy szöveget”, hangzott ott, „akkor [...] megpróbáljuk érvényre juttatni a tárgyi jogosságát annak, amit a másik mond. Sőt ha a megértés a célunk, még arra is törekszünk, hogy megerősítsük az érveit”.⁷³

A IV. pont elején utaltam rá, hogy ellentétben Adornóval – aki a pozitívizmus-vitában örömet fejezte ki afelett, hogy nem kell számára előnytelenül, „parazita” módon eljárnia – Derridának Gadamer előadására adott szűkszavú válaszreakciója bizonyos értelemben önként elvállalta, hogy az elhangzottakra ily módon reagáljon, ez pedig – tehető most hozzá – akár Derrida érdemének is volna tekinthető. Ezt az érdemet mindazonáltal némileg csökkenti az a felismerés, hogy a vitában részvevő felek sajátos gondolati perspektíváját figyelembe véve saját elméleti pozíciója felől Derrida nem is nagyon tehetett másképp. Maga a dekonstrukció ugyanis olyan eljárás, mely *bensőleg* parazita jellegű: nem tud meglenni valami dekonstruálandó nélkül; sajátos munkáját csak rajta élőködve tudja kifejteni.⁷⁴ Gadamert ezzel szemben saját elméleti pozíciója – a *Gesprächshermeneutik* beszélgetés iránt vonzó jellege, a hermeneutika integratív jellege – eleve sokkal inkább alkalmassá tette a vita nyitóelőadásának megtartására: gondolkodói habitusa őt Derridánál mintegy eleve dialógusképesebbé tette (ha a dialógusképesség érdem, akkor ez viszont Gadamer érdemét csökkenti). Visszajutunk így ahhoz a már elhangzott megállapításhoz, mely szerint találkozájuk során mind Gadamer, mind Derrida saját gondolati beállítottságukkal konzisztens módon nyilvánultak meg.

Derrida védelmében azonban elmondható: azzal, hogy az első megszólalás joga Gadamert illette – erről fentebb a Kant-szöveg elemzésében esett szó –, neki pedig a válaszreakció jutott, eleve hátrányos helyzetbe került, mivel a figyelem a továbbiakban érthető módon arra összpontosult, hogy három kérdése (kritikai észrevétele) mennyiben megalapozott vagy sem. (Ez persze, tegyük hozzá, más nézőpontból előny is, mivel – Kant idézett megjegyzéseinek stílusában fogalmazva – Derridát illette meg az első támadás joga, viszontreakciójában Gadamer kénytelen volt Derrida észrevételeire válaszolni.) A vitaszituáció hermeneutikája felől szemlélve ez azzal járt, hogy a figyelem kezdettől fogva elterelődött Gadamer nyitóelőadásáról: utóbbinak – nem önmagában, hanem – a vita szempontjából való mérlegelése, továbbgondolása a kommentátorok részéről nemigen merült fel.

⁷³ IM2. 208. L. fentebb a 50. jegyzet szöveggörnyezetét.

⁷⁴ Ezt a kommentátorok általában nem mulasztják el megjegyezni, l. pl. CRITCHLEY 1994. 442.: „[...] deconstruction is always deconstruction of a *text*. [...] Any thinking that is primarily concerned with reading will clearly be dependent upon the text that is being read. Thus Derrida's readings are parasitic [...]”

Ez persze nem csodálható, hiszen – mint szó esett róla – Gadamer e szöveget több lépésben átdolgozta, kibővítette, úgyhogy mára ez a „Text und Interpretation” című tanulmány – a Derridával való vitára történő vonatkoztatástól immár függetlenül – a gadameri hermeneutika egyik legismertebb, legalapvetőbb szövegévé vált. S nem csodálható azért sem, mert – mint tudjuk – ebből az erősen kibővített szövegből nemigen lehet közelebbi következtéseket levonni arra nézve, hogy Gadamer részéről Párizsban ténylegesen mi hangzott el a szóbeli előadás folyamán. E tanulmány az Összegyűjtött Művek (*Gesammelte Werke*) 2. kötetében a „Weiterentwicklungen” címet viselő IV. rész kilenc tanulmányának egyike, ezzel a szöveg (ön maga is hermeneutikai figyelmet érdemlő tény) ön maga geneziséét mintegy maga mögött hagyta, s az élő szó kontextusából átlépett egy másik, új közegbe. Olyasmiről van szó, amit másutt *szövegtörténésnek* neveztem,⁷⁵ s némi túlzással úgy lehet fogalmazni: ez a Derridához (is) szóló szöveg Derridáról szóló szöveggé – pontosabban: Derridáról is szóló szöveggé – vált. Másfelől saját filozófiai horizontját előfeltételezve – mint az nyilvánvaló, s amint arról Kuhn összefüggésében többször is szó esett – Gadamer nem is igen tehetett mást vagy többet: Többet tudniillik annál, mint hogy Derrida pozícióját *benne elhelyezte*, miképp a maga módján Derrida sem tett mást, amikor a megértés gadameri fogalmát saját világlátásának hatókörébe, azaz a dekonstrukció által táplált metafizikai gyanú *alá helyezte*.⁷⁶ (Az igazság kedvéért tegyük hozzá, hogy Derrida párizsi előadásáról még az sem mondható el, hogy Gadamerről szóló szöveg lenne, mivelhogy Gadamer neve el sem hangzott benne; a dekonstrukció szövegei különben is jellegüknek fogva inkább „róla-szóló-szövegek”, semmint „hozzá-szóló-szövegek”.) Mindkét gondolkodó a másik vezérfogalmát a saját vezérfogalma által kijelölt horizont keretei közé, annak átfogó hatókörébe illesztette, másképp és erőteljesebben fogalmazva: az alá rendelte, lefokozta, az előbbi ily módon eredeti voltától sajátlagosan megfosztotta. E konstelláció azonban, amint arról korábban szó esett, filozófusok vitájának, filozófiai gondolatrendszerek találkozásának tipikus velejárója.

Ha mármost Gadamer tanulmányára abból a perspektívából vetünk egy pillantást, hogy egy eleven élethelyzetben milyen mértékben nyújt lehetőséget a hozzá való kapcsolódásra, a vele vitába való bocsátkozásra, azaz figyelmünket a szövegtörténés végpontja felől annak kezdetére irányítjuk (s egy ilyen vizsgálati szempont nem teljességgel jogosulatlan, hiszen annak a

⁷⁵ L. FEHÉR M. 2009. 118.

⁷⁶ Jean Grondin utalt rá, hogy a derridai dekonstrukció a gyanú hermeneutikájának a francia filozófiai tradícióban gyökerező vonalát követi. Vö. GRONDIN 2000. 154. Újranyomva GRONDIN 2001. 140.

szövegnek mintegy szóbeli *Urfassung*járól, meg nem őrződött ősfogalmazványáról van szó, mely többszöri átdolgozás és kibővítés után a „Text und Interpretation” című tanulmánnyá lett), továbbá ha feltételezzük – amint az ilyenkor szokásos –, hogy a hozzáférhető végpont felől az immár nem hozzáférhető kezdőpontra nézve valamilyen következtetést mégiscsak le lehet vonni, azaz feltételezzük azt, hogy a szóban elhangzott előadás – még ha rövidebben is, kidolgozatlanabban is, de – nagyjából-egészében hasonló lehetett ahhoz, amit az őt alapul vevő, a belőle kinövő tanulmány bővebb kifejtés tárgyává tett: akkor azt kell mondanunk, hogy Gadamer előadására Derrida nem is nagyon reagálhatott másként, mint ahogyan reagált. Nevezetesen úgy, hogy annak alapelőfeltevését kérdőjelezte meg (még ha e megkérdőjelezés által saját pozícióját is fölöttébb törekennyé tette). Gadamer ugyanis a „Text und Interpretation”-ban – saját filozófiai-hermeneutikai látásmódjával tökéletes összhangban, ez utóbbit ilyenformán előfeltételezve és mozgásba hozva – nagy ívű tablót fest a hermeneutika újkori történetéről, XX. századi átalakulásáról, Heidegger szerepéről, kitérve saját hozzájárulására is, s ennek keretei közé szövi bele a posztheideggeriánus francia filozófiára és magára Derridára vonatkozó megjegyzéseit. Ennek során Gadamer a maga hermeneutikai látásmódja felől meggyőzően mutatja meg, hogy a szöveg Derrida számára középponti fogalma az értelmezés átfogóbb fogalmába ágyazódik, s Gadamer ezzel a szöveg fogalmát hermeneutikai fogalomként mutatja fel:⁷⁷ nem végeredményként vagy kiindulópontként, hanem a megértés, értelmezés, szót értés történéseinek állomásaként, „köztes termékeként”.⁷⁸ Ám ennek az elfogadása, belátása értelemszerűen előfeltételezi azt, hogy előzetesen behelyezkedtünk a gadameri hermeneutika világlátásának perspektívájába, hogy azt értelmesnek találjuk, aktivizáljuk, s benne mozgunk. Ha Derrida mindebbe kicsit is érdemben belebocsátkozik, máris magáévá kell tennie (már mindig is magáévá kellett tennie légyen) a gadameri perspektívát, a másik iránt megértést tanúsító jóindulat hermeneutikáját,⁷⁹ azaz földadni a sajátját, s a gadamerinek úgy-

⁷⁷ L. GADAMER 1986c. 152.

⁷⁸ L. uo. („Zwischenprodukt”). Vö. még uo. 156.

⁷⁹ A másik iránt megértést tanúsító, a másikba behelyezkedő hermeneutikának hosszú tradíciója van a német filozófiában, s nem érdemtelen megemlíteni, hogy időnként még a politika szintjén is megjelent. Így az első világháború alatt napvilágot látott nagy hatású Középeurópa-könyvében Friedrich Naumann politikai szempontból hangsúlyllyal említette a „Mütdenken mit den anderen”-t; arról beszélt, hogy amire szükség van – amire a németeknek szükségük van –, az nem más, mint „die große Kunst der Menschenbehandlung, das Mütdenken mit den anderen, das Hineinversetzen in ihre Art und Absicht”. A tudományban ez már mintegy működik („Wissenschaftlich bringen wir das tadellos fertig”), csak a gyakorlatba kellene még hatékonyabban átültetni (NAUMANN 1916. 179.). Amennyiben Naumann a maga politikai nézeteit másokéval szembeállította, írja életrajzá-

szólván „foglyává válnia”, ez pedig nyilván nem volna realizisztikus elvárás. Ha Derrida nem akart a jóakarát gadameri hermeneutikájának hálójába kerülni, nemigen tehetett mást, mint hogy ezen jóindulat metafizikai alapjait illető előzetes gyanút fogalmazott meg. Amennyiben minden valamirevaló filozófia egyben metafizika is – s mind Gadamer, mind Derrida világlátása tartalmaz ilyen elemeket, elsődlegesen a jóindulat ill. a gyanú hermeneutikájának beállítottságát –, nincs olyan „gondolati senki földje” (Adorno idézett téziséét újfent igazolva láthatjuk), ahonnan a vitapartnereknek *vizsgálódó* módon – előzetes prejudikáció nélkül – lenne hozzáférésük a másik álláspontjához: úgy, hogy annak elfogadása vagy elutasítása felől legelső megnyilatkozásuk, legelső lépésük megtételével (vagy még azelőtt) már ne hoztak volna hallgatolagos döntést. Úgy gondolom, a jóindulat hermeneutikájának elutasításával Derrida Gadamer filozófiájának egy alapelvét, nem pedig egy metafizikai elvet kívánt megkérdőjelezni, még akkor is ha e kettő (szerencsés vagy szerencsétlen) egybeesése folytán nem lehet az egyiket úgy megtenni, hogy ne tennénk meg egyszermind a másikat. Esetünkben az – egyszerre filozófiai és – metafizikai elv vagy viszonyulás különbsége dönt afelől, melyik filozófia milyen mértékben dialógusképes a többivel.

Ebben a tekintetben a jóindulat gadameri hermeneutikája eleve hátrányban van. Ha a hermeneutika szerint a megértés elvileg mindig lehetséges, akkor – amint az világossá vált – a dekonstrukció egy egyszerű performatív aktus (a jóindulat és a megértésre való törekvés gyanú alá helyezése) révén máris képes meggyőző elleninstanciát szolgáltatni. A megértés, a szót értés eleve megtörik, ha őt magát helyezik gyanú alá. A találkozó folyamán Derrida által követett stratégia világosan mutatja így a kölcsönös megértés, megegyezés, ill. az értelemtapasztalat határait, mely utóbbinak a vélt metafizikai elfogultságát a dekonstrukció újra és újra makacsul felmutatni törekedett. Ha a jóindulat hermeneutikája megértésre törekszik, éspedig abban a világos tudatban, hogy maga a törekvés még nem garantálja a sikert – az erőfeszítések kudarcot vallhatnak, de sikeres esetben is érvényes az, hogy minden megértés mindig csak részleges marad –, addig a dekonstrukció „sikere”, úgy tűnik, eleve biztosítva van. A megértés lehetőségét kétségbe

---

ban Theodor Heuss, „a másik nézeteit eszmetörténetileg vagy gazdaságilag meg is akarta érteni, sőt érthetővé tenni, hogy a megmerevedett frontok meglazításával a német belpolitika jelszavainak élet elvegye, s az egymással szembenálló csoportok közti kapcsolatokat rugalmasabbá tegye. Arra törekedett, hogy az ellenfelet, amennyiben megérti, egyben tisztelhesse is; meg akarta nyerni vagy le akarta győzni, de nem akarta megsemmisíteni” (Heuss 1949. 215.). Naumann könyve megjelenése után Magyarországon is nyomba viták tárgya lett, l. pl. Lengyel Géza gondolatgazdag és igen alapos és kiegyensúlyozott recenzióját a *Nyugatban*. LENGYEL 1916.

vonó, a megértésre való törekvést az akaratmetafizika gyanúja alá helyező performatív aktus a megértési folyamatot, a felek közti szót értés dialógusát eleve megszakítja és alássa.

Ha azt mondom, lehetséges a megértés közöttünk, akkor ezzel megnyitom az utat a megértés létrehozása felé, de a megértés maga ezzel még nem jött létre. Ha ezzel szemben kijelentem, a megértés közöttünk nem lehetséges, akkor e deklaráció önverifikáló jellegű: előállítja azt, amit állít (míg az az állítás, hogy a megértés lehetséges, ismételjük meg, még nem feltétlenül hozza létre a megértést). A sikertelenség kockázata innen szemlélve a dekonstrukciót kevésbé fenyegeti. Tömören fogalmazva: a dekonstrukció alapvető művelete – mint performatív aktus – mindig sikeres, a hermeneutika törekvése sikeres *lehet*. – Ha a résztvevők a párizsi találkozót kommunikációs kudarcnak érzékelték, írja Gary B. Madison, akkor egy ilyen benyomás nagyon is megfeleltethető Derrida lehetséges intencióinak. Nem tagadható ugyanis, hogy az antihermeneutikai dekonstrukció határozottan érdekelt volna abban, hogy a fenomenológiai hermeneutikával való eszmecseréje kommunikációs zsákutcába vagy egyenesen hermeneutikai csődbe torkolljék, hiszen ez *eo ipso* konkrét módon bizonyítaná azt, hogy a hermeneutikának az emberi megértés általános elméletére irányuló erőfeszítése kudarcra van ítélve, a hermeneutika ezen kudarcra pedig épp azoknak a dolgoknak egyike, melyek a dekonstrukció célját képezik.⁸⁰

A fentiek alapján elmondható: saját törekvésének sikeressége fölött a dekonstrukció sokkal inkább úr, mint a hermeneutika. A kudarcot önmagára képes egyedül előidézni, míg a hermeneutika nem úr saját sikeressége felett: sikeréhez partnerének – a hermeneutika számára nem uralható – jó-

⁸⁰ MADISON 1989. 192.: „Such an understanding on the part of the audience [ti. a kommunikációs kudarc benyomása – F. M. I.] would, in any event, I should think, have fitted in well with the possible authorial intention of Jacques Derrida, one of the speakers. For it cannot be denied that it would most definitely be in the interests of an anti-hermeneutical deconstructionist for an interchange between a phenomenological hermeneuticist and an antiphenomenological deconstructionist to result in a communicative impasse, or a hermeneutical failure, since this would, ipso facto, serve to demonstrate in a concrete way the failure of hermeneutics as a general theory of human understanding, which is one of the things that, I gather, deconstruction is all about.” L. még Kai Hammermeister – a Gadamer–Derrida találkozót igen visszafogott és kiegyensúlyozott módon ismertető – könyvének megállapítását: „A dekonstrukció számára ténylegesen valóban nem a sikeres megértés bekövetkezéséről van szó, mely az ő szemében nem kívánatos illúzióként jelenik meg, annál inkább a megértés lehetetlenségének demonstrálásáról, amely mindig maga a szöveg révén lopakodik be [...] A dialógusnak számára nem egyetértéshez és beleegyezéshez kell vezetnie, hanem ehelyett a vélemények különbségét kell megőriznie és a másik állítását tisztelni, mint valami olyat, amelyet teljességgel nem lehet megérteni és elsajátítani” (HAMMERMEISTER 1999. 122.). A vita részletes és gondolatgazdag értelmezéséhez, mely a gadameri és a derridai pozíciót a szókratészi módszer kétfajta „arcaként” fogja fel és mintegy legitimálja l. RISSER 1997. 159., 169.

indulatára, jóindulatú együttműködésére van szükség. Itt, ahogy mondani szokták, „kettőn áll a vásár”, s ez kiküszöbölhetetlen kockázatot, a kudarc kockázatát rejt magában.

E kudarc ugyanakkor, tehetjük hozzá, nem olyan valami, amiről a hermeneutika nem tud. Tud róla, és nem is tér ki előle, ez pedig – ha akarjuk – a hermeneutika gyengesége. Olyan gyengeség, melyet nem leplezni törekszik, hanem nyíltan beismeri. Amint már idéztük Gadamert: a hermeneutika eleve számol azzal a lehetőséggel, hogy „aki a [...] a kérdezés és az igazságkeresés művészetét gyakorolja, az [...] a rövidebbet húzza.”⁸¹

A hermeneutika keresztje

A hermeneutika gyengeségét – azt, hogy a hermeneutika eleve számol azzal a lehetőséggel, hogy „a rövidebbet húzza” – még jobban is ki lehet élezni, s utolsó lépésben ezt szeretném vázolni. A bemutatni kívánt tényállást a *hermeneutika keresztjének* lehetne nevezni. Ha a hermeneutika azt állítja, hogy egy vita során mindkét fél igazát jóindulatúan mérlegelni kell (ez pedig úgyszólván valamilyen köztes állapotot, mindkét fél fölötti elhelyezkedést, fölöttük való lebegést feltételez, de legalábbis gyakori rugalmas átállást, ide-oda való mozgást), akkor mi legyen abban az esetben, ha a hermeneutika lesz a felek egyike? Ez a princípium akkor is igaz? Avagy az ő igazát vajon eleve el kell fogadni, mentesítve a lehetséges kritika alól, *a priori* letiltva az ellene irányuló kritikát? Vitapartnerének, kihívójának az igazát vajon nem kell-e mérlegelni? Vajon nem lehet a hermeneutikai jóindulattal szemben kritikát megfogalmazni?

Ha hermeneutikailag járunk el, nyilván meg kell engednünk a hermeneutikai jóindulathoz intézett kihívást, s amikor így járunk el – amikor a hermeneutikával szemben fellépő fél lehetséges igazát mérlegeljük –, akkor (paradox módon) maximálisan hermeneutikailag járunk el: *hermeneutikai jóindulattal viszonyulunk a hermeneutikai jóindulathoz intézett lehetséges kritikákhoz*. Míg a gyanakvós hermeneutikája önmagával szemben hallgatólagosan kivételes bánásmódra tart igényt (arra, hogy őt magát jóindulatúan fogadjuk el),⁸² addig a jóindulat hermeneutikája, amennyiben nem óhajt hasonló inkonzisztenciába bonyolódni, nem mentesítheti, nem immunizálhat

⁸¹ IM2. 257. L. fentebb a 53. jegyzet szöveggörnyezetét.

⁸² L. fentebb a 71. jegyzetet.

ja magát *a priori* minden ellene irányuló kritikától.⁸³ Nem mondhatja azt: mindenhez jóindulattal viszonyulok, kivéve a jóindulatot illető kritikákat.

Ezen előzetes megfontolások bevezetesként kívánnak szolgálni ahhoz (avagy utat kívánnak nyitni afelé), hogy Derrida igazát – a jóindulat hermeneutikájára vonatkozó kritikájának igazát – olyan (alkalmasint mindent meghaladó) mértékben mérlegeljük, amilyenben csak lehetséges. Ehhez igénybe vesszük a fentebb a II. pont vége felé hivatkozott kantí-gadameri kiegészítő megfontolásokat is.⁸⁴ Ezek szerint „nem hagyatkozunk arra az önmagában kontingens, empirikus körülményre, hogy a felek történetesen (történetileg-ténylegesen) milyen érveket hoztak fel, hanem a ténylegesen elhangzó érveken túl a lehetséges érvek univerzumát próbáljuk mozgósítani”; nem csupán „megpróbáljuk érvényre juttatni a tárgyi jogosságát annak, amit a másik mond”, hanem „még arra is törekszünk, hogy *mege erősítsük az érveit*”, „mi magunk gondolunk ki ellenvetéseket, s kölcsönzünk fegyvereket az ellenfélnek, vagy engedjük át neki a legkedvezőbb küzdőteret”. A felsorolt hermeneutikai műveletekre – tegyük hozzá –, „a ténylegesen elhangzó érveken túl a lehetséges

⁸³ Ebből viszont az látszanék következni, hogy a jóindulat hermeneutikáját egyszerűen nem lehet kérdésessé tenni, hiszen kérdésessé tétele után is érvényben marad. Amit kérdésessé teszünk, annak az érvényét ugyanis felfüggesztjük, így a mellette vagy ellene való érvelésben nem szabad hozzá folyamodni, a jóindulat hermeneutikáját viszont, úgy tűnik, egyszerűen nem lehet felfüggeszteni. A tényállás behatódó vizsgálatra szorulna, ez azonban meghaladja jelen dolgozat kereteit. Csak annyit jegyzek meg, hogy az alternatíva, ami itt körvonalazódik, abban állhat, hogy a jóindulat hermeneutikája a vele szemben támasztott gyanú hatására ténylegesen felfüggeszti önmagát, azaz – ami ezzel egyjelentésű – gyanakvóvá válik, ezt a gyanút pedig rögtön kihívójával – a gyanú hermeneutikájával – szemben fogalmazza meg. Ez bizonyos értelemben (mint a 72. jegyzetben utaltam rá) nem volna hatástalan védekezés, ám „ára” a jóindulat hermeneutikájának (azaz önmagának) feladása volna. Figyelemre méltó mindenesetre, hogy a párizsi diszkusszió során Gadamer nem élt ezzel a lehetőséggel, azaz továbbra is kitartott a jóindulat hermeneutikája mellett, s egyszerűen úgy fogalmazott, miszerint Derrida kérdései számára azt bizonyítják, hogy előadásának megjegyzései „ezúttal nem értek célt” (FORGET 1984. 59.), azaz a kölcsönös megértésre irányuló igyekezete ezúttal eredménytelen maradt. – Említsük még meg, hogy a fentebb alternatívként jelzett válaszreakcióhoz nagy mértékben hasonló az, ha a hatalomra törő akarat gyanúját hangoztató álláspontot önmaga ellen fordítjuk, s feltesszük azt a kérdést, vajon az az álláspont, amely beszélgetőpartnerének a jóakarat fontosságát illető megjegyzéseivel szemben a hatalomra törő akarat gyanúját fogalmazza meg, nem ezen gyanú megfogalmazása által vél – akár beszélgetőpartnerével szemben is – hatalomra törni, fölébe kerekedni? Egy hasonló jellegű ellenvetésre vonatkozólag ld. MADISON 1989. 197, aki úgy fogalmaz, hogy Gadamer mondanivalójának durva félreértésével vagy félrehallásával Derrida a jóakarat (Gadamer által állított) lehetőségét akarta performatíve cáfolni (ami természetesen sikerült is), ezen stratégiája azonban nehezen tekinthető másnak, mint „gyakorlatozásnak a hatalomra törő akaratban”, olyan „hatalmi játéknak, amely kizárja vitapartnerét a beszélgetésből, ezáltal biztosítva, éspedig kezdettől fogva, annak kudarcát” [a particular exercise in the will to power, indeed a power play to shut one's interlocutor out from the conversation—insuring thereby, and in advance, its failure]. Hogy a beszélgetés megszakadását Derrida kérdései okozták, azt egyébként jó húsz évvel később Derrida maga is elismerte Gadamer halálának alkalmából tartott gyászbeszédében.

⁸⁴ L. a 49. és az 52. jegyzet közötti szövegrész.

érvek univerzumának mozgósítására”, az ellenfél „érveinek megerősítésére”, s „legkedvezőbb küzdőtér átengedésére” Derrida alighanem nem kis mértékben rá is szorul, tekintve, hogy Gadamerrel szemben ténylegesen elhangzott ellenvetései – bármilyen méltányosan mérlegeljük is őket –, továbbá Gadamer gondolatvilágáról adott elemzéseinek a szűkössége aligha lennének alkalmasak igazának mégoly szerény formában való alátámasztására. Az a három kérdés – együttvéve alig két lap terjedelemben –, amelyet Derrida 1981-ben Párizsban Gadamer előadását követően a heidelbergi gondolkodóhoz intézett, jószerével kimeríti a korpuszt, amit Derrida összességében Gadamernek szentelt – szemben az utóbbinak a derridai dekonstrukciót taglaló legalább fél tucat (helyenként igen beható és terjedelmes) írásával. Így most Derridát mintegy kísérvé tallózunk Gadamer írásai között azzal a szándékkal, hogy olyan szövegeket keressünk, amelyek alkalmasak volnának a derridai ellenvetések megerősítésére (a derridai ellenvetések cáfolatára fentebb már számos helyet idéztünk⁸⁵).

Egy ilyen szöveg lehet Paul Celan „Tenebrae” című költeményének gadameri értelmezése.⁸⁶ Egy költeményt – legalább annyira, vagy még inkább, mint egy filozófiai művet – számtalan módon lehet értelmezni, s az embernek – főleg ha nem anyanyelvi beszélő – óvatosan kell bánnia az értelmezéssel (különösképpen akkor, ha a Celan-költemények nehezen felfejthető, hermetikus világáról van szó). Ám semmiképpen sem szükséges önmagunkat valamiféle „helyes”, „egyértelmű”, vagy „koherens” – a vers minden sorát megfejteni, megérteni vélt – értelmezés birtokában tudnunk ahhoz, hogy Gadamer értelmezését kevésbé meggyőzőnek találjuk. Gadamer olvasata láthatóan arra törekszik, hogy a versből rendre az „általános-emberi” vagy az „európai-keresztény” gondolkör motívumait hallja ki és csiszolja egybe; miközben a költemény „érdesebb” részeit, az esetlegesen szentségtörésre vagy a haláltáborokra vonatkoztatható utalásokat nem hallja meg és/vagy azokat mintegy tompítani, „ártalmatlanítani” törekszik: semlegesíti, elágyítja őket, éleiket lecsiszolja. Értelmezése nem annyira a vers saját egyéni – meglehet sok helyen zavaros, diszsonáns, riasztó, törésekkel teli – hangját igyekszik meghallani, mint inkább az értelmezés „leleteit” egy tőle függetlenül, előrebocsátásként felvázolt keresztény kultúrkör és humanista műveltségzmény keretei közé igyekszik (jól, rosszul) beilleszteni.⁸⁷

⁸⁵ L. fentebb a 19. és a 28. jegyzet közötti szövegrészt.

⁸⁶ L. GADAMER 1993. 452–460.

⁸⁷ A gadameri Celan-értelmezés kevésbé meggyőző voltára vonatkozó benyomásaimat, véleményemet – nem lévén anyanyelvi beszélő – hosszú ideig kételyek kísérték. Ezen kételyek eloszlásában – és fenntartásaim megerősítésében – sokat köszönhetek Helmuth Vetter alapos és beható elemzésének; ld. VETTER 2007. 155–169.

Az, hogy Gadamer – „humanista” módon – az éleket lecsiszolni törekszik, persze tökéletesen megfelel gondolkodói habitusának és alapvető filozófiai törekvésének. Annak a habitusnak és annak a törekvésnek, amelyet Habermas találó megfogalmazással „urbanizálásnak”, – tudniillik a „heideggeri provincia urbanizálásának” – nevezett.⁸⁸ Aligha tévedünk nagyot, ha azt mondjuk: Gadamer a maga módján Celant is „urbanizálni” törekszik – visszavenni az európai kultúrkör keretei közé. Igyekszik – akárha öntudatlanul – az éleket elvenni, egyfajta békítő–mérsékelő értelmezést nyújtani. A sugallt mondanivaló az: ő is egy közülünk. Teszi ezt a legjobb, legnemesebb szándékkal és – mindenestre – hermeneutikai jóindulattal. Ez az attitűd nagyjából-egészében megfelel egyébként annak a kulturdiplomáciai vagy tudománypolitikai szerepkörnek, amit Gadamer a háború után a német tudományosság berkeiben próbált betölteni – a német tudomány veszteségeit, hitelvesztését mérsékelni, kiegyenlítő szerepet játszani Kelet és Nyugat között, feltépett sebeket begyógyítani, jóvá tenni, ami jóvátehető. Az emigrációba kényszerült Karl Löwith heidelbergi egyetemi katedrához juttatásában Gadamernek például döntő szerepe volt. Annak pedig, aki közvetíteni, békíteni próbál, ahhoz, hogy sikeres legyen, kell, hogy szava, kell, hogy valamilyen befolyása, ha úgy tetszik: hatalma legyen. A hermeneutikai jóindulat habitusa és a gyakorlati-kultúrpolitikai szerep között nyilvánvaló összefüggés áll fenn. Gadamer párizsi fellépése és a francia filozófia iránti kitartó érdeklődése is ezt a célt szolgálja.

A választott példa mindazonáltal nem annyira a hermeneutikai jóindulattal szemben a hatalomra törő akarat gyanúját megfogalmazó derridai ellenvetés illusztrálására vagy alátámasztására szolgál, mint inkább egy vele összefüggésben álló, Derrida által a hermeneutikával szemben másutt megfogalmazott gyanúra vonatkoztatható. Eszerint – amint arról az I. pontban már részletesebben szó esett⁸⁹ – a hermeneutikai megértés asszimilatív, totalizáló jellegű, mely a pluralitást az egységre, a másságot az azonosságra törekszik visszavezetni. A megértés a másság megszüntetésének, kiküszöbölésének, ezáltal uralásának, megszelídítésének, domesztikálásának veszélyét hordozza magában.⁹⁰ A megértés másságot felszámoló jellege a Celan-értelmezésben mármost kézzel foghatóvá válik: az „érdesebb” részek lecsiszolása, a tompítás, átértelmezés, a Celan-vers megszelídítése azt jelenti, hogy a vers saját egyéni hangja nem jut szóhoz. Itt a megértés valóban a másik másságának felszámolásával fenyeget.

⁸⁸ HABERMAS 1979. 13.

⁸⁹ L. elsősorban a 18. jegyzet utáni szövegrészt.

⁹⁰ A kérdéskörrel kapcsolatban l. GRONDIN 1999. 5–16.; GRONDIN 2002. 189.; CRITCHLEY 1994. 448.

Grondin szerint Gadamernek egy a fő műbe a Derridával való vitát követően beillesztett jegyzete ennek a tényállásnak valamiféle önkritikus belátását tükrözi. Ez a jegyzet így hangzik: „Itt állandóan fennáll a veszélye annak, hogy a másikat a megértésben »elsajátítjuk«, s ezzel a maga máságában félreismerjük”.⁹¹ Gadamer, írja Grondin, érintve érezhette magát „ama szemrehányás által, hogy a megértés a megértendő máságának [...] elsajátításába torkollhat”,⁹² s a rákövetkező években megértésfogalmát még inkább a másik elismerésének az irányában hegyezte ki.

Azon tanulságok egyike, amelyek Gadamer Celan-értelmezéséből, de a Derridával folytatott párizsi találkozásából is levonhatók, az lehetne, hogy a békítő-megértő-kiegyenlítő szerep betöltésének határai vannak. A jóindulat hermeneutikája – a megértés végességére helyezett hangsúlya folytán – maga is véges. A feltépett sebek begyógyítása nemes célkitűzés, de – bármily fájdalmas is tudomásul venni – e szándéknak nem áll hatalmában önmagát tetszőleges-szuverén módon megvalósítani. Vannak sebek, melyek gyógyíthatók, s vannak, amelyek nem – mégha ez utóbbiak idővel talán gyógyulnak is. Ilyenkor nem marad más hátra, mint a megértés elől való csendes visszahúzódság. A másik tisztelete megértésünknek ill. megértésakarásunknak megálljt parancsolhat, s paradox fogalmazásmóddal élve azt mondhatjuk, a másik megértése maga után vonhatja azt: lemondunk arról, hogy megértjük őt.⁹³ A hermeneutika pozitív értelemben hangoztatott átfogó, integratív – humán tudományokat integráló – jellege és a vele szemben elmarasztaló értelemben felhozott totalizáció-szemrehányás nem esik egybe egymással, de nincs is átfedések híján.⁹⁴ Hangsúly kérdése, hogy melyik kerül a másikkal szemben túlsúlyra.

Ha most kezdeti kérdésünkre – párizsi találkozásjuk során Gadamer és Derrida mennyiben voltak képesek szót érteni egymással – egyfajta ideiglenes választ próbálunk adni, azt mondhatjuk: bár a szót értés igencsak töredékesen valósult meg, teljes kudarcról mégsem lehet beszélni. (A vitás kérdésekben való megegyezés, mint amelyre az egymással való szót értés fontos kritériumaként fentebb az I. pontban többször is utaltunk, például furcsamód – úgyszólván a részvevők háta mögött – szinte teljes egészében

⁹¹ GADAMER 1986b. 305. 230. jegyzet. Vö. GRONDIN 1999b. 15. A Derridával folytatott dialógus Gadamer késői gondolatvilágára gyakorolt hatását Grondin másutt is hangsúlyozta, l. újabban GRONDIN 2012. 29.

⁹² GRONDIN, 1999a. 370.

⁹³ GRONDIN: 1999b. 14.

⁹⁴ Ez még akkor is így van, ha alkalmasint a dekonstrukció sem mentes – hogy a legkevesebbet mondjuk – attól, amit vitapartnerének vet a szemére, hogy ti. a másikat, jelen esetben a hermeneutikát saját perspektívája felől „asszimilálja”, „másságát megszünteti” stb.

megvalósult; nem csak az mondható el, hogy Gadamer és Derrida „szót értettek egymással, noha sok mindenben nem értettek egyet”, hanem egyenesen még azt is: Gadamer és Derrida „*annak ellenére szót értettek egymással, hogy szinte semmiben sem értettek egyet*”.⁹⁵) A szót értés töredékesen valósult meg, hiszen ez utóbbi – s a jóindulat ehhez szükséges hermeneutikája – maga sem valami neutrális princípium, mely valamely – nem létező – filozófiaelőttes területen („gondolati senki földjén”) volna található. Az egymással való szót értésre vonatkozó kritikai rákérdezést nem lehet letiltani, e rákérdezés, e megkérdőjelezés a beinduló kommunikációt viszont érthető módon megzavarja, megtöri. Ez ellen nem lehet védekezni. A hermeneutikának tudomásul kell vennie – valójában már mindig is tudomásul vette – minden megértés, szót értés töredékes jellegét, s ebben áll az, amit gyengeségének vagy erőtlenségének lehet nevezni. El kell fogadnia azt a lehetőséget – a vitapartner ama jogát –, hogy alkalmasint kitér a dialógus elől vagy elzárkózik előle. Ha a hatalomra törő akarat gyanúját fogalmazzák meg vele szemben, e gyanút rövid úton nem hesegetheti el: jóindulatúan meg kell vizsgálnia. S bár igaz az, hogy a gyanút joggal fordíthatná vitapartnerre ellen, ezzel azonban önmaga ellen fordulna, és megszűnnék a jóindulat hermeneutikája lenni. Ha elismeri vitapartnerre – akár részleges – igazát, látszólag alul marad ugyan. Ha viszont nem ismeri el és a gyanút visszaveti megfogalmazójára, akkor ugyancsak vereséget szenved,⁹⁶ hiszen önmagát mint jóindulatot adja fel: hozzájárul az általános, kölcsönös gyanakvás légkörének elterjedéséhez. Így készenlétben kell maradnia a vita vagy dialógus folytatása vagy újrafelvétele számára, amennyiben erre alkalom kínálkozik vagy a másik fél hajlandóságot mutat. Így tisztelheti leginkább annak másságát és őrizheti meg egyszersmind önmaga lényegét.

⁹⁵ Ez többé-kevésbé áll a Heidegger és Cassirer közti davosi vitára is. A markánsan eltérő Kant-értelmezésekből a diszkusszió rövid úton eljutott a filozófia végső kérdéseire – míg a filozófiai feladata Cassirer szerint az, hogy megszabadítsa az embert a szorongástól s a szellem szférájába emelje fel, addig Heidegger szerint inkább az, hogy átadja az embert a szorongásnak és visszavesse „sorsának keménységébe” (L. HEIDEGGER 1991. 287., 291. A vitáról némileg bővebben I. FEHÉR M. 1992. 216.) –, úgyhogy mindenképpen haszonként könyvelhető el, hogy az álláspontok különbsége markánsan láthatóvá vált (hogy tehát a feleknek alkalmuk volt megegyezni, melyek a vitás kérdések, s miben állnak a rájuk adott eltérő válaszok), így nem állt fenn az, amit a pozitívizmus-vitában a résztvevők hiányoltak, tudniillik hogy „az eltérések nem jutottak kellő világossággal kifejezésre” (I. fentebb az 57. jegyzet).

⁹⁶ A „győzedelmeskedés” különben sem igen hermeneutikai gesztus. Gadamer számára „beszéléstét folytatni nem azonos azzal, hogy „a másikat érveinkkel térdre kényszerítjük”, s ebben az összefüggésben kifejezetten is elutasítja a „bárkivel szembeni győzedelmes argumentálás művészetét” (IM2. 257.; GADAMER 1986b. 372.: „ein Gespräch führen verlangt, den anderen nicht niederzuarargumentieren”; „Die Kunst der Dialektik ist nicht die Kunst, siegreich gegen jeden zu argumentieren”).

Ha a vita utóéletére kicsit közelebbről vetünk egy pillantást, akkor azt látjuk, hogy tulajdonképpen ez az, amit Gadamer maga módján a vitát követő és a vitára reflektáló számos későbbi írásában valamint hermeneutikája további kidolgozásában megpróbált tenni. A kilencvenes évek gadameri írásainak egyik fő interlokutora minden bizonnyal Derrida volt⁹⁷ – a derridai dekonstrukcióval legalább fél tucat, helyenként igen beható és terjedelmes írása foglalkozik –, még akkor is, ha ez a dialógus meglehetősen egyoldalú maradt. Az egyik ilyen – Derridáról és Derridához szóló – írás a következő szavakkal fejeződik be: „a beszélgetésnek, amelyet saját gondolkodásunkban tovább folytatunk, és amely napjainkban talán új, nagy partnerekkel gazdagodik az emberiség planetárisan kiszélesedő örökségéből, mindenütt meg kell keresnie a maga beszélgetőtársait, különösképpen akkor, ha ez a partner tökéletesen más. Aki a dekonstrukciót a lelkeire köti, és ragaszkodik a különbséghez, az számomra egy beszélgetés kezdetén áll, nem a végén.”⁹⁸

Gadamer erőfeszítései talán mégsem voltak teljesen hiábavalóak. Ezen szavait a halála után, 2003. február 5-én a heidelbergi egyetem aulájában elhangzott gyászbeszédében Jacques Derrida ugyanis kiemelkedő helyen idézte. E beszéd címe pedig „A megszakítás nélküli dialógus” volt.⁹⁹

Rövidítések

BÁRCZY-ORSZÁGH 1961	A magyar nyelv értelmező szótára. IV. kötet, Szerk. Bárczi Géza-Országh László. Bp., 1961.
ADORNO 1966	ADORNO, Theodor Wiesengrund: Negative Dialektik, Frankfurt M., 1966.
ADORNO 1975	ADORNO, Theodor Wiesengrund: Zur Logik der Sozialwissenschaften. In: Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie, 4. Aufl., Darmstadt und Neuwied, 1975.
ADORNO 1976a	ADORNO, Theodor Wiesengrund: Bevezetés. In: Tény, érték, ideológia. Szerk. Papp Zsolt, Bp., 1976.
ADORNO 1976b	ADORNO, Thodor Wiesengrund: A társadalomtudományok logikájáról. In: Tény, érték, ideológia. Szerk. PAPP Zsolt, Bp., 1976.

⁹⁷ GRONDIN 2001a. 235–246.

⁹⁸ GADAMER 1986a. 372.: „Vollends das Gespräch, das wir in unserem eigenen Denken weiterführen und das sich vielleicht in unseren Tagen um neue große Partner aus einem sich planetarisch erweiternden Menschheitserbe bereichert, sollte überall seinen Partner suchen – und insbesondere wenn er ein ganz anderer ist. Wer mir Dekonstruktion ans Herzen legt und auf Differenz besteht, steht am Anfang eines Gespräches, nicht an seinem Ziele.”

⁹⁹ DERRIDA 2004. 9. (Franciául l. DERRIDA 2003.; magyarul részletek: DERRIDA 2005.)

- BERNASCONI 1989   BERNASCONI, Robert: Seeing Double: Destruktion and Deconstruction. In: Dialogue and Deconstruction: The Gadamer-Derrida Encounter. Ed. Michelfelder, D. P.-Palmer, R. E. Albany, 1989. 232–250.
- BERNSTEIN 2011   BERNSTEIN, Richard J.: A meg nem történt beszélgetés (Derrida / Gadamer). In memoriam Jacques Derrida. Ford. Boros János és ORBÁN Jolán. In: A különbözőség filozófiája, poétikája és politikája. Kelet-nyugati átjárók 1. Szerk. Fenyvesi Kristóf-Kasznár Veronika Katalin-Orbán Jolán, Pécs, 2011.
- BREUR 1994   BREUR, Roland: Randbemerkungen Husserls zu Heideggers Sein und Zeit und Kant und das Problem der Metaphysik. Husserl Studies 11. 1994. 3–63.
- CRITCHLEY 1994   CRITCHLEY Simon: Derridean Deconstruction. In: Twentieth-Century Continental Philosophy. Ed. KEARNEY, R. (Routledge History of Philosophy, vol. VIII), London–New York, 1994. 441–473.
- DAHRENDORF 1975   DAHRENDORF, Ralf: Anmerkungen zur Diskussion der Referate von Karl R. Popper und Theodor W. Adorno. In: Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie, 4. Aufl., Darmstadt und Neuwied, 1975.
- DERRIDA 1986   DERRIDA, Jacques: Schibboleth. Pour Paul Celan. Paris, 1986.
- DERRIDA 2003.   DERRIDA, Jacques: Béliers. Le dialogue ininterrompu: entre deux infinis, le poème, Paris, 2003.
- DERRIDA 2004   DERRIDA, Jacques: Der ununterbrochene Dialog: Zwischen zwei Unendlichkeiten, das Gedicht. In: DERRIDA, Jacques – GADAMER, Hans-Georg: Der ununterbrochene Dialog, Hrsg. v. Gessman, Martin. Frankfurt M., 2004. 7–50.
- DERRIDA 2005   DERRIDA, Jacques: Kosok. A félbeszakítatlan párbeszéd: két végtelen között, a költemény. Ford. Orbán Jolán. Jelenkor, 2005. október, 962–974.
- FEHÉR M. 1998   FEHÉR M. István: Heidegger és a szkepticizmus. A szkeptikus kételyen át a hermeneutikai kérdésig. Bp., 1998.
- FEHÉR M. 1992   FEHÉR M. István: Martin Heidegger. Egy XX. századi gondolkodó életútja, Bp., 1992.
- FEHÉR M. 2004   FEHÉR M. István: Metafizika és eszkritika. A felvilágosodás kiteljesítése és önmeghaladása Kant gondolkodásában. Világosság 44 (2004):10–11–12, 37–54. (Elérhető: <http://www.vilagosság.hu./pdf/20050213202353.pdf>).
- FEHÉR M. 2009   FEHÉR M. István: Szövegkritika, kiadástörténet, interpretáció. A történeti-kritikai és az életműkiadások filológiai-hermeneutikai problémái. In: Filológia – interpretáció – médiatörténet. Szerk. Kelemen Pál-Kulcsár-Szabó Zoltán-Simon Attila-Tverdota György (Filológia 1). Bp., 2009. 56–151.
- FORGET 1984   FORGET, Philippe (Hg.): Text und Interpretation. Deutsch-französische Debatte mit Beiträgen von J. Derrida, Ph. Forget, M. Frank, H.-G. Gadamer, J. Greisch und F. Laruelle. München, 1984.

- FORGET 1989 FORGET, Philippe: Argument(s) In: Dialogue and Deconstruction: The Gadamer-Derrida Encounter. Ed. Michelfelder, D. P.-Palmer, R. E. Albany, 1989.
- FRANK 1984 FRANK, Manfred (ed.): Revue internationale de Philosophie, 38 (1984) nr. 151.
- GADAMER 1984a (IM1.) Gadamer, Hans-Georg: Igazság és módszer. Ford. Bonyhai Gábor. Bp., 1984.
- GADAMER 1984b GADAMER, Hans-Georg: Und dennoch: Macht des guten Willens. In: Text Text und Interpretation. Deutsch-französische Debatte mit Beiträgen von J. Derrida, Ph. Forget, M. Frank, H.-G. Gadamer, J. Greisch und F. Laruelle. Hrsg. v. Forget, Ph., München, 1984.
- GADAMER 1986a GADAMER, Hans-Georg: Destruktion und Dekonstruktion. In: Gesammelte Werke. Bd. 2. Tübingen, 1986. 361–372.
- GADAMER 1986b GADAMER, Hans-Georg: Gesammelte Werke. Bd. 1. Tübingen, 1986.
- GADAMER 1986c GADAMER, Hans-Georg: Gesammelte Werke. Bd. 2. Tübingen, 1986.
- GADAMER 1993 GADAMER, Hans-Georg: Gesammelte Werke. Bd. 9. Tübingen, 1993.
- GADAMER 1995 GADAMER, Hans-Georg: Gesammelte Werke. Bd. 10. Tübingen, 1995.
- GADAMER 1997 GADAMER, Hans-Georg: Dekonstrució és hermeneutika. *Alföld*, 48 (1997):12. (Elérhető: <http://epa.oszk.hu/00000/00002/00024/gadamer.html>).
- GADAMER 2003 (IM2.) GADAMER, Hans-Georg: Igazság és módszer. Ford. Bonyhai Gábor. A fordítást a 2. kiad. számára átnézte és felrészítette Fehér M. István. Bp., 2003.
- GRONDIN 1991 GRONDIN, Jean: Einführung in die philosophische Hermeneutik. Darmstadt, 1991.
- GRONDIN 1999a Grondin, Jean: Hans-Georg Gadamer. Eine Biographie, Tübingen, 1999.
- GRONDIN 1999b Grondin, Jean: La définition derridienne de la déconstruction. Contribution au rapprochement de l'herméneutique et de la déconstruction. *Archives de philosophie* 62 (1999) 5–16.
- GRONDIN 2000 GRONDIN, Jean: Hans-Georg Gadamer und die französische Welt. In: Begegnungen mit Hans-Georg Gadamer. Hrsg. v. FIGAL, G. Stuttgart, 2000. 147–159.
- GRONDIN 2001a GRONDIN, Jean: La rencontre de la déconstruction et de l'herméneutique. In: *Philosopher en français*. Szerk. Mattéi, J.-F. Paris, 2001. 235–246.
- GRONDIN 2001b Grondin, Jean: Von Heidegger zu Gadamer. Unterwegs zur Hermeneutik, Darmstadt, 2001.
- GRONDIN 2002 GRONDIN, Jean: Bevezetés a filozófiai hermeneutikába. Ford. Nyíró Miklós, Bp., 2002.

- GRONDIN 2012 GRONDIN, Jean: Universalität der Sprachlichkeit oder Grenzen der Sprache. Widerspricht Gadammers späte Erinnerung an die Grenzen der Sprache der These von der Universalität der Sprachlichkeit in Wahrheit und Methode? In: Hermeneutik und die Grenzen der Sprache. Hermeneutik, Sprachphilosophie, Anthropologie. Hrsg. v. Arnswald, Ulrich-Kertscher, Jens-Röska-Hardy, Louise. Heidelberg, 2012. 25-29.
- HABERMAS 1971 HABERMAS, Jürgen: Zu Gadammers „Wahrheit und Methode“. In: Hermeneutik und Ideologiekritik. Frankfurt M., 1971.
- HABERMAS 1979 HABERMAS, Jürgen: Urbanisierung der Heideggerschen Provinz. In: GADAMER, H.-G.-HABERMAS, J.: Das Erbe Hegels. Zwei Reden aus Anlass des Hegel-Preises. Frankfurt M., 1979. 11-31.
- HALÁSZ 1977 HALÁSZ Előd: Német-magyar szótár. 2. kötet. Bp., 1977.
- HAMMERMEISTER 1999 HAMMERMEISTER, Kai: Hans-Georg Gadamer. München, 1999.
- HEGEL 1961 HEGEL, G. W. F.: A szellem fenomenológiája. Ford. Szemere Samu. Bp., 1961.
- HEGEL 1970 HEGEL, G. W. F.: Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse, I. § 6. In: Werke in zwanzig Bänden. Theorie Werkausgabe, Hrsg. v. Moldenhauer, E.-Michel, K. M. Frankfurt M., 1970.
- HEGEL 1979 HEGEL, G. W. F.: A filozófiai tudományok enciklopédiájának alapvonalai. I. A logika. Ford. Szemere Samu. Bp., 1979.
- HEIDEGGER 1980 HEIDEGGER, Martin: Gesamtausgabe, Bd. 39. Hrsg. v. Ziegler, S. Frankfurt M., 1980.
- HEIDEGGER 1984 HEIDEGGER, Martin: Gesamtausgabe, Bd. 45. Hrsg. v. von Herrmann, F.-W., S. Frankfurt M., 1984.
- HEIDEGGER 1991 HEIDEGGER, Martin: Gesamtausgabe, Bd. 3. Hrsg. v. von Herrmann, F.-W. Frankfurt M., 1991.
- HEIDEGGER 1996-1997 HEIDEGGER, Martin: Fenomenológiai Aristotelés-interpretációk (A hermeneutikai szituáció jelzése). Existencia VI-VII, 1996-97.
- HEIDEGGER 2005 HEIDEGGER, Martin: Gesamtausgabe, Bd. 62. Hrsg. v. Neumann, G., Frankfurt M., 2005.
- HEUSS 1949 HEUSS, Theodor: Friedrich Naumann. Der Mann, das Werk, die Zeit. Zweite, neubearbeitete Aufl., Stuttgart und Tübingen, 1949.
- HUSSERL 1959 HUSSERL, Edmund: Husserliana. Bd. 9. Hrsg. v. BOEHM, Rudolf. The Hague, Nijhoff, 1959.
- HUSSERL 1971 HUSSERL, Edmund: Nachwort zu den Ideen. In: Husserliana. Bd. 5. Hrsg. v. BIEMEL, Marly. The Hague, Nijhoff, 1971.
- KANT 1981 KANT, Immanuel: Untersuchung über die Deutlichkeit der Grundsätze der natürlichen Theologie und der Moral. In: Werkausgabe. Hrsg. v. Weischedel, W. Bd. 2. Frankfurt M., 1981.
- KANT 2004 KANT Immanuel: A tiszta ész kritikája. Ford. Kis János. Bp., 2004.

- KUHN 1984 KUHN, Thomas: A tudományos forradalmak szerkezete. Ford. Bíró Dániel, Bp., 1984.
- LENGYEL 1916 LENGYEL Géza: Mitteleuropa. Szélgjegyzetek Friedrich Naumann könyvéhez. Nyugat, 1916. 8.
- LÉVINAS 1961 LÉVINAS, Emmanuel: Lévinas: Totalité et Infini: essai sur l'extériorité, La Haye, Nijhoff, 1961.
- LÉVINAS 1974 LÉVINAS, Emmanuel: En découvrant l'existence avec Husserl et Heidegger, Paris, 1974.
- MADISON 1989 MADISON, G. B.: Gadamer/Derrida: The Hermeneutics of Irony and Power. In: Dialogue and Deconstruction: The Gadamer-Derrida Encounter. Ed. Michelfelder, D. P.-Palmer, R. E. Albany, 1989.
- MICHELFFELDER – PALMER 1989 MICHELFFELDER, D. P. – PALMER, R. E. (eds.): Dialogue and Deconstruction: The Gadamer-Derrida Encounter, Albany, 1989.
- NAUMANN 1916 NAUMANN, Friedrich: Mitteleuropa, Berlin, 1916.
- PATZIG 1974 PATZIG, Günter: „Widerspruch”. Handbuch philosophischer Grundbegriffe, Hrsg. v. Krings, H. – Baumgartner, H.-M.-Wild, C. 6. Bd. München, 1974.
- PÖGGELER 1983 PÖGGELER, Otto: Der Denkweg Martin Heideggers. 2., bővített kiad., Pfullingen, 1983.
- RICOEUR 1997 RICOEUR, Paul: Fenomenológia és hermeneutika. Szerk. MEZEI Balázs, Bp., 1997.
- RISSE 1997 RISSE, James: Hermeneutics and the Voice of the Other. Re-reading Gadamer's Philosophical Hermeneutics. Albany, 1997.
- VETTER 2007 VETTER, Helmuth: Anhang A: Angewandte Hermeneutik: Gadamer und Celan. In: Philosophische Hermeneutik. Unterwegs zu Heidegger und Gadamer (Reihe der Österreichischen Gesellschaft für Phänomenologie, Bd. 7), Frankfurt M.-Berlin-New York, 2007. 155-169.

A kötet szerzői

.....

CSEPE VALÉRIA 1976-ban szerzett pszichológusi diplomát az ELTE Bölcsészettudományi Karán pszichológia-biológia szakon. Ugyanazon év novemberében kezdett el fiatal kutatóként dolgozni a Magyar Tudományos Akadémia Pszichológiai Intézetének Karmos György által létrehozott kutatócsoportjában. Kutatásainak első évtizedét az állatkísérletekben elektrofiziológiai módszerekkel vizsgált hallási információfeldolgozási folyamatok agyi folyamatainak megismerése határozta meg. Cikkeinek idézettségi listáját az az első szerzőként, 1987-ben Karmos Györggyel és Molnár Márkkal együtt publikált közleménye vezeti, amelyben az eseményhez kötött agyi potenciálok (EKP) eltérési negativitás komponensének első állatkísérletes modelljét írta le. 1981-ben szerzett egyetemi doktori címet az ELTE Bölcsészettudományi Karán, 1992-ben védte meg kandidátusi fokozatát. 2000-ben habilitált, ugyancsak az ELTE-n, s 2002-ben az MTA doktora lett. Szakterülete a kísérleti és kognitív pszichológia, valamint a kognitív idegtudomány és fejlődés-idegtudomány. Számos hazai szakmai szervezet vezetője vagy tagja, több nemzetközi és hazai társaság és szakfolyóirat szerkesztőbizottságának tagja. Magyar és idegen nyelvű publikációinak száma kétszáz feletti. Rendszeres meghívott előadója nemzetközi konferenciáknak, nyári egyetemeknek, nemzetközi kurzusoknak. Alapító tagja egy hazai és egy külföldi doktori iskolának, vezetője az ELTE PPK Pszichológiai Doktori Iskola Kognitív Pszichológiai programjának, egyetemi tanár az ELTE PPK Pszichológiai Intézete Kognitív Pszichológia Tanszékén, amelynek alapítója, s 2005-től főtitkárhelyettesé választásáig tanszékvezetője. Kutatóprofesszorként az MTA Természettudományi Központ Kognitív Idegtudományi és Pszichológiai Intézetében végzi kutatásait. 2007 óta az MTA levelező tagja, 2008-tól első, majd 2011-től második ciklusra megválasztott főtitkárhelyettese. Szakmai közéleti tevékenységét számos funkció jelzi; többek között a Magyar Pszichológiai Társaság főtitkárhelyettese (1996–2000), az MTA II. Osztály Pszichológiai Bizottságának titkára egy-, majd elnöke két ciklusban, az MTA Közgyűlésének doktor-képviselője két ciklusban, az MTA Bolyai Kuratórium tagja két ciklusban, az OTKA PSP Zsúri tagja, majd elnöke, a Társadalomtudományi Kollégium tagja. 2012. október 1-től az egyik legnagyobb tudományos szövetség,

az ICSU (ennek tagja az IUPSYS) stratégiai testületének tagja. Tudományos, oktatói és tudományszervezői munkáját számos díjjal, kitüntetéssel ismerték el. 2002-ben Kardos Lajos-díjjal, 2003-ban a Magyar Köztársasági Érdemrend Lovagkeresztjével tüntették ki; 2005-ben kapta meg az Ipolyi Arnold tudományfejlesztési díjat, 2010-ben a Széchényi Társaság kitüntetését, a Széchényi Aranyérmét, 2011-ben az OTDK Aranyérmét. A Magyar Pszichológiai Társaságtól 2006-ban kapta meg a Társaságért Érdemérmét, s 2012-ben a Ranschburg Pál emlékérmét.

CSUKOVITS ENIKŐ az ELTE-n szerezte történelem szakos középiskolai tanár – levéltáros diplomáját (1984). PhD disszertációját – Középkori magyar zarándokok – ugyanitt védte meg (2001). Kutatási területéhez tartozik a 14–15. századi Magyarország története, ezen belül főként a korszak művelődés- és társadalomtörténetére fókuszál. Vizsgálja még a középkori Magyarország-képet, továbbá összehasonlító kutatásokat folytat az Anjou-államok politika-, intézmény-, és társadalomtörténetének témakörében. 1984/85-ben az Országos Műemléki Felügyelőség keretein belül működő Építészeti Múzeum muzeológusa volt. 1986 és 1994 között a Magyar Országos Levéltárban Borsa István munkatársaként részt vett a Zsigmond-kori oklevéltár készítésével kapcsolatos munkálatokban, továbbá a Diplomatikai Levéltár, ill. a Diplomatikai Fényképgyűjtemény számítógépes feldolgozását előkészítő munkákban. 1993/94-ben a Magyar Országos Levéltár Kamarai Archivumának referense volt. 1993/94-ben az ELTE Tanárképző Főiskolai Karán óraadó tanárként oktatott, 1994-től pedig a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa lett. 1997 és 2005 között a Károli Gáspár Református Egyetem óraadó tanára volt, 2002-től a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének főmunkatársa. 2007-től a Magyar Történelmi Társulat titkára. 1999-től tagja, 2000-től pedig titkára a Magyar-Szlovák Történész Vegyesbizottságnak. 1998 és 2000 között, 2003–2004-ben, továbbá 2006 és 2009 között Bolyai János kutatási ösztöndíjban részesült. 2002-ben és 2004-ben Pásztor Lajos ösztöndíjat kapott, s 6 hónapot az Archivio Segreto Vaticanóban kutatott. 2010-ben Francia Állami Ösztöndíjban részesült.

FEHÉR M. ISTVÁN egyetemi tanulmányait az ELTE-n végezte angol, olasz és filozófia szakon. Kutatási területe a 19–20. századi filozófia története: a német idealizmus, az életfilozófia és a fenomenológiai-hermeneutikai áramla-

tok. 1985-ben szerzett kandidátusi, 1990-ben akadémiai doktori fokozatot. 1977 óta tanít az ELTE BTK Filozófiatörténet Tanszékén; 1992-től egyetemi tanár; 1990–1997 között tanszékvezető. A kilencvenes években a miskolci egyetemen a filozófia szak s azon belül a Filozófiatörténet Tanszék megszervezője; utóbbi után négy éven keresztül vezette. Meghívott előadóként több szemeszteren keresztül tanított az ország több más egyetemén is. 1992-től az ELTE BTK Filozófia Doktori Iskola keretén belül akkreditált Hermeneutika doktori programtagozat vezetője. A Croce-Alapítvány, a Humboldt-Alapítvány és az American Council of Learned Societies támogatásával hosszabb külföldi kutatásokat folytatott Olaszországban, Németországban és az USA-ban (1983/84 Nápoly, 1987/88 Bochum és 1996 Tübingen, 1992/93 University of Virginia). Kutatóútjai alatt vendégoktató a messinai, a bochumi, a virginiai és a tübingeni egyetemen; vendégprofesszor volt ezen kívül a berlini Humboldt Egyetemen (1999). Több nemzetközi tudományos társaság választotta be vezetőségébe, tudományos tanácsába (Internationale Schelling-Gesellschaft, Österreichische Gesellschaft für Daseinsanalyse, International Society for Hermeneutics and Science). Tagja több nemzetközi filozófiai folyóirat szerkesztő bizottságának (Heidegger Studies, L'uomo un segno, Mesotes. Zeitschrift für philosophischen Ost-West-Dialog, Itinerari filosofici. Rivista di Filosofia); a Centro di Studi Storici Umanistici e Sociali per la Calabria tiszteleti tagja, két cikluson keresztül a Deutsch-Ungarische Gesellschaft für Philosophie magyar elnöke. Hazai tudományos társaságokban és grémiumokban is betöltött funkciókat. Éveken keresztül szerkesztője a Magyar Filozófiai Szemlének; 1987-től 1995-ig a Magyar Filozófiai Társaság elnökségi tagja, 1990 és 1995 között főtítkára. Előmozdítója és szervezője több itthon rendezett nemzetközi tudományos konferenciának, így az 1989-es budapesti Heidegger-szümpóziumnak, melynek német és magyar nyelvű anyagát azután Berlinben és Budapesten szerkesztette kötetbe; az 1997-ben az Internationale Schelling-Gesellschaft együttműködésével rendezett budapesti konferenciának; s a XX. századi filozófiai hermeneutika megalkotójának, Hans-Georg Gadamernek a 100. éves születésnapja alkalmából 2000 őszén rendezett nemzetközi szümpóziumnak. 2007-ben az MTA levelező tagjává választotta.

FÜLÖP MÁRTA az MTA TTK Kognitív Idegtudományi és Pszichológiai Intézetének tudományos igazgatója, az ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Karának professzora. Legfőbb kutatási témája a versengés pszichológiája, amelyet a pszichológia különböző alterületei keretében vizsgál (szociálpszichológia,

fejlődéslélektan, személyiséglélektan, kulturális összehasonlítás). Számos rangos külföldi meghívása volt, így egy évet kutatott a Japán Alapítvány kutatói ösztöndíjával Sendai-ban, Japánban, egy évet töltött a Center for Advanced Study in the Behavioral Sciences-ben, Stanfordin, az USA-ban szintén kutatóként, majd egy fél éven át vendégprofesszor volt a Kansai Egyetemen, Osakaban, Japánban. Kétszer is meghívottja volt a Kínai Tudományos Akadémia Pszichológiai Intézetének. Négy éven át főtitkár helyettese volt az International Association of Cross-Cultural Psychology-nak, kutatási és publikációs titkára a Children's Identity and Citizenship: European Association-nak, regionális képviselő az International Society for the Study of Behavioral Development vezetőségében. 2012-től elnöke a Magyar Tudományos Akadémia Akadémiai Kutatóintézetek Tanácsa, Társadalom-, Közgazdaság-, Humántudományok Al-bizottságának.

É. KISS KATALIN az MTA Nyelvtudományi Intézetének kutatóprofesszora és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem egyetemi tanára, Széchenyi-díjas akadémikus, az Academia Europaea tagja. Kutatási területe évtizedek óta a magyar és az általános mondattan, újabban a magyar történeti mondattan is. Hat könyv és mintegy 170 tanulmány szerzője; a munkáira való hivatkozások száma ezres nagyságrendű. Fő művei: *Configurationality in Hungarian* (Kluwer 1987), *Discourse-Configurational Languages* (1995), *É. Kiss-Kiefer-Siptár: Új magyar nyelvtan* (Osiris 1998), *The Syntax of Hungarian* (Cambridge University Press 2002), *Anyanyelvünk állapotáról* (Osiris 2004), *Identificational focus versus information focus* (Language 1998), *An adjunction analysis of quantifiers and adverbials in the Hungarian sentence* (Lingua 2010).

KÉKESI KUN ÁRPÁD az ELTE Bölcsészettudományi Karán folytatott tanulmányait követően 1999-ben szerzett PhD-fokozatot, majd 2011-ben habilitált. 1996–2009 között a Veszprémi (ma Pannon) Egyetem Színháztudományi Tanszékének oktatója volt, 2009-ben a Károli Gáspár Református Egyetem Színháztudományi Tanszékének vezetője lett. Több hazai és külföldi egyetemen tartott előadásokat, többek között a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Esztétika Tanszékén, a Pécsi Tudományegyetem Modern Irodalomtörténeti Tanszékén, a londoni Roehampton Institute-ban. A Marosvásárhelyi Művészeti Egyetem Teatrológiai Doktori Iskolájának törzstagja és tanára, több PhD-hallgató témavezetője. Részt vett a színháztudomány mesterképzési szak létesítésének akkreditációjában, és ma is szakfelelősként tevékenykedik. 1999 óta

tagja a Magyar Tudományos Akadémia Színház- és Filmtudományi Bizottságának, amely 2006-ban elnökévé választotta. A tisztséget két ciklusok keresztül, 2012-ig töltötte be. Felelős szerkesztője az 1998 óta megjelenő színház-tudományi periodikának, a Theatronnak. 25 hazai és nemzetközi konferencián, szimpóziumon vett rész előadással, 4 hosszabb és számtalan rövidebb tanulmányi- és kutatóutat tett (többek között) Nagy-Britanniába, Ausztriába és Németországba. Két OTKA-kutatásnak témavezetője, kettőnek résztvevője volt, két NKFP-kutatásban tevékenykedett – egyiknek, a Magyar színháztörténet 1920-1949 közötti időszakát feldolgozóinak koordinátora is volt. Jelenleg a Színházi net-filológia című kutatási projekten dolgozik Jákfalvi Magdolnával, Kiss Gabriellával és több hazai, illetve határon túli egyetemen tanuló doktórusszal. Három Soros-ösztöndíjban, továbbá Magyary Zoltán posztdoktori ösztöndíjban, Bolyai János kutatói ösztöndíjban, Magyar Állami Eötvös ösztöndíjban részesült. Közel húsz éve rendszeresen publikál színházi tárgyú tanulmányokat, előadásokról készült elemzéseket és összefoglalókat jelentős nemzetközi fesztiválok (Wiener Festwochen, Salzburger Festspiele) eseményeiről. Eddig mintegy 100 írást publikált, s több mint 110 külföldi előadást elemzett írásaiban. Két tanulmánykötete (Tükörképek lázadása. A dráma és színház retorikája az ezredvégen, 1998; Színház, kultúra, emlékezet, 2006) és két monográfiája (Thália árnyék(á)ban. Posztmodern – Dráma/Színház – Elmélet, 2000; A rendezés színháza, 2007), továbbá két szerkesztett kötete (Színházi kalauz, 2008; A színháztudomány az akadémiai diszciplínák rendjében, 2009) jelent meg. Főbb kutatási területei: a rendezői színház történeti és kortárs jelenségei, az operajátszás mai tendenciái, Shakespeare drámáinak színpadi recepciótörténete.

KULCSÁR SZABÓ ERNŐ a Kossuth Lajos Tudományegyetem (KLTE) magyar-német szakán szerzett tanári diplomát (1973). Diplomájának megszerzése után a KLTE Magyar Irodalomtörténeti Tanszékének tudományos munkatársa lett, majd 1974-ben átkerült az Országos Széchényi Könyvtárhoz, itt az Új Könyvek című kiadványának szerkesztőjeként dolgozott 1978-ig. Ezt követően rövid ideig a Magvető Könyvkiadó szerkesztője volt. 1979-ben az MTA Irodalomtudományi Intézetéhez került, tudományos munkatársi beosztásban. 1983-ban az ELTE Magyar Irodalomtörténeti Tanszékén kezdett el oktatni, majd 1984 és 1988 között a Bayreuthi Egyetem Általános Irodalomtudományi Tanszékénél is dolgozott. 1988-ban visszatért az ELTE-re, ahol 1990-től az Összehasonlító és Világirodalmi Tanszékének docenseként dolgozott tovább. Szintén 1990-ben távozott az MTA Irodalomtudományi Intézetéből, miután

a Janus Pannonius Tudományegyetem Irodalomelméleti Tanszékének vezetőjévé nevezték ki (az egyetemen 1989-ben kezdett el oktatni). 1995-ben kapta meg egyetemi tanári kinevezését. 2000-ben távozott Pécsről. 2006-ban az ELTE Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézetének igazgatójává nevezték ki. 1996 és 2005 között a berlini Humboldt Egyetem tanszékvezető professzora is volt. 2002-ben pedig az Andrássy Gyula Budapesti Német Nyelvű Egyetem egyetemi tanára lett. 1986-ban védte meg az irodalomtudományok kandidátusi értekezését, 1994-ben pedig az MTA doktora lett. 1995-ben habilitált, később megválasztották a Magyar Tudományos Akadémia levelező, 2004-ben pedig rendes tagjává. Korábban már a Pécsi Akadémiai Bizottság és a Magyar Irodalomtudományi Bizottság tagja lett, utóbbinak 1997 és 2003 között elnöke is volt. 2007-ben a Magyar Akkreditációs Bizottság egyetemi tanári kinevezéseket véleményező kollégiumának elnöki tisztségével bízták meg. Kutatási területei a 20. század magyar és német irodalma, valamint irodalomelmélete, illetve a hermeneutika, a modern kritikátörténet és a mediális kultúratudomány. Kidolgozta a 20. századi magyar költésztörténet új koncepcióját, valamint vezetője volt a magyarországi hermeneutika és a recepcióesztétika önálló irányzattá történő fejlesztésének.

LANGÓ PÉTER Jászberényben érettségizett, majd az ELTE Bölcsészettudományi Karának régészet és történelem szakjain diplomázott. A Magyar Nemzeti Múzeum Informatikai Főosztályán, majd ezt követően Középkori Főosztályán dolgozott. 2000–2001 között a székesfehérvári Szent István Király Múzeum munkatársa volt, majd a Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézetének munkatársa lett. Az Intézet keretében részt vett a Somogy megyei nagyfelületű ásatásokon, majd az Intézet ösztöndíjasaként *A történeti genetika a magyar ethnogenezis kutatásában* című tudományos program keretében megalakult kutatócsoportban dolgozott. Több 10–11. századi temető feltárásában vett részt, vagy irányította azok munkálatait. 2008-tól a Kárpát-medence kora középkori bizánci kapcsolatait vizsgáló kutatócsoport munkatársa lett. 2008-tól vesz részt a Major Balázs által vezetett SHAM tepermunkájában. 2012-től az MTA Bölcsészettudományi Központ Őstörténeti Témacsoportjának a tagja. 2003-tól két regionális múzeumi kiállításának volt a társrendezője. 1997-től folyamatosan részt vesz magyar és nemzetközi szakmai konferenciákon. 2007-ben a 10. század régészeti kérdéseiről adott ki egy monográfiát. Fő kutatási témái: a magyar honfoglalás korának régészeti emlékényaga és az ehhez kapcsolódó tudománytörténeti kérdések, a közép bizánci időszak tárgyi kultúrája és annak hatása a Kárpát-medencére,

valamint a kései nomád népcsoportok Kárpát-medencei integrációja, és tárgyi hagyatékek vizsgálata. Kutatásait számos külföldi ösztöndíj segítségével mélyítette el: Bulgáriában és Oroszországban az MTA ösztöndíjasaként, Ausztriában a Studien zur Methodologie der Forschung des Frühmittelalters program résztvevőjeként, valamint a Collegium Hungaricum ösztöndíjasaként; Németországban a Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Olaszországban pedig a Klebelsberg Kunó ösztöndíjasként. Eddigi munkáiért a Magyar Tudományos Akadémia 2006-ban Akadémiai Ifjúsági Díjban, 2007-ben pedig Talentum Akadémiai Díjban részesítette.

NAGY TAMÁS 2006-ban végzett az ELTE Pszichológia szakán. 2006–2008-ig a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen tanácsadó pszichológusként dolgozott, 2009-től az MTA Pszichológiai Kutatóintézetében a Kulturális Összehasonlító Pszichológiai munkacsoport tagja. 2010-től az ELTE Pszichológiai Doktori Iskolájának hallgatója. 2012–2013-ban kutatógyakornok Hollandiában a University of Amsterdam Klinikai Pszichológiai tanszékén.

PTE BÖLCSÉSZ AKADÉMIA 2012–2013

Az őszi szemeszter programja

1. 2012. szeptember 20. 18:00, Vargha Damján terem (Ifjúság útja 6.)
LANGÓ PÉTER, tudományos segédmunkatárs, MTA BTK Régészeti Intézet (Budapest)
„Nem emlékszem, hogy vidámabb embereket láttam volna”. A magyar honfoglalás korát érintő régészeti kutatások fő irányvonalai
2. 2012. szeptember 27. 18:00, Vargha Damján terem (Ifjúság útja 6.)
KULCSÁR SZABÓ ERNŐ akadémikus, ELTE BTK
Hogyan történik a hangulat? A hangoltság “materialitásának” irodalmi fenomenológiájához
3. 2012. október 4. 18:00, Vargha Damján terem (Ifjúság útja 6.)
SZÁVA BORBÁLA Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága
Már az Ókorban is? - Világpiac a Dél-kínai tengertől a Mediterráneumig
4. 2012. október 11. 18:00, Vargha Damján terem (Ifjúság útja 6.)
CSÉPE VALÉRIA akadémikus, MTA főtítkárhelyettese
Kulturális találmányok és az emberi agy - az írás-olvasástól az internetig
5. 2012. október 18. 18:00, Vargha Damján terem (Ifjúság útja 6.)
CSUKOVITS ENIKŐ tudományos főmunkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet
Magyarországról és a magyarokról
6. 2012. október 25. 18:00, Vargha Damján terem (Ifjúság útja 6.)
FEHÉR M. ISTVÁN akadémikus, ELTE BTK
Megértés, szót értés, egyetértés. Filozófusok közti viták, különös tekintettel a Gadamer-Derrida találkozóra

7. 2012. november 8. 18:00, C/V/2 terem (Ifjúság útja 6.)
MÉSZÁROS CSABA tudományos munkatárs, MTA BTK
Néprajztudományi Kutatóintézet
Az alkohol szakrális és profán használata Szibériában
8. 2012. november 15. 18:00, Kari Tanácsterem (Ifjúság útja 6.)
OLÁH ATTILA, EGYETEMI TANÁR ELTE, PPK
*A globális (érzelmi-pszichológiai-szociális-spirituális)
jóllét növekedését támogató személyiségtényezők*
9. 2012. november 22. 18:00, Vargha Damján terem (Ifjúság útja 6.)
É. KISS KATALIN akadémikus, PPKE BTK, MTA Nyelvtudományi
Intézet
*Mit adhat a magyar nyelv és a magyar nyelvészet
az általános nyelvészetnek?*
10. 2012. november 29. 18:00, Vargha Damján terem (Ifjúság útja 6.)
PÁLFFY GÉZA tudományos tanácsadó, MTA BTK Történettudományi
Intézet
Uralkodó-koronázások a kora újkori Magyarországon

A tavaszi szemeszter programja

1. 2013. február 14. 18:00, Vargha Damján terem (Ifjúság útja 6.)
BÉNYEI TAMÁS, egyetemi tanár, Debreceni Egyetem
Narcissus színeváltozásai: a metamorfózis mint allegória
2. 2013. február 21. 18:00, Vargha Damján terem (Ifjúság útja 6.)
CSAPÓ BENŐ, egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem
A longitudinális fejlődésvizsgálatok és az online tesztelés
3. 2013. február 28. 18:00, Vargha Damján terem (Ifjúság útja 6.)
KÖVÉR GYÖRGY, egyetemi tanár, ELTE BTK
Solymosi Eszter nyomában

4. 2013. március 7. 18:00, Vargha Damján terem (Ifjúság útja 6.)
BÁRDI NÁNDOR, tudományos munkatárs, MTA, Etnikai-nemzeti
Kisebbségkutató Intézet
A budapesti kormányzatok magyarságpolitikája 1989 után
5. 2013. március 21. 18:00, Vargha Damján terem (Ifjúság útja 6.)
NÉMETH ANDRÁS, egyetemi tanár, ELTE
*Pedagógusképzés Európában - történelmi előzmények,
főbb fejlődésmodellek*
6. 2013. április 11. 18:00, Vargha Damján terem (Ifjúság útja 6.)
FÜLÖP MÁRTA, egyetemi tanár, MTA, TTK, Kognitív Idegtudományi
és Pszichológiai Kutatóintézet, és ELTE
*Életünk egy versengő világban: a győzelem és vesztes
pszichológiája*
7. 2013. április 18. 18:00, Vargha Damján terem (Ifjúság útja 6.)
ROMSICS IGNÁC, akadémikus, egyetemi tanár, Eszterházy Károly
Főiskola (Eger)
A rendszerváltás okai
8. 2013. április 25. 18:00, Vargha Damján terem (Ifjúság útja 6.)
BALOGH BALÁZS, igazgató MTA BTK, Néprajztudományi Intézet
Néprajzi terepmunka az amerikai magyarok között
9. 2013. május 2. 18:00, Vargha Damján terem (Ifjúság útja 6.)
KÉKESI KUN ÁRPÁD, egyetemi docens, KGRE
*A színháztudomány hasznáról és káráról, avagy
tanítható-e a színházértés?*
10. 2013. május 9. 18:00, Vargha Damján terem (Ifjúság útja 6.)
TÓFALVY TAMÁS, doktorandusz, Columbia University, Graduate
School of Journalism, és BMGE
*A digitális jó és rossz megalkotása: Értékek konstrukciója
és társítása médiaplatformokhoz a 21. századi újságírásban*

Elektronikus kiadás (pdf)

ISBN 978 963 642 543 2

Kiadja a PTE BTK Kari Tudományos Diákköri Tanácsa
Felelős kiadó a PTE BTK KTDT elnöke

Nyomdai előkészítés: Virágmandula Kft.
Felelős vezető a kft. ügyvezetője
www.mandulavirag.hu

A Pécsi Tudományegyetem Bölcsész Akadémia 2012–2013 című előadás-sorozata (a PTE BTK Kari Tudományos Diákköri Tanácsa szervezésében) a nagyközönség – köztük a középiskolások és tanáraik – számára kívánta bemutatni a bölcsész- és társadalomtudományi kutatások legújabb eredményeit, a sokak által ismert Nyitott Egyetemmel rokon formában. A program keretében olyan nemzetközileg is elismert tudósok mutatták be legújabb kutatási eredményeiket, akik más felsőoktatási intézményekben, kutatóhelyeken tevékenykednek.

Jelen kötet összesen nyolc előadás szerkesztett változatát tartalmazza, mely jól szemlélteti törekvéseinket, hiszen régészeti, történelmi, irodalmi, nyelvészeti, pszichológiai és filozófiai témák egyaránt olvashatók lapjain.

Nemzeti Fejlesztési Ügynökség
www.ujszachenyiterv.gov.hu
06 40 638 638

A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.